

TURUL

A Magyar Történelmi Társulat,
a Magyar Országos Levéltár
és
a Magyar Heraldikai és Genealógiai Társaság
Közlönye

SZERKESZTIK:

DRASKÓCZY ISTVÁN, KOLLEGA TARSOLY ISTVÁN,
NYULÁSZINÉ STRAUB ÉVA, PANDULA ATTILA, RAINER PÁL
SOÓS ISTVÁN

HETVENHARMADIK KÖTET
2000/3–4. füzet

BUDAPEST

KIADJA A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT
SZERKESZTŐSÉG: MAGYAR ORSZÁGOS LEVÉLTÁR

MM

E számunk szerzői

Berényi László, nyugalmazott igazgató (Kismarton)

Draskóczy István, dr., egyetemi docens

Farkas Gábor, dr. nyugalmazott levéltárigazgató (Székesfehérvár)

Kollega Tarsoly István, dr., a Magyar Heraldikai és Genealógiai Társaság alelnöke

Merényi-Metzger Gábor, levéltáros (Gyula)

N. Fodor János, Ph. D. ösztöndíjas

Pandula Attila dr., egyetemi adjunktus, a Magyar Heraldikai és Genealógiai Társaság főtítkára

Szabó Géza, dt. irodalomtörténést

E számunk a Nemzeti Kulturális Alapprogram támogatásával készült

TURUL

LXXIII. évfolyam

2000/3–4. füzet

**Szerkesztik: DRASKÓCZY ISTVÁN, KOLLEGA TARSOLY ISTVÁN,
NYULÁSZINÉ STRAUB ÉVA,
PANDULA ATTILA, RAINER PÁL, SOÓS ISTVÁN**

**Szerkesztőség címe: Magyar Országos Levéltár
1014 Budapest, Bécsikapu tér 4.**

Az egyes közlésekért a szerzők felelnek. Címük a szerkesztőségben.

A beküldött kéziratokat nem őrizzük meg, és nem küldjük vissza.

Kiadja a Magyar Történelmi Társulat

Felelős szerkesztő: PANDULA ATTILA

Nyomdai előkészítő munkák: Élőfej Bt.

Nyomdai kivitelezés: Kurucz Gábor, 1025 Budapest, Törökvéshi út 110/b..

ISSN 1216-7258

TARTALOM

1. Értekezések, önálló cikkek

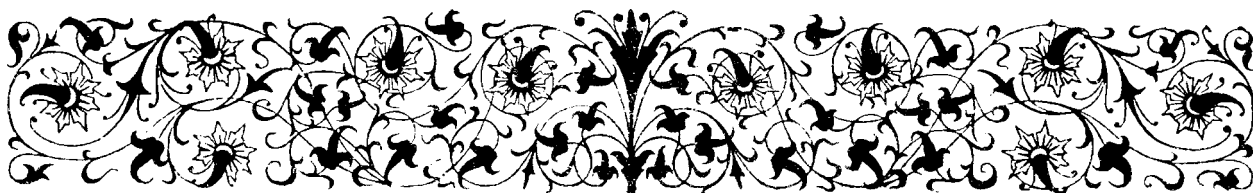
Szabó Géza: Adatok a pozsonyi Szentmártoni, vagy Szabó család történetéből.....	73
Berényi László: Esterházy Ferenc alispán.....	93
N. Fodor János: A Gutkeled nemzetség Szóltatmonostori ága az Anjou-korban.....	97
Merényi-Metzger Gábor: Békés vármegye főispánjainak arcképcsarnoka	110
Farkas Gábor: A nemesi Fejér vármegye alispánjai 1692-1849	118

2. Kisebb rovatok

Konferenciák, rendezvények	125
Pandula Attila: Települések heraldikája. Konferencia Trencsénben.....	125
Családtörténet, helytörténet című konferencia	126
Kard és koszorú. Nemzetközi konferencia Budapesten	126
Kérdés	127
A Magyar Heraldikai és Genealógiai Társaság rendezvényei 2000. szeptember – 2001. június.....	128
Előfizetési felhívás.....	132

Könyvismertetés

Bereg vármegye (1782–1785). Szerkesztette, a bevezető tanulmányt írta és fordította: Pók Judit. (Ism. Draskóczy István)	129
Anton E. Dörner: Evreii din comitatul Satu Mare în secolul al XVIII-lea (1723–1760). The Jews of Satu Mare County in the 18th Century (1723–1760). Cluj-Napoca, 1998. (Ism. Draskóczy István).	129
Mediaevalia Transilvanica. Tom. I.(1997) nr. 1–2., Tom. II.(1998) nr. 1, nr. 2. (Ism. Draskóczy István)...	130
Balogh Gyula-Szluha Márton: Vas vármegye nemes családjai és Szluha Márton: Liptó vármegye nemes családjai. (Ism.: Kollega Tarsoly István).....	131

ADATOK A POZSONYI SZENTMÁRTONI, AVAGY SZABÓ CSALÁD TÖRTÉNETÉBŐL

A pannoniai Savariában született Szent Mártonról, templomi patrocíniumok révén, több mint száz település vette nevét a történelmi Magyarországon.¹ Ezek közül a legelső Szent Márton hegye, a mai Pannonhalma. Érthető módon sok család használta vezetéknévként a Szentmártoni nevet, főképpen akkor, ha azzal származási helyére utalt.² A magyar nemes családok közt azonban kevés viselte ezt a nevet. Nagy Ivánnál és Kempelelnél csupán néhány Szentmártoni család szerepel, a fennmaradt Királyi Könyvekben viszont egy említés sincs.³

A 16. században élt egy bizonyos Szentmártoni Farkas, aki mint „Balassi Bálint tiszttartója Zólyomon” 1581. július 5-én levelet írt Selmechányára, Lentworay Pál ügyében.⁴ Akár az ő leszármazottja is lehetett családom első ismert tagja, Pozsonyi Szentmártoni János, hiszen az ő apja a 17. század első felében Magyarországról, valószínűleg Pozsonyból költözött Erdélybe.⁵ A családnak a királyi Magyarországról való eredetére az unitárius vallású Iklódi Tholdalagi János, szamosújvári kapitány⁶ utal, Apafi Mihály erdélyi fejedelemnek, 1677-ben írt, alázatos supplikációjában:⁷

„Kegyelmes Uram, alázatosan jelentem Nagyságodnak, mint kegyelmes Uramnak: Egy Pozsonyi Szent Mártoni János nevű ifjú legényt tartottam kicsinségitül fogva, kinek is az atya, idegeny fiú lévén, ez hazában megtelepedett volt, és míg élt, ez haza szolgálatjában hadakat viselt, mely megnevezett ifjú legénynek jámbor szolgálatját megtekintvén, Nagyságod kegyelmességéből, akarom nobilitálni magát és két ágon levő maradékot. Nagyságodat kérem alázatosan, méltóztassék megnevelni mind magát s mind penig két ágon levő maradékot.” A fejedelem Fogarasban kapta meg a folyamodványt,⁸ s helyben-

hagyólag ezt jegyezte az iratra: „Fiat 10-o Febr. 1677.”

Pozsonyi Szentmártoni János, mint ifjú legény, ekkor huszonegynéhány esztendősen lehetett. Apja, az idegen fiú,⁹ katonaeMBER volt, s Erdély 17. század közepi háborúiban vehetett részt. Árván maradt kiskorú fiát, Jánost, pártfogója, Tholdalagi János a maga udvaránál bizonynyal a saját – unitárius – vallásában nevelte fel. Kolozsvárott ez a felekezet még a 17. században is eléggé népes volt. Pozsonyi Szentmártoni János feleségével, Simon Katalinnal¹⁰, és két kiskorú fiával, Istvánnal és ifjabb Jánossal együtt, 1677. június 5-én, Gyulafehérvárott valóban elnyerte Apafitól az armálist, amelyet 1678. március 2-án, a fogarasi országgyűlésen hirdettek ki.¹¹ A ma is meglévő „kutyabőrre” festett címer rövid leírása a következő:¹² Tojásdad alakú pajzs kék mezejében, zöld halomra helyezett koronán nyugvó, szőlőfürtökkel és kalászokkal övezett, fekete ujjasba takart jobbkez, kivont kardot tart. A sisakdiszként megismételt címerábra fölött e jelmondat olvasható: VIRTUS ALIT ET DEFENDIT, azaz régiesen szólva: A jóságos cselekedet táplál és megoltalmaz. A címer elemei tehát a jelmondatot értelmezik, a tápláló szőlőfürtök és kalászok, illetve a védelmezően kardot markoló kéz képi ábrázolásával. E kor címeres emlékei közt kevés olyan van, ahol a pajzs tojásdad formájú, jelmondatot pedig még ritkábban csatoltak hozzájuk. Apafi Mihály egykorú nemesítéseinél főként az iskolázott emberek esetében párosult jelmondat is a címerhez. Így például egy sepsiszentgyörgyi iskolamester bibliai idézetet kapott: „Estote prudentes sicut serpentes et simplices sicut columbae” (azaz: Legyetek okosak, mint a kígyók és szelídek, mint a galambok. Máté, 10, 16.), a fejedelmi kancellária irnoka pedig a „Sola vir-

tus nobilitat”, (azaz: Egyedül a virtus nemesít) jelmondatot érdemelte ki.¹³ Az Apafi által adományozott nemesi levelekből a Magyar Országos Levéltár 152 darabot őriz, közülük 101-re soha nem festették rá a címerképet, aminek oka a megadományozottak szűkös anyagi helyzetében keresendő. A Pozsonyi Szentmártoni-armálisról nem hiányzik a ráfestett címer, és az nagyjából megfelel a leírásnak is. Éppen ezért különös, hogy a fejedelem diszes betűkkel írandó nevének kihagyott hely viszont üresen maradt.¹⁴

A címerszerző egyik fia, az ifjabb János, aki szabólegény volt, valamikor az 1690-es évek végén, 22 esztendőskorában, mindent hátrahagyva, elmenekült Kolozsvárról. Hogy mi késztette erre, azt nem lehet tudni. Erről száz év múltán, 1791. július 4-én, Kolozsvárott lefolyt bizonyító eljárás egyik tanúja így emlékezett meg:¹⁵

„Azt is tudom valóságosan, hogy az exponens nagyatyja, néhai Szent Mártoni Szabó János, innen Kolozsvárról, a kuruc világ alkalmatosságával származott ki nemes Magyarországra, mintegy húsz, vagy huszonné esztendőskorában, ki is abban az időben a szőlőből nem mervén bejönni a városra, a fejérműit is a nénje kiküldötte a Hendellyi piacra,¹⁶ ahonnan csztán el is ment. Azt peniglen onnan tudom valani, hogy a néhai édes atyámtól sokszor e szerint lenni ezen dolgot beszéllette.” A tanú azt is megerősítette, hogy az ifjú akkor „szabólegényke” volt.

A kuruc világot, a régiek, az 1670-es évektől, Thököly Imre idejétől számították, így nem tudni, hogy pontosan mikor történt az elbeszélte menekülés. Szentmártoni János, a Kolozsvárt átszelő Kis-Szamos folyását követve, könnyen eljuthatott a Tiszáig, majd annak kanyargós partjai mentén haladva, érkezhett el a Rétköz mocsarai közt rejtőző, biztonságosnak látszó falvak egyikébe, a Szabolcs vármegyében fekvő Gégénybe. Itt Gégényben, amely kis jobbágyfalu volt, huzamos ideig lakott. Nem volt szokatlan dolog ebben a korban a mesteremberek vándorlása. Szabolcs vármegyében 1734-ben csupán 8 szabómestert regisztráltak,¹⁷ s ezek is céhen kívül működtek. Szentmártoni János új lakhelyén, mestersége után, a Szabó ragadványnevet kapta. Vélhetőleg gégényi születésű feleségének neve ismeretlen. Idegenek házasságkötéséhez akkoriban a szülőhelyről testimoniálist kellett hozni. A távolról jött emberek esetében ugyanis mindig féltő volt, hogy már van házastársuk, akit elhagytak; a bigámia pedig halállal büntetendő volt a fennálló törvények szerint.¹⁸ János fia, Ferenc (1720. körül–1788), valamikor az 1740-es évek elején, egy

demecseri köznemes lányát, Teremi Annát (1725 körül–1799) vette feleségül. Talán ekkoriban költöztek át apjával együtt a szomszédos, nagyobb községbe, Demecserbe, ahol a jobbágyok mellett néhány köznemesi család is élt.¹⁹ Demecser ekkori társadalmáról csupán egy 1735-ben, Kisvárdán lefolyt boszorkányper szolgáltat adatokat, ahol a fővádlott, Bötykös Ferencné Darvas Erzsébet volt.²⁰ Az egyik tanú, Balog Ferenc, 18 esztendőskorban, vallomásaiban egy másik vádlott szavait idézte: „Hát, úgymod, miért nem fogják azt meg, azki az urán jár, de bizony, ha mindazokat megfogdoznák, azkik Demecserben boszorkányok, sok özvegyember maradna úgy.” A Bötykös család tagjai a későbbiekben is felbukkanak, az asszonyok közül néhány a Szentmártoniak feleségeként.

Egy későbbi tanúvallomás szerint, 1752-ben, a már idős korú Szentmártoni János, fiával, Ferencel együtt Erdélybe ment, hogy nemességét igazolja. Az armális nem lévén a birtokában, Kolozsvár városától hozott testimoniális levelet. Hazatérve Demecserbe, ezt az iratot sokaknak megmutatta. Azok, akik el is elolvasták, kételkedtek annak bizonyító erejében. 1754-ben és 1755-ben országos nemesi összeírást tartottak, s ekkor Szabolcs vármegyében nem jegyezték fel Szentmártoni nevű személyt. A Szabó néven összeírtak között viszont szerepelt négy János, egy Ferenc, egy Sámuel és öt István.²¹ A Jánosok egyike Szentmártoni János lehetett, Ferenc pedig a fia. Ferencnek ekkor már két fia volt, a 10 éves Sámuel és az egy éves István.

Szentmártoni János szabómester, az 1750-es évek közepe táján, Demecserben halt meg. Fia, Ferenc, megbecsült tagja lett a demecseri református eklézsiának. A református egyházi szervezet olyan volt, hogy az egyházközségek vezető testületébe, a presbitériumba (consistoriumba), nemeseket és jobbágyokat egyaránt lehetett választani. Ezt a társadalmi összetételt jól tükrözi az 1770. május 20-án, Csengeri József lelkészsége idejében megválasztott consistorium: „Választatott curatornak nemzeti Kecskeméti András úr. Consequenter consistoriumot is állítottunk, melyre választott nemzeti idősb Berzsényi József úr, nemzeti Kecskeméti Mihály úr, nemzeti Huszti György úr, nemzeti Karancsi János úr, Hegedűs Ferenc, Hegedűs Bálint, Teremi János, Szabó Ferenc, Hajnal István, Sándor János, Bötkös János, Izsák János és Bötkös István úr.” A titulusok jól mutatják a társadalmi hovatartozást. Szabó Ferenc Kolozsvárról hozott testimoniális levele tehát ekkor már nem volt elegendő nemesi származásának bizonyítá-

sára. Családját az adózók közé sorolták. A megváltozott helyzetet az is mutatja, hogy Ferenc legidősebb fia, Sámuel, 1772-ben, egy demecseri jobbágycsalád sarját, a falu egyik esküdtjének rokonát, Hajnal Katalint vette feleségül.²²

1772 augusztusa és decembere közt, Szabolcs vármegyében úrbéri összeíró bizottságok járták a falvakat, amelyek Mária Terézia 1767-es úrbéri rendelete értelmében végezték munkájukat. Demecserben december 10-én jártak, s ekkor 28 örökös és szabad költözésű úrbéres jobbágycsaládot írtak össze. Zsellérek nem voltak. Az iratot a falu képviselőiként: Bribágh Ferenc bíró, valamint három esküdt: Izsák István, Hegedűs Ferenc és Hajnal István látta el kézjeggyel.²³

A nemesek összeírására 1774-ben került sor, akkor Demecserben 8 belső birtokos nemes családot²⁴, és 9 jobbágytartó külső birtokost²⁵ írtak össze. Az 1785-ös népszámlálás szerint a falunak 520 lakosa volt.²⁶ 1774-ben vezették be országosan a nemesség peres formában való vizsgálatát, amelynek latin elnevezése a „causa productionalis” volt. Az alperest az ilyen ügyben producensnek nevezték.²⁷ A Szentmártoni család nemességigazolási pere közel húsz esztendőig tartott. 1774. május 6–7-én, Szabolcs vármegye Nyírbogdányban tartott részgyűlésén, Szentmártoni Ferenc mellett három demecseri nemes személy tanúskodott: az 50 esztendőes Teremi János, a 66 esztendőes Kecskeméti András és a 70 esztendőes Demeter Erzsébet, Kecskeméti János özvegye. A feltett kérdésekre egyikőjük a következőket mondta:

„Secundus testis: Nobilis Andreas Ketskeméty Demecseriensis, annorum circiter 66. juratus examinatus fatetur, ad 1-um: Esmérte a tanú Tekintetes Nemes Szabolcs vármegyében lévő, Gégény nevű helységben lakott, de Demecserben meghalálozott néhai Szent Mártoni Szabó Jánost. Ad 2-um: A tanú Gégénybe születvén e világra, sok időig egy faluban lakott néhai Szabó Jánossal, és vallja, hogy ezelőtt mintegy 22 esztendővel maga fiával, Ferencsel Nemes Erdély országában nemessége felállítása végett járván, ugyan Nemes Erdély országában situált Kolozsvár városától hozott testimonialis levelet, melyet is a tanú előtt másokkal olvastatván, hallotta akkor a tanú, hogy mondták Szent Mártoni Szabó Jánosnak, hogy semmit nem érne, mivel csak egy várostól vagyon adva; mely testimonialissal, vallja a tanú, hogy darab ideig nemesi szabadságban is éltek, de egy alkalmatossággal a Tekintetes Nemes vármegye által megvizsgáltatván több nemesekével együtt testi-

monialisok, akkoron a parasztok közé tétettek, azolta közéjek is fizetett a maradéka. Ad 3-um: Tudja azt is bizonyosan a tanú, hogy a deutralis Szabó János csak mesterségéről hívtatott Szabónak, kinek is igaz neve Szent Martoni János volt, minthogy magát úgy nevezte, és hogy mostan inquiráltató Szabó Ferenc természet szerint való fia legyen, hiti után vallja a tanú, akinek is édes atyja Nemes Erdély országából, nevezetesen Kolozsvárról szakadt ezen Tekintetes Nemes Szabolcs vármegyében.”²⁸

Szentmártoni Ferenc ezután, Mária Terézia királynőnek 1771. május 10-én kibocsátott rendelkezése alapján, a gyulafehérvári káptalanhoz fordult igazoló iratokért. 1774. június 20-án a káptalan számára transsumtumokban (=másolatokban) kiadta a levéltárában lévő, egy bizonyos Szent Mártoni nevet viselő családra vonatkozó két iratot: Az egyik 1427. január 3-án, a másik 1583. április 25-én kelt.²⁹ Ezek azonban az 1677-ben nemességet nyert családéi nem lehettek.

A család nemesi levelét Szentmártoni Ferenc 1776. október 8-án Kolozsvárról szerezte vissza. Az addig lappangó armális Búni Márton hagyatékából került elő. Az ekkor kiadott bizonyoslelvélben Czákó Mihály és Sólmosi János, a kolozsmonostori konvent hites nótáriusai igazolták, hogy Ketskeméti Dániel adta át ezt az armalist a demecseri lakos Szent Mártoni Ferencnek. Az igazoló levélben ez olvasható:

„Én, alább is subscribáló kolozsvári lakos, Ketskeméti Dániel, praesentibus adtestálok arról, hogy ennek előtte való üdőkben egy Búni Márton nevezetű atyámfiaának halálával holmi levelek szállván a kezemre, a többi között egy armális levél is tanáztatott közöttök, amely néhai b[oldog] emlékezetű Apaffi fejedelemtől adatott volt Szent Mártoni Jánosnak és két fiainak, Istvánnak és ugyan Jánosnak, Anno 1677, mely armálisnak nálam létéről csak casualiter tudósíttatván itten benn jártában, mostan Nemes Magyarországon, Szabolcs vármegyében, Demecseren lakó Szent Mártoni Ferenc ő kegyelme, és engemet, kezéhez adása végett, becsülettel megkeresvén; én is, hogy következendő dolgai, ennek kezénél nem léte miatt, kárban ne forogjanak, az említett armalist kezében adtam feljebb írt Szent Mártoni Ferenc ő kegyelmének. Kolozsváratt, die 18-a 8-bris Anno 1776. Ketskeméti Dániel mpr. – Hogy a fennírt Szent Mártoni Jánosnak és két fiainak, Istvánnak és Jánosnak adatott armalist kolozsvári becsületes lakos, Ketskeméti Dániel ő kegyelme adta legyen kezében Nemes Magyar országon, Szabolcs vármegyében, Demecse-

ren lakó Nemzetes Szent Mártoni Ferenc ő kegyelmének, presentibus fide nostra mediante recognoscáljuk, Kolozsváratt, Anno dieque praenotatis. Czakkó Mihály mpr. és Söllymosi János mpr. Kolozs Monostori Convent hűtös nótáriusa.”³⁰

A Kolozsvárott tartózkodó Szentmártoni Ferenc felkereste az ott élő, s általa rokonnak vélt Szentmártoni nevűeket, vagy azok hozzátartozóit is. Így jutott el Ajtai Szabó Mihályhoz, akinek néhai feleségét, Szentmártoni Katának hívták. Az ő hagyatékából került elő egy 1684. november 3-án kelt osztálylevél, amelyről másolatot készítettek. Ebben arról esik szó, hogy a kolozsvári Belső-Magyar utcában elhunyt Szentmártoni Szabó István hátrahagyott javain örökösei: édesanyja, Kőmíves Veres Mihályné; fiatal özvegye, Zeller Kata; valamint korábbi feleségétől való fia, a „szabó míven” lakó Ferkő megosztottak.³¹ Az eredeti iratot a kolozsvári aranyművescéh egyik mestere, Rajner Márton, valamint az ottani szabócéh egyik mestere, Kováts Szabó István készítette és hitelesítette.³² Ez a dokumentum sehogyan sem illeszthető be a család történetébe, de amúgy érdekes adalék a 17. századi, kolozsvári szabómesterek javairól. Többek közt egy ingatlan pontos címe is olvasható benne: „Vagyon Magyar utcában egy ház az Szamos felől való szeren, kinek feljül való szomszédja Noács Márton uram háza, másfelől Filep Mártoné.”

1778. szeptember 23-án Szabolcs vármegye törvényszéke tovább folytatta a nemesség-igazolási pert „Szabó, alias Szent-Mártoni Ferenc”, demecseri lakos ellen. A producens jogi képviselője nemes Fazekas László volt. A perirat immár tartalmazza az armális szövegét, az alperes genealógiai stemmáját és az 1774. május 6-7-én, Nyírbogdányban kelt tanúvallomások jegyzőkönyvét. Az 1677. február 10-én kelt nemességgkérő levél is szerepel a bizonyítékok között, amely az armálisszerző magyarországi eredetét bizonyítja. Szabolcs vármegye a Helytartótanácsához fordult az ügyben.³³

Az egyházi anyakönyv szerint az 1780-dik esztendőben „a demecseri méltóságos, tekintetes, nemes és nemzetes compossessor földesurak, proportionaliter elosztván vagy osztatván az egész határt...” újrendezték a közbirtokokat.³⁴ Szabó Ferenc is már közéjük tartozott. Megnövekedett tekintélyét jelzi, hogy a demecseri református egyházközség egyik kurátorává teszik meg 1781. május 13-án, Miskolci Péter prédikátorsága idején.³⁵ Ekkorra már legidősebb fia révén három unokája is van. 1782. január 20-án keresztelik meg Sámuel negyedik gyermekét, Istvánt (1782–1842).

1782. május 20–július 4. közt, Pozsonyban, a Helytartótanács megtárgyalta és 2884. számú iratában visszaküldte Szabolcs vármegye felterjesztését Szent-Mártoni Szabó Ferenc ügyében, azzal, hogy mivel a folyamodó erdélyi származású, nemesség igazolási ügyével az ottani Királyi Táblának kell foglalkoznia. A Sedria határozatát Balassa Ferenc gróf írta alá.³⁶ Tudniillik az volt a gyakorlat, hogy Erdélyben elsőnek a Királyi Tábla ítelt, onnan került a per a Főkezmányszékhez (a Guberniumhoz)³⁷

1783. február 10–11-én Ferenc két fia a közeli Dombrádon tartotta esküvőjét, ugyanis ottani születésű nemes lányokat vettek feleségül: a 28 éves István a 20 éves Molnár Erzsébetet, a 24 esztendőes János pedig 14 esztendőes Berencsi Katát. A dombrádi lelkész demecseri lakos nemes Szentmártoni Sz. Istvánnak és Jánosnak írta a nevüket az anyakönyvbe. Ugyanerről a demecseri anyakönyvben ez áll: „1783. 11. febr. Sz. Mártoni Szabó István és János házassága volt. Istváné dombrádi Molnár Erzsébettel, Jánosé ugyan dombrádi Berentsi Katával.”

1784. június 9-én Szent Mártoni Ferenc demecseri lakos alázatos memoriálissal fordult a méltóságos liber báró főbíró és praeses úr öméltóságához és a tekintetes nemes Continua Táblához, graciosus patrónus uraihoz nemességigazolása ügyében.³⁸

1784. július 30-án, Szabolcs vármegye nagykállói közgyűlésén bizonyítványt állítottak ki Szabó, azaz Szent-Mártoni Ferenc, demecseri lakos, valamint Sámuel, Ferenc, István, János és György nevű fiai részére, amelyben az 1778-as nemességigazolási per adataira hivatkozva a vármegye a folyamodót fiaival együtt nemesnek ismerte el.³⁹

1786-ban Szentmártoni Ferenc, nemessége végső igazolása érdekében, az erdélyi Királyi Táblához folyamodott; erről, március 8-án, Deáky Filep Sámuelen, Kolozsvár albráján keresztül, a város magistratusát is értesítette.⁴⁰

Szentmártoni Ferenc nem érte meg ügyének végső lezárását, mert 1788. január 30-án, Demecserben, meghalt. Teremi Annától (1725 körül–1799) született fiai maradtak utána: Szent Mártoni Sámuel (1745–1831), István (1754–1806), János (1758–1828) és György (1765–1827). A legkisebb fiú éppen apja halála előtt nősült. Az apagi anyakönyvben 1788. január 22-én ezt írta be a lelkész: „Születésére, s lakására nézve demecseri ifjú legény, Szabó György megeskettetett Apagyon, ugyanott született, s nevelkedett Hegedűs Mihály leányával, Klárával, kik mindketten reformáta vallásban születtek, neveltettek és vagynak.”⁴¹

1791. július 1-én a négy fiútestvér alázatos könyörgő levelet küldött az erdélyi státusokhoz nemességigazolásuk érdekében. 1791. július 4-én kihallgatást tartottak Kolozsvárott, ahol Lapka János és Gyergyai László szolgabírák előtt, kérdésekre válaszolva, 3 tanú szólalt meg: a 65 esztendő Szent Mártoni Zsuzsánna, aki Horánszky Mihály kolozsvári polgár özvegye volt; valamint két helybéli polgár, a 38 éves tímármester, Czako Mihály és a 48 éves Szentmártoni Ferenc. Mindhárman bizonyították, hogy Szentmártoni Szabó János atyja Szentmártoni Ferenc volt, nagyapja pedig Szentmártoni János, aki Kolozsvárról Magyarországra származott el, és akit mestersége után neveztek el Szabónak.⁴² Egyikük vallomásának végét, amely Szentmártoni Jánosnak, a kuruc világ idején, Kolozsvárról való elmenekülését beszélte el, már idéztem. Itt most ugyanazon vallomás első része következik:

„3-dik valló: Becsületes kolozsvári polgár, Szent Mártoni Ferenc, mintegy 48 esztendő, aki is vall az 1-sőre: Én mostanában az exponens Nemes Magyar Országban, Szabolcs vármegyében, Demecseren lakó Szent Mártoni Szabó Jánost jól esmérem, s az édesatyja házában is voltam Demecseren, az irt vármegyében, s jól tudom, kicsoda. Az 2-dikra: Tudom azt is nyilván és bizonyosan, hogy az exponens ő kegyelmének édesatyját Szent Mártoni Ferencnek hívták, ki is az exponenssel, Szent Mártoni Szabó Jánossal, háromszor is voltanak itten Kolozsvárra a házamnál, s az a Szabó név az néhai, Kolozsvárról Magyar országra származott Szent Mártoni Szabó Jánosról ragadott volt reájok, azért, hogy midőn innen ki származott volna, akkor szabó legényke volt, de különben Szent Mártoni volt az igaz neve az eleinek. Az 3-dikra: Azt is tudom valóságosan...”

1791. július 15-én, Kolozsvárott, az erdélyi Királyi Tábla kedvező ítéletet hozott a nemesség-igazolási perben. A kérelmezőknek az armáliszerző idősb Szent Mártoni Jánostól való leszármazását bebizonyítottatva, őket valóságos armalista nemesnek elismerte. Ezt követően, 1791. szeptember 16-án, Szabolcs vármegye nyíregyházi közgyűlése, az erdélyi Királyi Tábla ítéletét is figyelembe véve, „Szabó a Szent Mártoni” János valamint Sámuel, István és György nevű testvéreinek nemességét elismerte s részükre erről bizonyáslevelet adott ki.⁴³

A 17. század végétől egészen az 1820-as évekig a demecseri egyházi anyakönyvek igen részletesek, tele vannak a prédikátorok személyes megjegyzéseivel. Ezután azonban, hivatalos rendeletre, át kellett tér-

niük a rubrikázásra, amely ennek a gyakorlanak sajnos véget vetett. Volt, hogy még a temetési textust is feljegyezték, mint például Solymosi Sámuel prédikátor, 1815. augusztus 19-én: „Szent Mártoni Szabó György fiacskája, János, eltemettetett. Praed. Text. Zsolt. 39:6. Ímé, egy tenyérnyivé tetted [napjaimat].” Általános szokás volt, hogy a fiatalon elhalt gyermek keresztnévét adták a következő azonos nemű újszülöttnek is. Tették ezt mindaddig, amíg valamelyik felnőtt kort nem ért. A házastárs halála esetén sem várták ki mindig a gyászévet. 1798. március 14-én, tíz esztendei házasság után, meghalt Szabó György felesége. A férfi ugyanezen év május 8-án újránősült: „Nemes Szent-Mártoni György, Sondor András hajadon leányával, Sárával, itt helyben copuláltatott, Hegedűs János, nemes Szent-Mártoni Sámuel is jelenlettekben, Szőke István prédikátor által.” Az új asszony később fehérmázás cserépkorsót adományozott, ilyen felirattal: „Szabó Györgyné ajánlotta a Demecseri református egyháznak.”⁴⁴ Van példa a válásra is. 1845. március 24-én vette feleségül az adózó özv. Hajnal Annát „középső Nemes Szentmártonyi Szabó János, ki is törvényesen elválasztott előbbi nőjétől.”

A református vallású, köznemesi jogállapotú Szentmártoni Szabó család a 19. század során, kiterjedt rokonságával, folyamatosan Demecserben, illetve kisebb részt a szomszédos Kéken élt. Az 1828-ban 911 lelket számláló Demecserben 125 ház állt, az 556 lelkes Kéken pedig 70 házat számláltak meg.⁴⁵ Mindkét falu a régi Rétköz jellegzetes települése volt.⁴⁶ Határunknak csak a felét tette ki a száraz, homokos terület, a többi a Tisza halban gazdag morotvakkal övezett árterében feküdt. Járhatatlan és soha ki nem száradó mocsár húzódott Demecser nyugati határán, keleten viszont domb magasodott a falu fölé (azon volt a temető). A homokos talajon lévő utak mégis járhatók voltak.⁴⁷ A nagy réteket hordozó, vándorló lápok, szeles időben, ide-oda úszkáltak a magaslatokon lévő szomszédos falvak között. A folyó későbbi szabályozása ezt a lápvilágot, s vele együtt a pákász életet teljesen eltüntette. Úgy lett, ahogy azt Petőfi 1847-ben előre megírta: „És ez az átkozott szabályozás majd mind e regényességnek véget fog vetni: lesz rend és prózaiság. Bizony nem szeretnék mostanában a Tiszának lenni!”⁴⁸ Ez a vadregényes világ a nép körében élő mesékben is tükröződött, hiszen a 20. század elején éppen a rétközi parasztoktól sikerült összegyűjteni legősibb gyökerű népmeséink egy részét, mint például a Fehérlő Péterről szólót.⁴⁹ Ezen a fo-

lyójárta környéken akkoriban káposztából, lenből, kenderből és dohányból termett a legtöbb, ám a kalászosok, a kukorica és a krumpli hozama is jó volt, főként, ha trágyázták is a földet. Az ártereken nagymennyiségű salétromot (káliumnitrátot) söpörtek, így a fő ipari tevékenység a salétromfőzés volt, amellyel a puskaporgyártáshoz szükséges alapanyagot állították elő.⁵⁰ A falunak külső földesurai és belső birtokosai egyaránt voltak. A belső birtokos armalista nemesek időnként újraosztották maguk között a „két bő nyomásra” tagolt határt. Ekkor már ebbe a közbirtokos (compossessor) rétegbe tartoztak a Szentmártoniak is. A két falu lakosai, eleinte kevés kivétellel, mind reformátusok voltak, s önálló parókus lelkészük volt.⁵¹ Az egyházközségben a család tekintélyének növekedését jelezte az, hogy 1792. májusától, éveken keresztül, a négy testvér közül három a consistorium tagja lett. A nemességigazolási eljárás kedvező lezárása után a demecseri református egyházközség anyakönyveiben a család látszólagos előneve többféleképpen is szerepel: Szent Mártoni, Szentmártonyi, Sz. Mártonyi.

A család tagjainak anyagi helyzetéről is maradt egy-két dokumentum. Az egyik egy nyugta, amelyet a belső birtokos Elek János 1804. október 7-én írt alá. Ebben elismeri, hogy a Demecserben, Szabolcs vármegyében lakozó Szent Mártonyi Szabó Mihály és Bótykös István nevezetű emberektől megvett százhusz darab öreg juhot. A másik dokumentum pedig egy végrendelet. 1828. október 29-én, a demecseri református pap, Solymosi Sámuel a következőket jegyezte be a halotti anyakönyvbe: „Néhai nemes Sz. Mártonyi Szabó János becsületes compossessor, és vallását szerető jó keresztyén, hosszas nyomorúságai után meghalván, életének 70-dik, hetvenedik, házasságának 46-dik, negyvenhatodik esztendejében, eltaraktatott tanítással a szomorú háznál.” Máig megvan ennek az „öreg Szent Mártoni Szabó Jánosnak” a végrendelete, amelyet nem sokkal a halála előtt írt. Ebben, János fiának (1797–1849) és „elnyomorodott” Ferenc fiának, valamint két lányának és feleségének örökségéről rendelkezve, zálogba adott telkéről, ökrökről, lovokról, szekerekről és szerszámokról esik szó. A testámentum végén ez olvasható:

„Mely utolsó rendelés tételemet, annak nagyobb erősségére, kezem kereszt vonásával erősíték, az alább írt bizonyságok előtt. Demecserben, szeptember 7-kén, 1828. esztendőben. Öreg Szentmártoni Szabó János keze vonása – Mi előttünk: idősb Hegedűs Nagy János kereszt vonása – Hajnal György keze ke-

reszt vonása – Pap László keze kereszt vonása – Szondi János keze kereszt vonása – Notarius ifjabb Söndör András előtt és által.” Az aláíró személyek többnyire rokonok.

Egy 1830. április 17-én kelt egyházi jegyzőkönyv aláíróinak egyike a végrendeletben említett fiú: „Nemes Szentmártonyi Szabó János, a fent írt nemes ekklezsia fő kurátora keze X vonása.” A kézvonás nem mindig az analfabétizmus jele volt, hanem pecsét helyett szolgált, illetőleg a valóban írástudatlanok kézjegyeihez illeszkedett.⁵² Ezekből az időkből való egy érdekes dokumentum a nemesi kiváltságok gyakorlati hasznáról, amely ugyanez a Jánosé (1797–1849) volt:

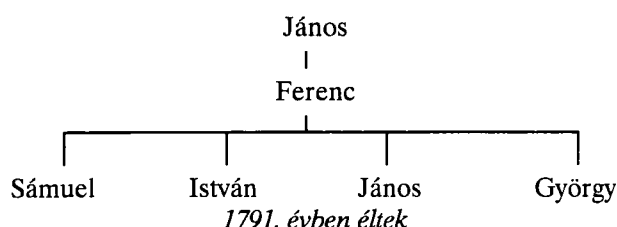
„Passualis levelemet mutató nemes Szent Mártoni Szabó János, mintegy 35 esztendő, magoss termető, szőkés ábrázatú, barna hajú, ezen tekintetes nemes Szabolcs vármegyében helyezettett Demetser helysége lakosa, amidőn dolgai folytatása végett, ezen vagy más, szomszéd tekintetes, nemes vármegyében lévő helyekre néha két szekérével utazánd, hogy mindenütt, mint igaz magyar nemes, minden vám és egyéb adózások nélkül, szabadon menni, jönni, mulatni engedtesen, általam azoknak, akiket ezen dolog illet, ajánltatik. Kelt Napkoron, július 5. napján, 1834. Tekintetes Nemes Szabolcs vármegye szolgabírája, Bégányi Antal.”⁵³

A jobbágyszabadítást megelőző időkben az anyakönyvi bejegyzések mindig nemes állapotúaknak nevezik a család tagjait s házastársaik is többnyire nemesek. (A jobbágyság neve mellé ugyanis azt írták, hogy adózó.) Az 1848-as jobbágyszabadítást követően, az 1850-es években megszűnik a különbségtétel, sőt a nemesi előnévként használt Szentmártonit is fokozatosan elfelejtik bejegyezni, így egyazon családon belül is előfordul az, hogy a korábban született gyermekek még „Nemes Szentmártoni Szabók”, míg a későbbiek egyszerűen csak a Szabó nevet viselik az anyakönyvben. Foglalkozásként pedig a „reformáta földműves” és a „ref. iparos” a leggyakoribb mesterségük. Az armalista nemeseket csak az adómentesség és néhány előjog választotta el a volt jobbágyoktól, a különbség megszűntével, maguk is közönséges falusiakká, földművesekké, iparosokká váltak. A sikeresebbek tanítók, vagy papok lettek. Volt olyan is, akit nemzetgyűlési képviselővé választottak.

A család egyes tagjait Fényes Elek 1851-es geográfiai szótára is megemlíti. Demecsernél: „...Belső birtokosok: Elek Pál, Teremy János, Szabó János, s többek ezen családból.” Kék község belső birtokosai so-

rában Szabó Istvánt említi.⁵⁴ Nagy Iván családtörténeti munkája tizedik kötetében, tévesen, a Csíkszentmártoni Szabó család történetébe keveri a Szabó, az az Pozsonyi Szentmártoni családra vonatkozó adatokat.⁵⁵

„Czímeres nemes levelét 1677-ben Apaffy Mihály fejedelemtől nyerte és azt 1678-ban a fogarasi országgyűlésen kihirdettette. ...A múlt században [Nota bene! a 18-adikban] János Kolozsvárról Szabolcs megyébe Demecserre költözött, és a következő családfát alkotott:

Ferencnek fiai, a négy testvér 1791-ben az erdélyi országgyűléstől kérték, hogy nekik Apaffy Mihálytól 1677-ben adott és az 1678. Évi fogarasi országgyűlésen kihirdetett nemes levelöknél fogva nemességi bizonyítvány adassék.” Nagy Iván tévedése azzal magyarázható, hogy a csíkszentmártoni előnevű Szabó család, amely Udvarhelyszékben volt honos, ugyanakkor kapta nemesi levelét, amikor a Pozsonyi Szentmártoniak. A két család címerének különböző volta az azonosságot kizárja.⁵⁶

A Nagy Iván által is megnevezett, 1791-ben nemességüket igazoló testvéreknek, több ágon, igen sok leszármazottja lett a 19. század során; így közülük csupán azok családi vonalát tudom nyomon követni a továbbiakban, akiknek utódai a 20. században is számon tartották eredetüket.⁵⁷ A négy testvér közül, az ügyeket intéző János (1758–1828) tartotta magánál az armálist, amely, a többi igazoló irattal együtt, a továbbiakban is az ő leszármazottai birtokában maradt. Berencsi Katalintól született fiától, Jánostól (1797–1849) annak Némethi Erzsébettől született András fia (1827–1888) örökölte, aki a Demecserrel szomszédos Kéken, a Farkas Eszterrel (1833–1900) kötött házasság révén, vagyonos ember lett. Ő már csak a Szabó nevet használta.

Szabó András legidősebb fia, József (1856–1937), a debreceni Református Kollégiumban tanult, s 1882-től a Bihar vármegyei Bárádon előbb káplán, majd lelkész lett. Itt ismerkedett meg a helytörénész Osváth Pállal, aki a családi armálist meglátva, arra

buzdította, hogy nézzen utána nemesi származásának. Később Osváth Pál fia, Osváth Lajos, Bihar vármegye főlevéltárosa segítségével, összegyűjtötték a többi családi iratot, majd 1907. december 18-án, Nagyváradon, Bihar vármegye rendes évnegyedes közgyűlése, a bemutatott armális alapján, igazolta Szabó József nemességét. Szabó József az első világháború utáni első nemzetgyűlésben a biharnagybajomi kerület képviselője lett.⁵⁸

Az 1920-as évek végén Szabó József, bárándi református lelkész, Szabó Zoltán záhonyi országgyűlési képviselő és Szabó Ernő Béla gödöllői jegyző fontosnak érezték, hogy ismét felszínre hozzák nemesi származásukat. Nem elégedtek meg a nemesség anyakönyvekből is bizonyítható tényével, hanem az eredeti „kutyabőrös” nemességet is kinyomozták. Az Országos Levéltár munkatársai 1929. december 17.–1932. március 12. közti időben vizsgálták Szabó József, bárándi református lelkész és Szabó Ernő Béla, gödöllői jegyző nemességigazolási és névváltoztatási kérelmét. E vizsgálat jól dokumentált ügy iratai a Magyar Országos Levéltár Y-szekciójában ma is megvannak az 1408/1929, 893/1930 és 590/1931 iktatószámokon, Szentkirályi, Föglein, Varga, Ányos és ki nem betűzhető szignatúrákkal.⁵⁹ A vizsgálók egyike, Ányos Lajos főlevéltárnok, az egyik legjobb szakember volt, aki 1936-ban, a „Turul”-ban, irányadó cikket jelentetett meg a nemesség-igazoláshoz.⁶⁰

A nemességigazolás eredményeként a Szabó-rokonság nagyobbik része, addigi nevét elhagyva, a régieskedő Szent-Martoni vezetéknevet vette fel, bár igazából a Szentmártoni Szabó kettős nevet szerették volna választani, hiszen az ősök hosszabb időn át valójában így használták. Az Országos Levéltár genealógusai azonban ezt a megoldást elutasítva, azt javasolták, hogy a nemesi levélben szereplő eredeti nevet állítsák vissza. Erről egy Varga nevű szakértő, az 1932. március 9-i keletű pro domo-ban, így vélekedett: „Szabó József, bárándi ref. lelkésznek és Szabó Zoltán országgyűlési képviselőnek a Kormányzó Úr ő főméltóságához benyújtott kérvényeikben (196,585/1930 és 6460/1931 b. ü. min. sz.) a Szentmártoni Szabó kettős név viselhetése iránt előterjesztett kérelmét, az idézett 1408/1929 OL sz. jelentésben kifejtett okoknál fogva, nem vélem pártolhatónak.”⁶¹

1932. május 19-én a Magyar Királyi Belügyminiszter bizonyítványt adott ki a kérelmezőknek régi magyar nemességük igazolásáról és a Szent-Martoni név használatának jogosultságáról, Csupor miniszteri ta-

nácsos aláírásával. 1932. október 11-én, Nyíregyházán, Szabolcs és Ung Közigazgatásilag Egyelőre Egyesített vármegyék Közönségének őszi rendes közgyűlése hozott helybenhagyó véghatározatot Szabó Zoltán főszolgabíró, gazdasági tanácsos; Szabó Ernő Béla községi jegyző, gödöllői; Szabó Géza kir. tanfelügyelő, szombathelyi; Szabó Sándor birtokos; Szabó Kálmán birtokos, demecseri; dr. Szabó József orvos, kenézli és Szabó József birtokos, demecseri lakosok nemessége meghirdetése és lajstromozása tárgyában.⁶²

1938-ban megjelent M. Kir. Belügyminisztérium által igazolt nemesek 1867–1937. című kiadvány, amely immár tartalmazta, a nevüket (Pozsoni) Szent-Martonira visszaállító Szabó családbeliek közül 16-nak az adatait. A megnevezett személyek, az 1791-ben nemességét igazoló négy testvér közül kettőnek, Sámulnek és Jánosnak a leszármazottai.⁶³

Szabó József bárándi református lelkész 1892-ben a mikepércsi református pap lányát, Nagy Kornéliát (1871–1945) vette feleségül. Az ő egyik lányuknak, Editnek (1895–1988) a fia, Balassa Iván (*1917), a neves néprajzkutató⁶⁴. Itt hadd álljak meg egy kitérőre, amelyből látható lesz, hogy a kutatásban néha a véletlennek is nagy szerepe van. Az „Irodalomismeret” című folyóirat tematikus számába cikket írtam a Petőfit ábrázoló dagerrotípiáról.⁶⁵ Ugyanebben a folyóiratszámban, Kovács Sándor Iván főszerkesztő felkérésére, az irodalmi élet reprezentánsai közül sokan írtak első, emlékezetes Petőfi-élményükről, köztük Balassa Iván is. Az ő írását olvasva figyeltem fel a következő mondatokra: „Egyszer nagyapám (református pap Bárádon;...) lévén kiváltságos 'első onoka', magával vitt rokonlátogatni szülőföldjére, a Tisza-mellékére. Dombrádnál meg Balsánál többször is komppal (ott hidas a neve) átszeltük a sárgás vizű folyót...”⁶⁶ Az addig összegyűjtött családi adatokra emlékezve, és a látva anyja nevét, ekkor arra gondoltam, hogy Balassa Iván valószínűleg Szabó József bárándi lelkész unokája. Ezt a gyanúmat az is megerősítette, hogy a Ki kicsodát fellapozva, láttam, hogy anyja neve Szabó Edit.⁶⁷ 1998. júniusában tehát felkerestem Balassa Ivánt. Sejtésemből bizonyosság lett, s így az ő segítségével sikerült az armálist jelenleg birtokló távoli rokont megtalálnom.

Szabó József Nagy Kornéliától született fia, ifjabb József (1893–1936), a Bodroghözben, Cigádon magánorvos, majd Kenézlőn volt körorvos. Róla Balassa Iván kéziratos önéletrajzából tudtam meg a következőket⁶⁸: Budapesten végzett az orvosi karon, s az I.

világháborúban császárvadászként szolgált. Az egyetemi zászlóalj katonájaként részt vett a IV. Károly király restaurációs kísérletét kísérő csatározásokban. Cigádon a zsidó kocsmáros lányát, Rosenfeld Erzsébetet vette feleségül, akitől egy Vera nevű lánya (1924–1944) is született. Tőle azonban 1925-ben elvált.⁶⁹ Másodjára a makói református kántor lányával, Nagy Irénnel házasodott össze, de lányuk, Edit (*1927) születése után, tőle is elvált. Ekkor az a családi mondás járta: „Józsi kétszer házasodott, egyszer Makóról, egyszer Jeruzsálemből.” Ifjabb József az ivásban és a morfiumban keresett vigasztalást, s végül ezek miatt, fiatalon meghalt. Így, örökös híján, a bárándi lelkész öccsének, a rétközi Balsán lakó, Szabó Antalnak (1873–1962) adta át az armálist és a családi iratokat.

Ez a Szabó Antal a szomszédos Szabolcs faluban, még a híres földvárát is magában foglaló, 109 katasztrális holdnyi földet birtokló, 1050 arany koronát érő tiszta jövedelemmel rendelkező, nagygazda volt.⁷⁰ Tőle örökölte a kutyabőrt, a verestoronnyi és enyedi előnévű Veres Máriától (1880–1966) született, nagyobbik fia, az ugyancsak gazdálkodó, Ferenc (1905–1982); községi hivatalnok kisebb fia, András (1908–1991) nőtlen maradt. Jelenleg ennek a Ferencnek Sajgó Erzsébettől (*1919) született fia, a Szerencsen lakó ifjabb Ferenc (*1938) őrzi az armálist és a családi iratok nagyobb részét. Szabó Ferencnek és öccsének Lászlónak (*1943) azonban nincs férfi leszármazottja, így velük a család ezen ága megszakad. Az armálist és a többi iratot Ferenc egyik lánya, Edit (*1968) vette át és mutatta meg e sorok írójának. Az idősebb Ferenc húgának, Máriának (1911–1985) a fia, a Debrecenben élő Marsalkó Endre (*1939) is segítségemre volt a családtörténeti dokumentumok feladásában, amelyekből ő is őrzi egyet.

Szentmártoni Szabó Sámuel (1745–1831) ágán azonban több fiú leszármazott akad ma is. Neki Hajnal Katalintól (1749–1827) született fia, István (1782–1842), akinek Sondor (vagy Zsondor) Erzsébettől (1783–1854) született fiai, János (1812–1853 után) és Mihály (1817–1882) azok, akiktől a további leszármazás nyomon követhető.

Jánosnak Szétsi Esztertől született fia Menyhárt (1853–1883 után), akinek Bötykös Johankától (1862–1889) való fia, az 1932-es nyíregyházi igazoló iratban említett demecseri birtokos, Sándor (1883–1937 után).

Mihály ágazata a legkiterjedtebb. Alább ezt követjük. Szabó Mihály 1840-ben kötött házasságot Bötykös Zsuzsannával (1822–1868). Egyik fiuk, Sza-

bó Albert (1854–1917 után), Sárospatakon, a Református Kollégiumban tanult, majd Záhonyban lett tanító.⁷¹ Itt Gööz József helybéli református lelkész lányát, Esztert (18??–1903 előtt) vette feleségül. 1903-ban „Mezei virágok” címmel verseskötete jelent meg Ungvárott. „Századvégi szerelem” című versének harmadik strófáját idézem: „Nap vagy Te, fénylő nap az ég azurján / És én örök, sötét bolygód vagyok! / Óh! egy sűgárt csak, melynél megláthassam: – Szerelmem-é, avagy tárczád nagyobb. –”⁷² Szabó Albert későbbi sorsáról leszármazottai sem tudtak semmi bizonyosat. Gööz Esztertől született fiai voltak a nevüket 1932-ben Szent-Martoni Zoltán, Ernő Béla és Géza. Pozsonyi Szent-Martoni Zoltán (1877–1939) Záhonyban született, Sárospatakon tanult, majd Budapesten jogot végzett. Ő vitte a legtöbbre a család történetében, hiszen 1916-ban az ungvári járás főszolgabírája lett, a Károlyi-kormány idején pedig Ung vármegye főispán-kormánybiztosa volt. A háború után m. kir. gazdasági főtanácsosnak nevezték ki, majd két ízben is, 1920–1922 és 1927–1931 közt, országgyűlési képviselő lett.⁷³ Testvérei is felelős állásokat viseltek: Ernő Béla (1879–1959) Gödöllőn lett községi jegyző,⁷⁴ Géza (1881–1943) Kassán volt tanító, majd Szombathelyre kerülve, királyi tanfelügyelő lett.⁷⁵

Szent-Martoni Zoltánnak egyik, Árvay Etelkától született fiáról, ifjabb Zoltánról (1904–1941) a kor ismert festője, Rottman Mozart⁷⁶ készített festményt, amelynek reprodukciója egy képes hetilap, az „Újság vasárnapja”, címlapján is megjelent, 1929-ben. A festményt egyik húga, Minay Lajosné Szent-Martoni Etelka (*1906) örzi Sárospatakon, amelyet 1993-ban, a nála tett látogatásomkor, magam is láttam.⁷⁷ Az idős Zoltán másik fia, Aladár (1908–1966) és másik lánya, Márta (*1915) az Ohio állambeli Clevelandban telepedtek le. Ott született Aladár fia, Zoltán (*1959). Márta lánya, Martha Pereszlényi Pintér (*1949) pedig Colombusban él, és a Granville-ben lévő Denison Egyetemen modern nyelvészetet tanít.⁷⁸

A gödöllői jegyző, Ernő Béla, felesége Bogár Jolán (1882–1958) által, Révész Imre debreceni református püspökkel került rokonságba. Fia, László (*1913) bár nő, nincsenek gyermekei. Kutatásaim során először őt kerestem meg gödöllői lakásán. Az ő segítségével jutottam zalaegerszegi rokonának a címéhez.

A tanfelügyelő Géza még Kassán vette feleségül a katolikus Reigl Ilonát (1894–1970), s tőle született fiát, Ernőt (1914–1997), is katolikusnak keresztelték.

Ernő eredetileg csendőrszázados volt, s 1944-ig a M. Kir. Belügyminisztériumban dolgozott.⁷⁹ Később Zalaegerszegen telepedett le. Tőle 1992-ben sok családi dokumentumot és adatot sikerült gyűjtenem. Ernő Herteleny Évától (1912–1997) született fiának, Balázsnak (1943–1988) egy Bolf Máriától született fia maradt: Szent-Martoni Balázs (*1975). Ernő egyik lánya, Frank Péterné Szent-Martoni Mária Magdolna (*1945) Budapesten él, így az ő segítségét is igénybe vehettem a kutatásban.

Visszalépek a 19. századi Szabó Mihályhoz, akinek Bötykös Zsuzsannától született másik fia, Kálmán (1859–1909), iparos volt Demecserben. A nyírbogdányi születésű, majd nagyhalászi lakos Sinka Rozáliától (1862–1902) született fiai közül Géza (1886–1924) asztalosmester lett a Demecser melletti Gégényben. Ő a jelen sorok írójának a nagyapja. Neki még hat testvére volt. Ifjabb Kálmán (1889–1952), aki az orosz fronton háromszor megsebesülve, világháborús kitüntetésekkel kapott, kocsigyártó, József (1896–1950 után) pedig asztalos volt Demecserben,⁸⁰ Budapesten élt az agglegény Béla (1893–1945), aki ott, a VII. ker., Bethlen utca 6-ban volt cukrász.⁸¹ Ők 1932-től a Szabó helyett már a Szent-Martoni nevet viselték. A lánytestvérek, Ilona (1887–19??) és Irma (1891–1964) voltak, illetve Berta (1899–1973), akit a gégényi jegyző örökbe fogadott, házassága révén pedig 40 hold birtokosa lett.⁸² Józsefnek két lánya, Anna (1928–1990) és Mária után született fia, Zoltán, nőtlén maradt. Tehát csupán ifjabb Kálmánnak van fiú leszármazottja: Tibor (1937–1990), akinek fia, ifjabb Tibor, de róla semmit nem tudok. (Irma lányának, Seres Béláné Kovács Erzsébetnek köszönhetem, hogy 1991-ben megtaláltam a néhai gödöllői jegyző fiát, Szent-Martoni Lászlót.)

A családnév körüli ügyekből gégényi nagyapám, Szabó Géza, kimaradt, mert már korábban meghalt. Szociális érzékenysége miatt, 1919-ben, szerepet vállalt a falusi direktóriumban; a román megszállók ezért, büntetésből, összeverték. Az akkori sérülések következtében halt meg 1924-ben.⁸³ Nagyapám gyermekei tehát mind Szabó nevűek maradtak. Felesége a Székelyben született, Kovács Rozália (1887–1931), gégényi anyja, Bálint Zsófia (1862–1937) után, református lett, de apja, a napkori molnár, Kovács Ferenc (1861–1920), katolikus volt. Nagyapám feleségének adatai egyben azt is mutatják, hogy a 20. század elején már jóval nagyobb volt a népmozgás a falvak között, mint az előző század során. A Tisza szabályozása és a vasútépítés után, a Rétköz korábbi zártsága

megszűnt, s más vidékek lakosai is beáramlottak. A korábban teljesen református lakosságú falvakban megjelentek a római és görög katolikusok, valamint az izrelita vallásúak, majd számarányuk is egyre növekedett.⁸⁴ A vegyesházasságokban adott reverzálisok a reformátusok számát nagyban csökkentették. Szabó Gézának Kovács Rozáliától született hat gyermeke közül kettő volt fiú: Aladár (1913–1974) és apám, ifjabb Géza (1920–1990), négy pedig lány: Gizella (1910–1959), Margit (1912–1982), Aranka (1917–1965) és Ilona (*1923). A Demecserben asztaloskodó Aladárnak Kerekes Juliannától (*1913) született hat gyermeke közül kettő a fiú: Géza (1943–1993) és Béla (1951), és négy a lány: Rózsa (*1937), Irén (*1940), Erzsébet (*1947) és Juliánna (*1956). Gézának Teremi Ilonától (*1947) született fia, ifjabb Géza (*1967).

Apám, Szabó Géza élete Magyarország két sorsfordulója közé esett: a trianoni békeszerződés aláírása után néhány héttel, 1920. június 28-án, született Gégényben, s nem sokkal a rendszerváltoztató választások előtt, 1990. február 17-én, Békéscsabán halt meg. Mivel 11 éves korára teljesen árva lett, anyai nagyanja és nőtestvérei gondoskodtak róla. A kisvárdai Bessenyei György Gimnáziumban való továbbtanulását, a helybéli tanító kérésére, nagynénje, az előbbieken említett, 40 hold bérbeadásával gazdálkodó, özv. Angyal Gyuláné Szabó Berta támogatta. Ezt követően a debreceni Gróf Tisza István Tudományegyetem Hittudományi Karán tanult. A háború alatt, 1944–1945 közt, Kenderesre, majd Balatonkenesére exmittálták. Diplomáját 1945 nyarán kapta meg. Nagyhalászi és tiszaezlári segédlelkészkedés után, 1947-ben választották meg Tiszanagyfaluban parókus lelkésszé, ahol ugyanakkor feleségül vette anyámat, a Pesterzsébetről való Gönczi Erzsébetet (*1924). Én 1950-ben születtem, László öcsém pedig 1952-ben, mindketten Tiszanagyfaluban, a parókián. Apámat 1956 tavaszán Békéscsabára helyezték, ahol nyugdíjba meneteléig, 1989 nyaráig szolgált.⁸⁵ Tőle már gyermekkoromban hallottam családnevünk érdekes történetéről, de csak az ő halálát követően, 1990 tavaszán kezdtem foglalkozni a kérdéssel. Ekkor ugyanis apám egyik unokahúgától, Vass Miklósné Szent-Martoni Annától (1928–1990), aki a feljebb említett Szent-Martoni József demecseri asztalosnak a lánya volt, bővebb ismeretekhez és dokumentumokhoz jutottam a család származását illetően. Vassné, halála előtt néhány hónappal, elküldte az armális magyar fordítását, amelyet apjának iratai között ta-

lált. Ekkor elhatároztam, hogy utánajárok a kutyabőr eredeti latin szövegének és egyúttal a család történetének is. Mivel irodalomtörténész vagyok, egyszerűsind úgy döntöttem, hogy – megkülönböztetés végett – publikációimban a Szentmártoni Szabó Géza nevet fogom használni. Az ELTE Bölcsészettudományi Karán, 1978-ban, történelem–latin szakon végeztem s szerzetem diplomát. Jelenleg az ELTE Régi Magyar Irodalomtörténeti Tanszékén vagyok adjunktus.⁸⁶ Ami a további leszármazást illeti, feleségem Makay Terézia (*1952), akitől két lányom, Emese (*1984), Fruzsina (*1987), és egy fiam, Levente (*1988) született. Villamosmérnök öcsém lánya, Ágnes (*1990), fia pedig László (*1993), akik Gyene Máriától (*1954) születtek.

Hosszas kutatásokkal sok mindent sikerült feltárnom a család történetéből, s ennek révén ismertem meg néhány távoli rokonomat, köztük olyanokat is, akik az eredeti dokumentumokat és magát az armalist is őrzik. Ám hátra van még egy kérdés, vajon mi lett a címerszerző Pozsonyi Szentmártoni János másik fiának, a Kolozsvárott maradt Istvánnak a leszármazottjaival?

Nagy Iván a Szent-Mártoni család címszóban a következőket írta: „Erdélyben szintén van hasonló nevű család Alsó Fejér megyében, hol Gergely 1825. körül adóíró biztos, Györgynek özvegye Brinyi Anna birtokos ott Maros Szent-Imrén. Régebben eléfordul e néven Bálint, tordai unitária iskolai igazgató, 1596-ban Kolozsvárra tétetett. 1678-ban János (v. József) Toroczkon ugyan az.” Utóbbiaknál a jegyzet Székely Sándor unitárius egyháztörténetére utal.⁸⁷

Mindössze annyival tudom ezt kiegészíteni, hogy az erdélyi Gubernium iratai 1714-ben említenek egy Stephanus Szent Martont.⁸⁸ Ezt a vonalat, adatok híján, nem tudtam feltárni, de egy erdélyi unitárius papi család tagja, Pozsonyi Szentmártoni Kálmán (1879–1968) a székelykeresztúri unitárius főgimnázium egykori igazgatója,⁸⁹ 1946-os önéletrajzában, ugyancsak innen vezeti le magát.⁹⁰ Ezt írja: „Apám posoni Szentmártoni Kálmán unitárius lelkész, anyám marosjárai Rozsnyai Vilma volt, marosjárai Rosnyai Dávidnak, Apafi Mihály török tolmácsának családjából. A Szentmártoni család a nemességet 1678-ban Apafi Mihálytól kapta. Atyai nagyapám, Szentmártoni Sámuel lelkész, tudománykedvelő, íróember volt. Megírta az unitáriusok történetét. Torockó bányaváros történetét ő írta meg legelsőnek...”⁹¹ Szentmártoni Kálmánnak csak lányai voltak, akik hajadonok maradtak. Rokona Szentmártoni István To-

rockón élt. Ennek fia, József, 1944-ben, Kolozsvárról Gödöllőre menekült, ahol őt és családját, a fentiekben már említett Szent-Martoni Béla jegyző, mint távoli rokonait vette pártfogásba. Ennek a Józsefnek Budapesten élő lánya, Szentmártoni Judit, nem tudott családjá történetéről tájékoztatni.

Végighaladva közel negyedfélszáz esztendőn, amelyet egy vékony fonalként húzódó leszármazási vonalon, a történelem egy csöppnyi részletét vizsgálva, tettem meg, jól kirajzolódnak a mindenkori emberi törekvések. Az armális megszerzése a 17. századi szabómester számára a személyi szabadságot, az adómentességet és a további előrelépés lehetőségét jelentette, az akkor még prosperáló, erdélyi társadalomban. A kuruc idők veszedelmei és a Habsburg-fennhatóság kereteibe záródó, hanyatló fejedelemség zavaros időszaka új helyzetet teremtett. Az egyik fiú vándorlásra kényszerült, majd egy új közösségbe kellett beilleszkednie. A 18. század konszolidálódó Magyarországon az állam csak a hitelesen dokumentált jogokat ismerte el; előbb csak a törökötől visszaszerzett nemesi birtokok tulajdonjogán perlekedett, később már maga a nemesség hitelessége is vizsgálat tárgya lett. Nagy erőfeszítést jelentett ekkor a szerzett jogok megtartása is. Az armalista nemések megpróbáltatásainak tipikus esetét mutatja mindaz, ami a Szentmártoni családdal történt. A sors úgy hozta, hogy e 18. század végi nemességigazolási per okiratai nemcsak a megyei és az országos hatóságok levéltáraiban, hanem magánál a családnál is megmaradtak. Ezekhez párosulnak a nem nagy lélekszámú Demecser református egyházi anyakönyveinek jól tanulmányozható feljegyzései, amelyek segítségével egészen pontos életadatokat lehet megállapítani. A család fél évszázadra kivívta függetlenségét, s egyúttal a falu társadalmában is előrelépett. 1848 után a feudális ki-

váltságok odavesztek, s új utakat kellett keresni a további emelkedéshez. Ezt az emelkedést a család egy része birtokgyarapítással, más része iskolázással érte el. A 19. század végén egy megbecsült mesterség, vagy a papi és a tanítói pálya volt a kitűzött cél, a 20. század elején már a hivatali előrelépés sem volt lehetetlen, hiszen lett köztük jegyző, főtanácsos, sőt országgyűlési képviselő is. Ekkor a nemesi cím már csupán sallagnak kellett, a korszak kelléke gyanánt. Mindez azonban rövidéletűnek bizonyult. A földbirtokos földjét a II. világháború után elvették, az asztalosmester falusi úrból egyszerű iparos lett, a hivatalnokot elbocsátották, sőt gyanússá vált az úri hangzású Szent-Martoni név viselése miatt. Ekkor már jobb is volt nem emlegetni a kutyabőrt, amely rejtve maradt az újra egyszerű falusiakká váló leszármazottaknál. E sorok írója, gyermekként, mint érdekes mesét, sokszor elbeszélte a Szabó név történetét szüleivel. Felnőttként, történész diplomával, szakmai ártalomként is érdekelt e történet valóságtartalma. Az elmúlt rendszer genealogia-ellenessége olyan akadályokat gördített tervezett kutatásaim elé, hogy mindig halogatnom kellett a munka elkezdését. A kilencvenes évek elején, szinte az utolsó pillanatban sikerült elérnem azokat a távoli rokonaimat, akik még sok mindent elmondhattak a család történetéről. (Szerencsére e családban sok magast kort megérő személy akad.) Valójában meglepődtem, amikor kiderült, hogy a mesének vélt történet igaz. Az ősök törekvésének eredménye viszont már csak annyi gyakorlati haszonnal jár számomra, hogy a publikáló Szabó Géza nevűek között, a Szentmártoni Szabó Géza elnevezés, a maga egyediségével, védjeggyül szolgáljon.

Szentmártoni Szabó Géza

[N O S, M I C H A E L A P A F I,]

Dei Gratia Princeps Transylvaniae, Partium Regni Hungariae Dominus et Siculorum Comes etc.

Memoriae commendamus tenore praesentium significantes quibus expedit universis: Quod nos cum nonnullorum fidelium dominorum consiliariorum nostrorum singularis intercessionis, nec non Generosi **Joannis Tholdalagi de Ikod** arcis et praesidii nostri Szamos-Ujvariensis capitanei supremi coram nobis, propterea factae submissae supplicationis honorificum habuerimus respectum; tum vero faventer attenderimus fidelia servitia strenui **Joannis Szent Mártoni de Posen**, quae ipse nobis et Regno nostro Transylvaniae, partibusque Hungariae eidem annexis, hinc quidem retro temporibus actis; et clientem et famulum se gerens, in aula prae-fati fidelis nostri *Joannis Tholdalagi*, cum eius emeriti commendatione pro viribus suis in omnibus occasio-

nibus et temporum vicissitudinibus alacriter exhibuit, et inpendit et in posterum nihil se minus exhibere et inpendere velle pollicetur. Eundem igitur **Joannem Szent Mártoni de Poson** ac per eum consortem suam **Catharinam Simon** et ex ea natos eius **Stephanum** et **Joannem** ipsorumque haeredes et posteritates utriusque sexus universas, ex speciali gratia, et principalis potestatis nostrae plenitudine de statu, et conditione minus libera, in qua hactenus exstiterunt et nati sunt clementer eximendos, et in coetum ac numerum verorum natorum et indubitatorum Regni nostri Transylvaniae, et Partium Hungariae eidem annexarum nobilium annumerandos, aggregandos, cooptandos et adscribendos esse duximus: prout annumeramus, aggregamus, cooptamus et adscribimus praesentium per vigorem decernentes expresse, ut a modo deinceps successivis semper temporibus iidem **Joannes, Catharina, Stephanus** et **Joannes junior Sz. Mártoni** ipsorumque haeredes et posteritates utriusque sexus universas pro veris natis et indubitatis nobilibus habeantur et reputentur. In signum autem huiusmodi verae et perfectae nobilitatis eorum haec arma, seu nobilitatis insignia:

Scutum videlicet militare erectum sublongum seu ovalis figurae coelestini coloris, ejus fundum viridi cespite occupante cum super eminente monte cuius cacumen aurea circularis decorat corona, ex qua brachium humanum humerotenus resectum nigra manica vestitum supra cubitumserta ex maturis aristis pinguibus et botris nitentibus texta redimitum evaginatum Ungaricum gladium strenue tenere visitur: Scuto autem galea aperta incumbit, quam diadema regium gemmis et unionibus variegatum decorat, ex quo brachium humanum nigra manica vestitum sartaque ex aristis et botris contexta supra cubitum redimitum, Ungaricum nudum gladium strenue tenens, cum symbolo VIRTUS ALIT ET DEFENDIT, spectatur; ex cono autem galeae teniae sive lemnisci variorum colorum hinc inde defluentes utrasque oras sive margines ipsius scuti pulcherrime ambiunt et exornant, prout haec omnia in capite sive principio litterarum praesentium nostrarum docta manu et arte pictoris clarius expressa et depicta esse cernuntur.

Animo deliberato et ex certa scientia liberalitateque nostra principali praefatis **Joanni** eius consorti **Catharinae** filiis **Stephano** et **Joanni Szent Mártoni** ipsorumque haeredibus et posteritatibus utriusque sexus universis gratiose dedimus donavimus et contulimus. Annuentes et concedentes, ut ipsi praescripta arma seu nobilitatis insignia more aliorum Regni nostri Transylvaniae et Partium Hungariae eidem annexarum nobilium armis utentium ubique in praeliis certaminibus hastiludiis, torneamentis, monomachiis, duellis, ac aliis quibusvis, exercitiis militaribus et nobilitaribus; necnon, sigillis, velis, vexillis, aulaeis, annulis, cortinis, clypeis, tentoriis, domibus, sepulcris generaliter quarumlibet rerum et expeditionum generibus, sub merae et sinceræ nobilitatis titulo quo eos, ab universis et singulis cuiuscumque status et honoris, ordinis, officii, dignitatis et praeeminentiae homines existant, insignitos dici, teneri, nominari, haberi et reputari volumus ferre et gestare omnibusque et singulis iis honoribus, gratiis, privilegiis, indultis, libertatibus, immunitatibus, praerogativis, quibus caeteri veri nati et indubitati Regni nostri Transylvaniae et Partium Hungariae eidem annexarum nobiles quomodocumque de more et ab antiqua consuetudine usi sunt et gavisi, uti, frui et gaudere perpetuis, semper temporibus valeant atque possint. In cuius rei memoriam firmitatemque perpetuam praesentes nostras literas pendentis et authentici sigilli nostri munimine roboratas memoratis **Joanni** eiusque consorti **Catharinae**, filiis **Stephano** et **Joanni Szent Mártoni** ipsorumque haeredibus et posteritatibus utriusque sexus universis gratiose dandas duximus et concedendas.

Datum in civitate nostra Alba Julia die 5-ta mensis Junii anno Domini millesimo sexcentesimo septuagesimo septimo

Michael Apafi m.p.

Franciscus Lugosi secretarius m.p.

Anno 1678 2-a Martii. In generali Dominorum Regnicolarum Transylvaniensium Partium Hungariae eidem annexarum Diaeta in oppido Fogaras celebrata praesentes literae armales nominibus introscriptorum exhibitae publicatae nemine contradicente.

Extradatur per Martinum Sárpataki Illustrissimi Domini Principis Transylvaniae magistrum proto-notarium m.p.

[MI, APAFI MIHÁLY,]

Isten kegyelméből Erdély fejedelme, Magyarország részeinek ura és a székelyek grófja stb-stb.

Emlékeztül adjuk jelen levelünkkel, tudomásukra hozván mindazoknak, akiket illet, hogy egyrésztől kegyelmesen figyelembe vettük némely híveinknek, tanácsadóinknak különös közbenjárását, nemkülönben nemes **Iklódi Tholdalagi Jánosnak**, szamosújvári várunk és hadseregünk legfőbb kapitányának e végett elének terjesztett alázatos esedezéseit, – másrészt pedig kegyesen tekintetbe vettük ennek a bátor **Pozsoni Szentmártoni Jánosnak** hűséges szolgálatait, amelyeket ő nekünk és Erdélyországunknak, továbbá Magyarország kapcsolt részeinek a múlt időben az előbb említett hívünk, **Tholdalagi János** udvarában, annak védence és szolgálatjára lévén, teljes erejéből minden alkalommal és minden időben az ő ajánlatát kiérdemelve készséggel teljesített és végzett és megígérte, hogy azokat a jövőben is teljesíteni és végezni akarja: Ezt a **Pozsoni Szentmártoni Jánost** és általa nejét, **Simon Katalint** és az ő tőle származott **Istvánt** és **Jánost** és az ő mindkétneembéli valamennyi örököseit és utódait különös kegyelemből és fejedelmi hatalmunk teljességéből, abból a kevésbé szabad állapotukból, amelyben eddig éltek és születtek, kegyesen kiveendőkné és Erdélyországunk, valamint Magyarország kapcsolt részeinek igazi született és kétségtelen nemeseinek gyülekezetébe és sorába számítandóknak, befogadandóknak, odaiktatandóknak határoztuk, amint hogy jelen levelünk erejénél fogva oda is számítjuk, oda csatoljuk, oda befogadjuk és oda iktatjuk, kifejezetten meghagyván, hogy ezentúl ugyanazon **Szentmártoni János, Katalin, István, ifjabb János** és örökösei és mindkétneembeli utódai, minden időben igazi, született és kétségtelen nemeseknek tartassanak és számtassanak. Emez igazi és tökéletes nemességük jeléül a következő címet, vagyis nemesi jelvényeket, úgymint:

Egy hosszúkás, felfelé álló, tojásdad alakú, égszínké katonai paizs, melynek alját zöld pázsit foglalja el, afelett kiemelkedő hegygel, melynek csúcsát kerek aranykorona díszíti, amelyből egy válltól lementzett, fekete ujjasba takart, könyökön felül érett teljes kalászból és ragyogó szőlőfürtökből font koszorúval körül övezett emberi kar egy kivont magyar kardot erősen tartani látszik, a paizsra pedig ráfekszik egy nyitott sisak, amelyet ékkövekkel és onixszal díszített királyi diadém ékesít, amelyből fekete ujjasba öltöztetett, a könyökön felül kalászból és bogyó koszorúval körülvett és kivont magyar kardot erősen tartó emberi kar látható a következő jelmonddal: VIRTUS ALIT ET DEFENDIT. A sisak kúpjából pedig különböző színű, mindenfelé lefutó szalagok a paizs mindkét szélét igen szépen körülfontják és díszítik, amiként mindez ezen levelünk felső részén a festő avatott kezével és művészetével világosabban kifejezve és lefestve található.

Jól meggondolt szándékkal és biztos tudással fejedelmi bőkezűségünkben előbb nevezett **Szentmártoni Jánosnak** és nejének, **Katalinnak; István** és **János** fiainak és mindkét nemű valamennyi utódainak kegyelmesen adtunk, ajándékoztunk és adományoztunk, beleegyezvén és megengedvén, hogy ők a fentebb körülírt címet, illetve nemesi jelvényeket Erdélyországunk és Magyarország kapcsolt részei többi címerrel élő nemeseinek módjára mindenütt: csatákban, küzdelmekben, kopjajátékokban, haditornákon, párviadalokban, bajvívásokban és más bárminemű katonai és nemesi gyakorlatokon, nemkülönben pecsétjeiken, takaróikon, zászlaikon, szőnyegeiken, gyűrűiken, kárpitjaikon, paizsaikon, sátraikon, házaikon, sírjaikon, s általában mindenféle dolgaikon és hadjárataikon tisztán és egyedül nemességökné a címén, amellyel őket összesektől és egyesektől bármily állapotú, rendű, rangú, hivatalú, méltóságú és magas állású emberektől kitüntetve neveztetni, tartatni, mondatni, véleményeztetni akarjuk, hordhassák és viselhessék és mindazokkal a kegyekkel és kiváltságokkal, engedményekkel, szabadságokkal, mentességekkel, előnyökkel, amelyekkel Erdélyországunk és Magyarország kapcsolt részeinek többi igazi született és kétségtelen nemesei, bárhogyan, régi szokásjog alapján és régi jogon éltek, örvendezhettek, ők is élhessenek, azokat élvezhessék és örök időkre bírják és birtokolhassák.

Amely dolog örök emlékeztére és megerősítésére függő és hiteles pecsétünk erejével megerősített jelen levelünket említett **Szentmártoni Jánosnak** és nejének, **Katalinnak; fiainak, Istvánnak és Jánosnak** s valamint mindkét nemű örököseinek és valamennyi utódainak kegyelmesen adni és adományozni határoztunk.

Kelt székvárosunkban, Gyulafehérváron 1677-ben június hó 5-dik napján.

Apafi Mihály s.k.

Lugosi Ferenc s.k.
titkár

1678-ban március 2-ikán az erdélyországi és a kapcsolt magyarországi urak Fogaras városában tartott általános gyűlésében jelen nemesi levél a bentírtak nevében bemutatott és ellenmondás nélkül kihirdetett.

Kiadatott
Sárpataki Márton s.k.
a méltóságos erdélyi fejedelem első jegyzője által.

JEGYZETEK

¹ Mező András: A templomcím a magyar helységnevekben (11–15. század). Bp., 1996, 152–161. A patrocínium kapcsán, 106 Szentmárton-helynevet azonosít.

² Kázmér Miklós: Régi magyar családnevek szótára. XIV–XVII. század. Bp., 1993, 999.

³ Nagy Iván: Magyarország családai czimerekkel és nemzékrendi táblákkal. X. kötet. Pest, 1863, 655–656. (továbbiakban: Nagy i. m.) – Kempelen Béla: Magyar nemes családok. X. kötet. Bp., 1931, 140. – A királyi könyvek. Jegyzéke a bennük foglalt nemesség cím, czimer, előnév és honosság adományozásoknak 1527–1867. Összeáll: Illéssy János és Pettkó Béla. Bp., 1895.

⁴ Kovács István: Balassi Bálint egyik tanítójának levele. = Magyar Nyelv, 1963, 334–335. – Eckhardt Sándor: Mégsincs meg Balassi Bálint írástanítója. = Magyar Nyelv, 1964, 94.

⁵ Apafi Mihály 1681-ben egy másik pozsonyi származású személyt, Pozsonyi Bencze Istvánt is megnesmesített. (Áldásy Antal: A magyar Nemzeti Múzeum könyvtárának címjegyzéke. II. Címereslevelek. IV. kötet. Bp., 1938, 472.)

⁶ Iklódi Tholdalagi II. János (1672–1693) Apafi Mihály belső inasa 1663-ban, előbb szamosújvári főkapitány, majd 1679-től Torda vármegye főispánja, tanácsúr.

⁷ A nemességkérdő irat ma már nincs meg, szövegét a Szabolcs vármegyei nemességigazolási per 1784-es irata őrizte meg.

⁸ Tóth Ernő: I. és II. Apafi Mihály naplója. = Erdélyi Múzeum, XVII (1900), 215.

⁹ Az „idegen fi” vagy „idegen fiú” jelentése: más országi, idegenből való férfi. V.ö.: Erdélyi Magyar Szótörténeti Tár. Anyagát gyűjt. és szerk. Szabó T. Attila. IV. kötet. Bukarest, 1984, 97. (1691: Jöve műelőnkbe egy idegen fi, úgymint Eperjesi Nagy György nevű ifjú legény) – V. kötet. Bp.,–Bukarest, 1993, 414. (1721: Az otlévdő porkoláb idegen fiú.)

¹⁰ Simon Katalin talán annak Simon Mihály nemesnek a családjából való volt, akit Tholdalagi Mihállyal együtt végeztek ki a Barcsai Ákostól 1660-ban elpártolt segesváriak. (Bethlen János: Erdély története 1629–1673. Ford. P. Vásárhelyi Judit. Bp., 1993, 71.)

¹¹ A fogarasi országgyűlés 1678. február 15-től március 4-ig tartott.

¹² Az armálisról a fejedelem díszes betűvel kiírt neve hiányzik, a festett címer, a pecsét és az összes hitelesítés viszont szabályosan rajta van. Az erdélyi Királyi könyvek XVII. kötete 1664. II. 11-nél végződik, XVIII. kötete pedig 1678. II. 21-én kezdődik (MOL, mikrofilm: 39.244–39.245.). A két időpont közti kötet hiánya miatt, az armális az egyetlen eredeti dokumentum a nemesítésről. A „kutyabőr” jelenleg Szabó Ferenc (*1938) szerencsi lakos birtokában van. – Az armális szövegét a XVIII. század végi nemességigazolás során Szabolcs vármegye jegyzőkönyvébe is bemásolták, de több ponon téves olvasattal. Az 1920-as és 1930-as években, a frissen igazolt nemesek, közjegyzővel is igazolt másolatokat készítettek az armálisról, de ezek is több ponton hibásak. A cí-

merfestménynek is több utánzata maradt fenn, sőt ex librist csináltak mintájára.

¹³ Áldásy Antal: A magyar Nemzeti Múzeum könyvtárának címjegyzéke. II. Címereslevelek. IV. kötet. Bp., 1938, 174, 181.

¹⁴ Jó egybevetést kínál a Kolozsvári Ménasághi család Apafitól 1670-ben nyert armálisa, amelynek képét közli: Erdély története. II. kötet. Bp., 1986, 46. kép. – A címer nagyított képét közli és az MOL-ban őrzött, Apafi-féle armálisokról informál: Nyulásziné Sraub Éva: Öt évszázad címerei a Magyar Országos Levéltár címereslevelein. Bp., 1987, 104, 138 (a LXXXVIII. tábla és jegyzete).

¹⁵ Az 1791. július 4-én, Kolozsvárott elhangzott tanúvallomások közül Szentmártoni Ferenc, 48 esztendő kolozsvári polgár vallomása, amely egybehangzik a másik két tanúskodó vallomásával.

¹⁶ A Hendellyi piac hollétére sehol sem sikerült rálelnem. Talán a, vélhetőleg szász eredetű, Hendelmarkt, azaz csirkepiac szó rejlik az elnevezés mögött?

¹⁷ Szabolcs–Szatmár–Bereg megye monográfiája. 1. Történelem és kultúra. Nyíregyháza, 1993, 235. (Bárony István: Mohácstól az úrbérendezésig.)

¹⁸ Eckhardt Ferenc: A földesúri büntetőbíráskodás a 16–17. században. Bp., 1954, 140–155.

¹⁹ Az 1720-as összeírás szerint Gégényben 4 telkes jobbágy és zsellércsalád lakott. Demecsernek ugyanekkor 14 lakott jobbágytelke volt, emellett 2 száraz- és 3 vízimalom működött benne. (Szabolcs–Szatmár megye műemlékei. Szerk. Entz Géza. Bp., 1986. (Magyarország műemléki topográfiája, X) I. kötet, 382.

²⁰ Magyarországi boszorkányperek 1529–1768. Közreadja Schram Ferenc. Bp., 1970. II. kötet, 343–345.

²¹ Az 1754–55. évi országos nemesi összeírás. Összeállította Illéssy János. Bp., 1902, 97.

²² A demecseri anyakönyvben: „Copulatorum nomina 1772. Szabó Sámuel.” Feleségének neve később jön elő: „1827. junius 22. Hajnal Katalin, öreg nemes Szentmártonyi Szabó Sámuel hites társa hosszas nyomorúságai után meghalván, mint igen becsületes és buzgó keresztyén asszony, életének 78-ik, hetvennyolcadik, házasságának 57-ik, ötvenhetedik esztendejében. Eltakarítottatott tanítással a szomorú háznál.”

²³ Parasztvallomások a dadai járásból 1772. A forrásokat összegyűjt., és jegyz. Takács Péter. Nyíregyháza, 1987. (A Szabolcs–Szatmár Megyei Levéltár Kiadványai II. Közlemények, 3) 61–64.

²⁴ Ezek a családok, egy híján, a következők lehettek: Kecskeméti, Berzsenyi, Huszti, Karancsi, Teremi, Győri, Szentmártoni.

²⁵ gr. Barkóczy János, Melczér Pál, gr. Klobusiczky István, Sággy Mihály Józsa István és Miklós, Vinkler László, Lónyay Zsigmondné, Jármy Imre és László.

²⁶ Takács Péter: Úrbéresek vallomása Szabolcsban 1772. Bp., 1991, 16–17, 112–113, 116–117. (továbbiakban: Takács i. m.)

²⁷ Frank Ignác: A közigazgatás törvénye Magyarhonban. Második rész, II. darab. Budán, 1847, 462–475. Az 511. §. címe: Toldalék a nemesség igazolásáról, és 1. ugyan eljárásról. (továbbiakban: Frank i. m.)

²⁸ A szöveget az 1778-as eljárásról jegyezték fel. Jegyzetét lásd ott!

²⁹ A családi iratok közt.

³⁰ A családi iratok közt. – Ezt a dokumentumot a 18. századi nemességigazolási perben nem használták fel, sőt a MOL 20. századi pro ügyirata sem tud róla!

³¹ A családi iratok közt. – Az eredeti osztálylevél Ajtai Szabó Mihálynál maradt. A levél alján Ajtai Szabó Mihály és fia, Ajtai Szabó Sámuel, valamint Czákó Mihály igazolja a másolat hitelét. – Fennmaradt a kolozsvári „ifjú szabólegény-társaság” 1774-ben megújított pohara, amelynek feliratán az „Atyamester Ajtai Sámuel” neve szerepel. (Jakab Elek: Kolozsvár története. III. kötet. Bp., 1888, 39.) Jól látható a példából, hogy mesterségnevét miként ékeződik a valódi nevelemek közé.

³² A 18. század második felében élt, száz református Rayner Márton és Kovács Szabó Istvánt Jakab Elek is említi (Kolozsvár története. II. kötet. Bp., 1888, 779, 781–782, 829.)

³³ Szabolcs–Szatmár–Bereg Megyei Levéltár, Nyíregyháza. 1. 30. – Acta Nobilitaria. Comitatus Szabolcensis. Anno 1778. Fasciculus 4. N=6. (1–9). – MOL, mikrofilm: B 1581. – Causa productionalis Francisci Szabó, alias Szentmártonyi.

³⁴ Takács i. m. 124–125. A nemesség harmadik rétegét, a takásokat mutatja be. Többek közt ezt írja: „Megélhetésük alapja a bérelt föld, vagy valamilyen hivatal vagy mesterség. Többnyire összefogva, több család bérel egy pusztát, egy nemesi birtokrészt, és azon gazdálkodnak. Előfordul az is, hogy paraszttal közösen bérelnék földet.”

³⁵ A családi adatok forrása: Magyar Országos Levéltár, Egyházi anyakönyvek mikrofilmmásolatai 1895-ig. Demecser, Református Egyházközség: 2480–2481. számú dobozok

³⁶ Magyar Országos Levéltár. Helytartótanács Levéltár. C. 30. – Acta Nobilium. Comitatus Szabolcensis. Documenta, fasciculus 18. (5). Acta nobilitaria familiae Szabó a Szentmártonyi (138–141) – MOL, mikrofilm: B 1110. – Ez az akta a C. 43. Acta secundum referentes című állagban volt eredetileg. A C. 9. Manuale 31. címének 1782-re vonatkozó indexe, a Szabo alias Szent-Martonyi névénél, Fabiankovics Károly referensre és a numero 118-as kútfőre utal.

³⁷ Frank i. m.

³⁸ A családi iratok közt.

³⁹ A családi iratok közt.

⁴⁰ A családi iratok közt.

⁴¹ A családi iratok közt

⁴² A családi iratok közt (Marsalkó Ferencnél).

⁴³ A családi iratok közt.

⁴⁴ Szabolcs–Szatmár megye műemlékei. Szerk. Entz Géza. Bp., 1986. I. kötet, 384.

⁴⁵ Nagy, Ludovicus: Notitiae politico-geographico-statisticae incltyi Regni Hungariae partiumque eidem adnexarum. Tomus primus. Budae, 1828, 333–334. – Demecsernek ekkor 626 ref., 296 r. kat. és 19 zsidó vallású lakosa volt. Kék vallási megoszlása pedig: 494 ref., 44 r. kat. és 18 zsidó vallású lakosa

⁴⁶ Fényes Elek: Magyarország geográfiai szótára. Pest, 1851, I. kötet, 251; II. 193. (továbbiakban: Fényes i. m.) – Kiss Lajos: Régi Rétköz. Bp., 1961. – Nyárády Mihály: Rétköz régi halászata. Bp.,

1939. Uő: Kék község történelmi földrajza. Nyíregyháza, 1941. – Takács Péter: A Rétköz hétköznapijai a XVIII. század utolsó harmadában. = „Szabolcs–Szatmári Szemle”, XII (1987), Nyíregyháza, 1987, 428–432.

⁴⁷ Pók Judit: Szabolcs vármegye katonai leírása 1782–1785. Nyíregyháza, 1992. (A Szabolcs–Szatmár–Bereg Megyei Levéltár kiadványai, III. Közlemények, 6) 32–33.

⁴⁸ Petőfi Sándor: Útlevelek Kerényi Frigyeshez. III. levél. Debrecen, 1847. május 14.

⁴⁹ Nyíri és rétközi paraszttmesék. Közli Ortutay Gyula. Buday György fiametszeteivel. Gyoma, 1935.

⁵⁰ Nyárády Mihály: Salétromfőzés Szabolcs megyében a XVI–XIX. században. In: A Nyíregyházi Józsa András Múzeum Évkönyve, I. Nyíregyháza, 1958, 170–214.

⁵¹ Várady József: Tiszántúli református templomai. Debrecen, 1991, II. kötet, 592–593, 672–673. (Demecser és Kék templomképei mellett az eklézsiák történetének rövid ismeretével.)

⁵² Erről bővebben ír: Tóth István György: Mivelhog magad írást nem tudsz... Az írás térhódítása a művelődésben a kora újkori Magyarországon. Bp., 1996. (Társadalom- és Művelődéstörténeti Tanulmányok, 17) 74–79, 122–128.

⁵³ A családi iratok közt.

⁵⁴ Fényes i. m.: I. kötet, 250–251, 193.

⁵⁵ Nagy i. m.: X. kötet. Pest, 1863. 425–426. – A Szabó (csíkszentmártoni) család iratai (MOL) 1945-ben elpusztultak. (Kosáry Domokos: Bevezetés Magyarország történetének forrásaiba és irodalmába. I. 1. Általános rész, I–II. Bp., 1970, 741.

⁵⁶ Pálmay József: Udvarhely vármegye nemes családjai. Székelyudvarhely, 1900–1906, 220–221.

⁵⁷ Az anyakönyvekből azok adatait is kigyűjtöttem, akiknek további leszármazását nem tudtam követni. Ezek száma jelentős, így bizonyos, hogy a Demecserben élő és onnan elszármazott Szabó-névűeknek több olyan utóda él ma is, aki nem tud semmit elődeiről.

⁵⁸ Nemzetgyűlési almanach 1920–1922. Szerk. Vidor Gyula. Bp., é.n., 133. (továbbiakban: Nemzetgyűlési almanach) – Magyar politikai lexikon (magyar politikusok) 1914–1929. Szerk. T. Boros László. Bp., 1929, 396. (továbbiakban: Magyar politikai lexikon)

⁵⁹ A családi iratokat birtokló Szabó József magmaradt addigi nevénél, s ebben gyermekei is követtek.

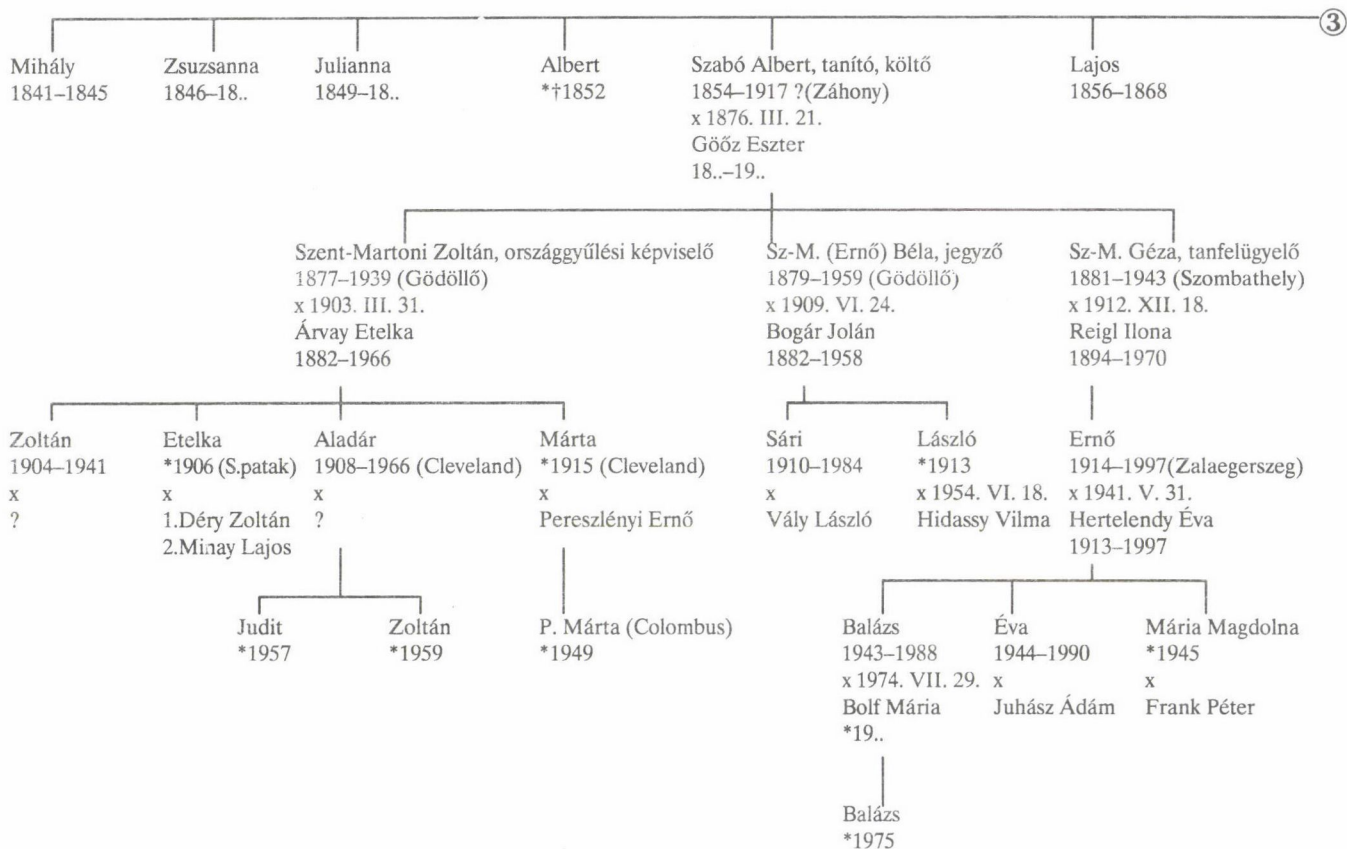
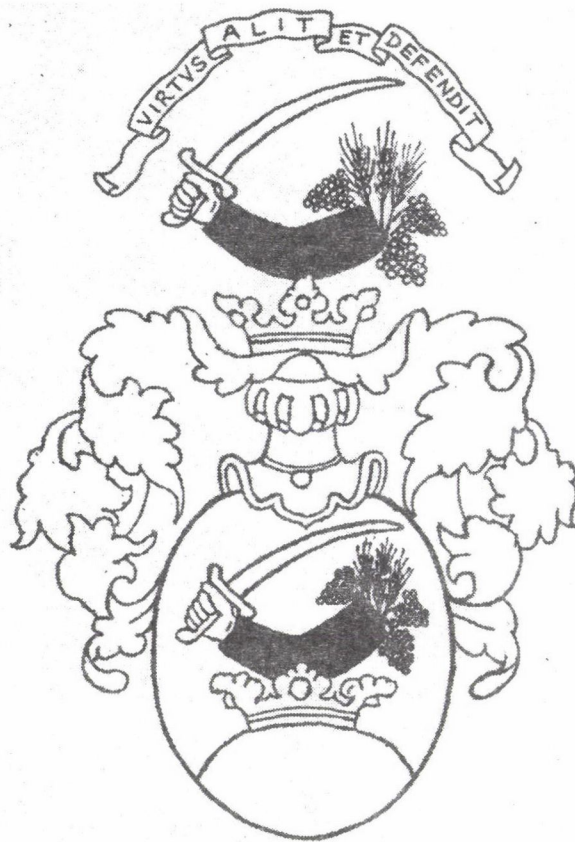
⁶⁰ Ányos Lajos: Általános tudnivalók a nemességigazoláshoz. = Turul, L (1936), 90–95.

⁶¹ A nevezett pro domo-iratban Varga így érvelt: „Ami azonban a folyamadóknak – megbizottja által – itt élőszóban előadott azon kérelmét illeti, hogy részére a Szentmártoni Szabó kettős név viselése engedélyeztessék, ezt a kérelmet nem vélem pártolhatónak, minthogy a Pozsonyi előnév a családot más Szentmártoni nevű családoktól amúgy is megkülönböztetné, s mivel a Szabó név csak a szabó foglalkozásból eredt, pusztán ragadványnév, melynek kettősnév alakjában való fenntartásához különös méltánylást érdemlő tekintetek nem fűződnek. Különben is a folyamadó által kért kettősnév-alakítás nemesi névváltoztatásnak volna tekintendő, melynek engedélyezése a főméltóságú Kormányzó Úr jogkörébe tartozik. Budapest, 1930. máj. 8. Varga [Endre].”

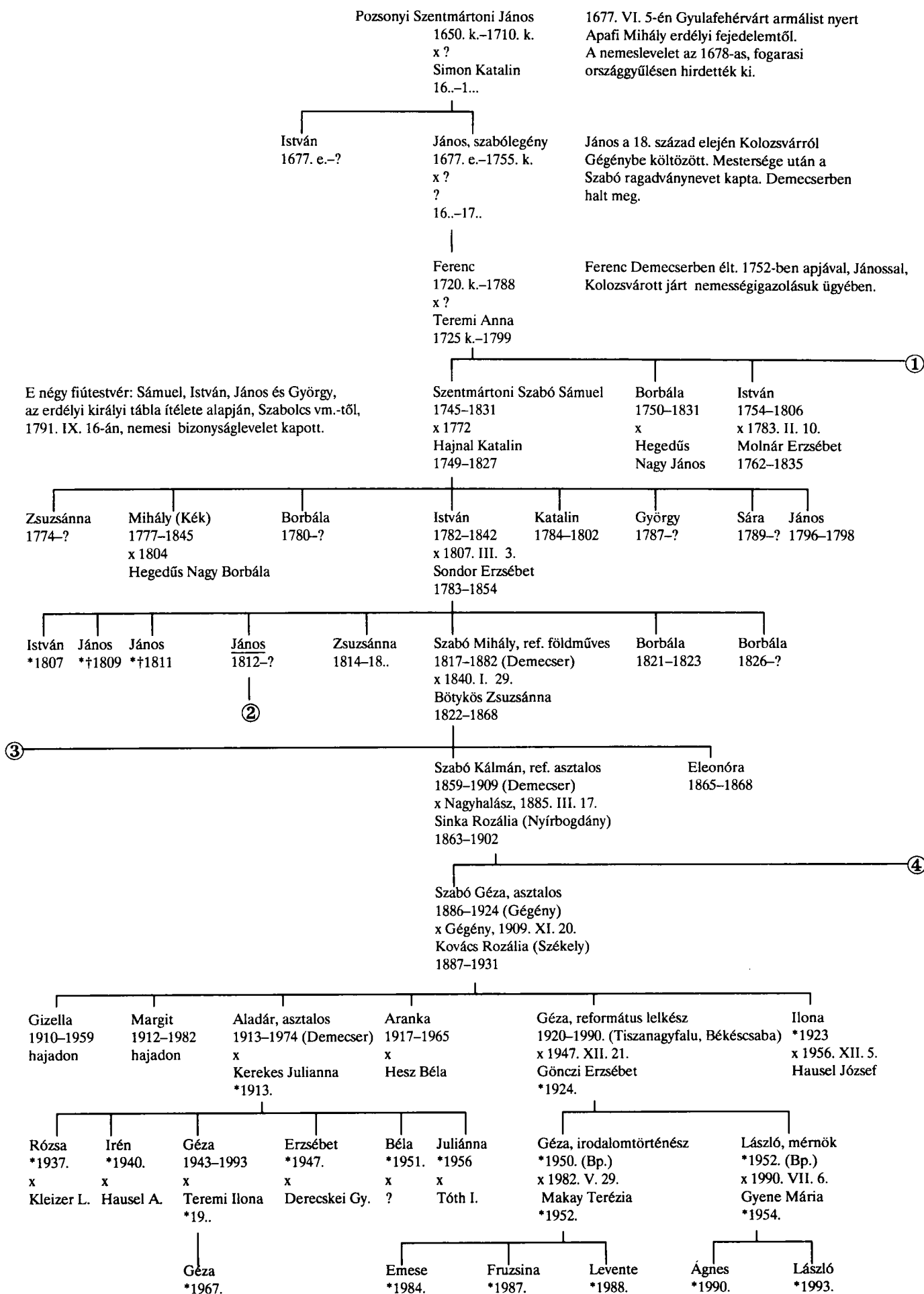
⁶² Az irat egyes példányainak fénymásolatát a benne megnevezettek örököseitől kaptam meg.

⁶³ A M. Kir. Belügyminisztérium által igazolt nemesek. 1867–1937. Szerk. és kiad. Gerő József. Bp. 1938, 346.

⁶⁴ Új Magyar Irodalmi Lexikon. I–III. Főszerk. Péter László, Bp., 1994, 96.

A POZSONYI SZENTMÁRTONI-, AVAGY SZABÓ CSALÁD LESZÁRMAZÁSA

②

Szentmártoni Szabó János
1812–18.. (Demeccser)
x 1836. III. 1.
Szétsi Eszter
18..–18..

Gábor
1837–1873

Albert
*†1841

Antal
1845–18..

János
1848–18..

Szabó Menyhárt, földműves
1853–1... (Demeccser)
x 1881. II. 20.
Bötykös Johanka
1862–1889

Szent-Martoni Sándor
1883–19.. (Demeccser)

①

⑤

④

Ilona
1887–19..
x
Négyessy József
19..–19..

Szent-Martoni Kálmán
1889–1952 (Demeccser)
x
Bodnár Borbála
1911–1988

Irma
1891–1964
x
Kováts I.stván J.
1882–1945

Szabó Béla
1893–1945 (Bp.)
nőtlen

Szent-Martoni József
1896–19.. (Demeccser)
x
?
1...–19..

Barnabás
*†1898

Berta (Gégény)
1899–1973
x 1914
Angyal Gyula

Lili
19..–19

Tibor
1937–1990
x
?

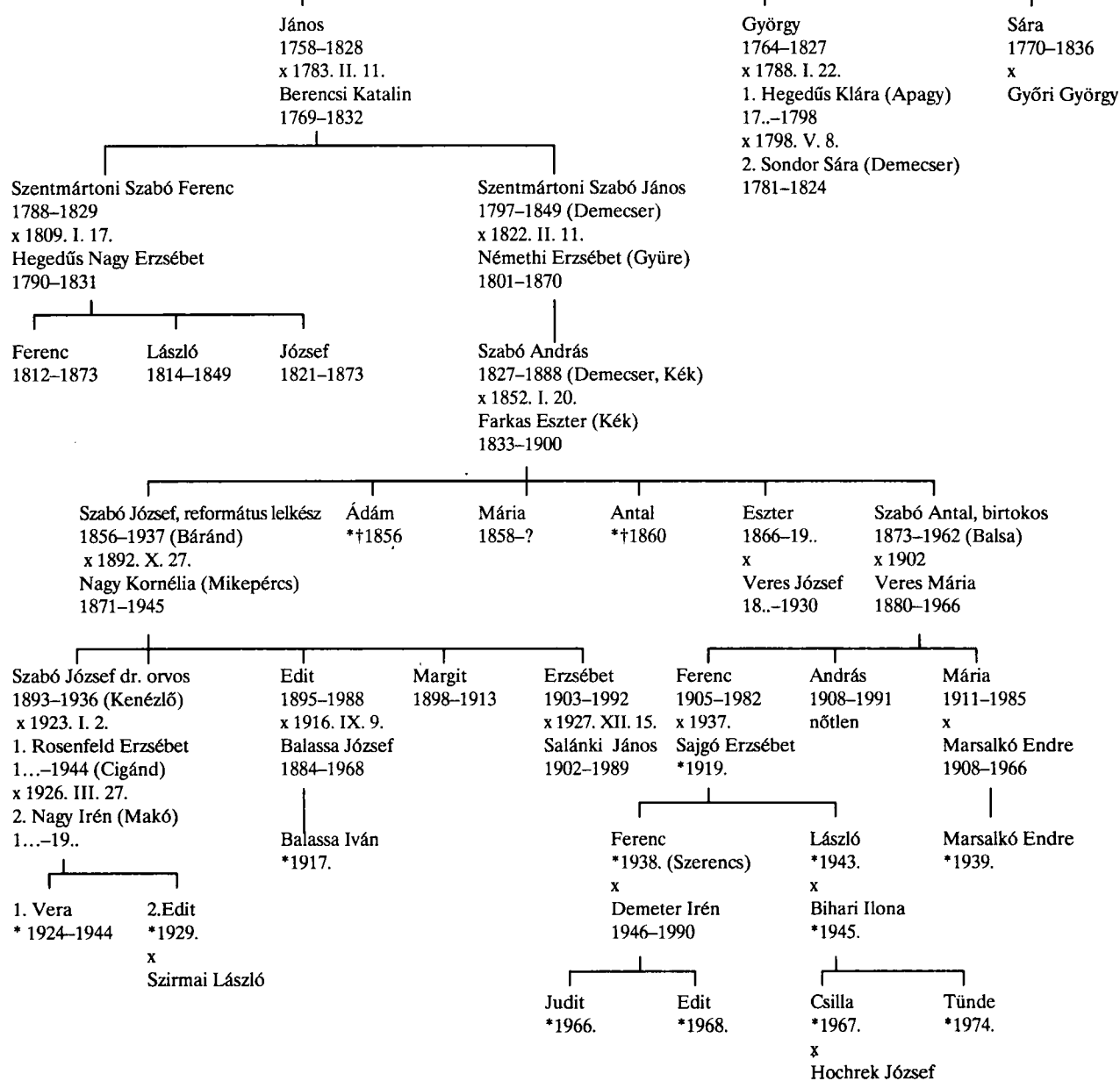
Tibor
*19..

Anna (Nyíregyháza)
1928–1990
x
Vass Miklós

Mária (Nyíregyháza)
*19..
x
Révész Géza

Zoltán
*19..
nőtlen

⑤

⁶³ Szentmártoni Szabó Géza: Feltevések a Petőfit ábrázoló dagerotípiáról. *Irodalomismeret*, IX (1998), 1–2. szám, 96–103.

⁶⁴ Balassa Iván: Élményeim Petőfi Sándorról. *Irodalomismeret*, IX (1998), 1–2. szám, 4–7.

⁶⁵ Magyar és nemzetközi kicsoda 1998. Főszerk. Hermann Péter, Bp., 1977, 52.

⁶⁶ Balassa Iván készülő Önéletírásában (amelyet kéziratban olvashattam) gyermekkori emlékei között bővebben ír anyai nagypapjáról, Szabó József báránfi lelkészről és mindarról, amit a Szentmártoni család történetéről akkoriban megismert. – Balassa Iván közzétett egy 1927-ben készült csoportképet, amelyen nagypapja, Szabó József ref. lelkész is látható (Báránfi története és néprajza. Szerk. Balassa Iván. Báránfi, 1985, 139.)

⁶⁷ Rosenfeld Erzsébet az 1930-as években Angliába ment dolgozni, de a zsidó-törvények idején hazatért. Így nem kerülhetett el sorsát, amely 1945-ben, Auschwitzban ért véget. – Hajdú Imre: Cigánd története 1289–1972. Debrecen, 1977, 251. A 23. számú melléklet felsorolja a II. világháború cigándi áldozatait, s köztük a 19 éves Verát is.

⁷⁰ Magyarország földbirtokosai és földbérlői (Gazdacímár). A 100 kat. holdas és ennél nagyobb földbirtokok és földbérletek 1925. eleji adatai alapján. Összeáll. és kiad. a Magyar Kir. Központi Statisztikai Hivatal. Bp., 1925, 298; U.a. Bp., 1937, 275. – Szabolcs vármegye (Szabolcs és Ung k.e.e. vármegyék). Szerk.: Dienes István. Bp., 1939. (Vármegyeyei Szociográfiák, IV) Benne: Személyi adattár, 346. hasáb.

⁷¹ Magyar tanférfiak és tanítónők ezredéves albuma. Szerk. és kiad. Vaday József. Békéscsaba, 1896, LVII. lap + fénynyomatú arckép. – Szinnyei József, tévesen, Szabó Alajosként szerepelteti írói lexikonában (Magyar írók élete és munkái. XIII. kötet. Bp., 1909, 165–166.

⁷² Szabó Albert: Mezei virágok (Költemények). Ungvár, 1903. 150 l. A szerző magánkiadása. Az OSzK példányának jelzete: 193.592.

⁷³ Magyar politikai lexikon 397–398. – Nemzetgyűlési almanach, 135. – Magyar országgyűlési almanach 1927–1932. Szerk. és kiad. Kun Andor, Lengyel László és Vidor Gyula. Bp., é.n., 274–275. (arcképpel) – Díszalbum 1920–1930. Bp., 1931, 124. – Magyarország tisztii cím- és névtára. Szerk. a Magyar Kir. Központi Statisztikai Hivatal. Bp., 1940, 22. (Ekkor már az országgyűlés képviselőházának kinevezett tisztviselői közt, mint terembiztos, szerepel posoni Szent-Martoni Zoltán neve.)

⁷⁴ Magyarország tisztii cím- és névtára. Szerk. a Magyar Kir. Központi Statisztikai Hivatal. Az 1927 től 1940-ig megjelent kötetekben Gödöllőnél szerepel Szabó Ernő Béla, 1935-től Szentmártoni Béla, majd 1940-ben posoni Szent-Martoni Béla néven.

⁷⁵ Magyarország tisztii cím- és névtára. 1940. Bp., 1940, 121, 372.

⁷⁶ Rottmann Mozart (1874–1950 körül) Az ungvári születésű művész Bécsben, Münchenben és Budapesten tanult. Zsánerképeivel és vallásos tárgyú festményeivel Benczúr nyomdokain haladt. Szent-Martoni Zoltánt is krisztusi pózban festette meg. Az Egyesült Államokba emigrált. (Zsidó lexikon. Szerk. Ujvári Péter. Bp., 1929, 755–756. – Allgemeines lexikon der Bildenden Künstler des XX. Jahrhunderts. IV. Leipzig, 1958, 117.)

⁷⁷ Az Újság vasárnapja, 1929. 13. szám.

⁷⁸ Tagja a Nemzetközi Magyar Filológiai Társaságnak, s annak Hungarológiai kongresszusain többször résztvett. (*Hungarológiai Értesítő*, X. évf., 1988, 1–2. sz., 361.)

⁷⁹ Magyarország tisztii cím- és névtára. 1940. Bp., 1940, 53.

⁸⁰ Magyar Városok Monográfiája. Nyíregyháza és Szabolcs vármegye közséjei. Szerk. Hunek Emil. Bp., 1931, 70–71. – Magyarország kereskedelmi, ipari és mezőgazdasági címtára. (3.), Bp., 1931, 514.

⁸¹ Szabó Béla, cukrász, VIII. Baross u. 78. (Budapesti cím- és lakásjegyzék. II. kötet. Kiad. XXIX. évf., 1928, 769.)

⁸² Szabolcs vármegye. Szerk. Dienes István. Bp., 1939. IV. rész. Személyi adattár, 5. hasáb.

⁸³ A sors fintora, hogy 1969-ben, engem, az osztályidegennek tartott református lelkész fiát, azért nem vettek fel a szegedi egyetem jogi karára, közel maximális pontszámom ellenére, mert akkor a Tanácsköztársaság 50. évfordulóját ünnepelték.

⁸⁴ Demecser 3729 lakosából 1600 ref., 1399 r. kat., 339 gör. kat., 368 izr. – Gégény 2096 lakosából 1288 ref., 491 r. kat., 181 gör. kat., 103 izr. – Kék 1886 lakosából 1311 ref., 352 r. kat., 144 gör. kat., 68 izr. (Magyar statisztikai közlemények. Új sorozat, 83. kötet. Az 1930. évi népszámlálás. I. rész. Demográfiai adatok. Budapest, 1932. 196–197. Nyírbogdányi járás.) – V.ö.: Balogh Béla András. Szabolcs–Szatmár–Bereg megye néhány vallásföldrajzi jellemzője, 1880–1949. *Szabolcs–Szatmár–Bereg Szemle*, XXXIV (1999), Nyíregyháza, 1999, 187–197.

⁸⁵ Cs. Szabó István: A békéscsabai református egyház története, Békéscsaba, 1994, 89–92. (A 91. lapon 1966-ban készült fénykép Szabó Géza lelképásztorról és családjáról.) – A művelődés századai Békéscsabán. Szerk. Käfer István, Köteles Lajos. Békéscsaba, 1998, 285–286, 420. (A Reformátusok című fejezetet Cs. Szabó István írta.)

⁸⁶ Ki kicsoda 2000. Magyar és nemzetközi életrajzi lexikon, csaknem 20000 kortársunk életrajza. Főszerk. Hermann Péter, Bp., 1999, 1552. – Új Magyar Irodalmi Lexikon. I–III. Főszerk. Péter László. 2. jav., bőv. kiad., Bp., 2000, 2012.

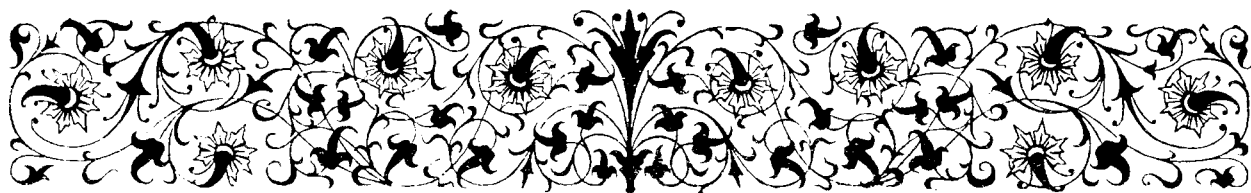
⁸⁷ Aranyosrákosi Székely Sándor: Unitária vallás története Erdélyben. Kolozsvár, 1839, 105, 148. – Szabó T. Attila a kolozsvári tanácsii jegyzőkönyvekből idézi 1595: „...ökegyelmek, mostani tordai mesternek, Szent Mártony Bálintnak adjanak hivatala...” (Erdélyi Magyar Szótörténeti Tár, I. kötet. Bukarest, 1976, 228.)

⁸⁸ Gubernium Tanssylvanicum, Kolozsvár, 1714. A Magyar Országos Levéltárban mikrofilmen: 8654. számú doboz, 6, 8, és 34. (Az 1. jegyzetben szereplő, Kázmér-féle családnévsztár adata.)

⁸⁹ Keresztény magyar közéleti almanach. III. kötet. Erdély. Bp., 1941, 290–291.

⁹⁰ Gunda Béla: P. Szentmártoni Kálmán székely népmesegyűjtő. = *Ethnographia*, LXXIX (1968), 588–593. – Szentmártoni Kálmán nemcsak népmesét gyűjtött, egyik munkájának címe: János Zsigmond erdélyi fejedelem élet- és jellemrajza. Cristur-Székely-keresztúr, 1934.

⁹¹ Szentmártoni Samu: Torockó. Biblioteca Academiei. Kolozsvár. Kézirat. MS. u. 1386. – Szinnyei is említ egy e családbéli: „Szentmártoni Bálint (P.), buzaházi (Maros–Torda vm.) unitárius tanító. A Keresztény Magvető munkatársa (1889) Munkája: Sociologia a tanítói egyesületekben. Marosvásárhely, 1906.” (Szinnyei József: Magyar írók élete és munkái. XIII. kötet. Bp., 1909, 763.

ESTERHÁZY FERENC ALISPÁN

Bármelyik Esterházyról legyen is szó, történetíróink mondanivalójukat általában az alispánnal (1532–1604), minden Esterházy közös őisével kezdik, megjegyezve, hogy vagyontalan, protestáns kurtanemes volt, sőt az is olvasható volt, miszerint mindössze egyetlen jobbágytelket mondhatott volna a magáénak.¹

Eltekintve az alább részletezendő tényektől, bevezetőül megjegyezném, hogy a vármegyei nemesség alispánjait csaknem kivétel nélkül megyéjük tekintélyes, *bene possessionati* családainak tagjai közül választotta.² Az alispáni tisztségre pályázóknak tehát a megfelelő iskolázottság mellett, bizonyos anyagi követelményeknek is meg kellett felelniük, és egy legalább középfokú végzettség nélküli, egyetlen kurtanemes nemigen táplálhatott vérmes reményeket megyéje első tisztségének elnyerésére. Különösen áll ez a büszke Pozsonyra, az országgyűlések megyéjére, melynek székhelye, Esterházy Ferenc hosszú alispán-sága folyamán, egyben az ország fő- és koronázó városa volt.³ Ezek után lássuk, megfelelhetett-e Esterházy Ferenc azoknak a követelményeknek, melyeket minden bizonnyal Pozsony vármegye nemessége támasztott azokkal szemben, akiket alispánjuknak választottak?

Amikor 1498-ban, salamon-wathai Zerházi Márton hűtlenség miatt fő- és jószágvesztésre ítélte a törvény,⁴ – amiből szerencséjére csak az utóbbi került végrehajtásra – ha keveset is, de valamit mégis meghagyott az uralkodói kegy kiskorú gyermekei számára.⁵ Így fiai, Benedek és Demeter, mégis osztozhattak inter alia, a Zerháza nevű (akkor már) lakatlan (*sessionem desertam*) birtokon, melyben előbb Demeter, majd 1542-ben maga Benedek is eladta részét Illésházy Tamásnak és Gergelynek 106 forintért.⁶ Márton úr gyermekei emellett részesedtek nagyap-

juk, László, hagyatékából,⁷ sőt megtarthatták apjuk egy másik öröklött birtokát is a Pozsony megyei Cegléden (amit Baranianak is neveztek), melyet 1384. május 21.-én Mária királyné adományozott Salamonwathai Margitnak.⁸ Ezen birtokok egyikéről költözött azután Galántára Márton fia Benedek⁹ 1527-ben, miután előbb Révkomáromban feleségül vette galánthai Besseney Ilonát, kinek Galántán és Gányon voltak öröklött birtokrészei.

Tehát ha öröksége és házasságával nyert birtokai szerény méretűek is voltak, Benedek messze nem volt „nincstelen”. Ezen kívül, egy fennmaradt okirat tanúsága szerint Benedek, legalábbis 1549–1553 évek folyamán marhakereskedéssel is foglalkozott, és az országból kihajtott marhák után járó harmincad tartozásából ítélve¹⁰ tisztes jövedelmet húzhatott. Arról, hogy Besseney Ilona hozományaként mekkora földbirtok jutott neki Galántán és Gányon, bár csak közvetett információnk vannak,¹¹ de maga az a tény, hogy Benedek Galántán telepedett meg, felvette a Bessenyeiek címerét¹² és magát ettől kezdve (1550-től), „*de Galántha*” írta, arra enged következtetni, hogy legalábbis 1539-től, mikor a Bessenyeiek megosztottak, galántai portáján és gányi földjén kívül birtokos lehetett másutt is a környéken.¹³

Így, 1553-ban bekövetkezett halála után, Ferenc és István (†1573 k.) fiai nem csak földbirtokot, de valószínűleg némi készpénzt is örökölhettek. Alátámasztani látszik ezen feltevést a tény, mely szerint Ferenc Galántán lépésről lépésre kivásárolta Besseneyi leányági örökösársait. Ehhez járult azután 1563 és 1566 között, – amikor feleségül vette az ugyancsak Salamon nembeli Illésházy Zsófiát, Tamás pozsonyi alispán és kismagyari Földesy Zsófia leányát, – a Csallóközben fekvő Illésháza birtok egy része is,

amely felesége hozománya volt. Itt megjegyzem még, hogy az is kevésbé valószínű, hogy a tehetős és tekintélyes Illésházy Tamás hozzáadta volna lányát egy egytelkes (jobbágytalan) kurtanemeshez.

Ferenc, minden jel szerint 1571-ig birtokain gazdálkodott, amikor Verancsics Antal esztergomi érsek¹⁴ udvarában talált alkalmazást, mint a főpap kíséretének tagja. Fennmaradt szerződése szerint saját fogatával és szolgájával látta el tisztét, kísérte az érseket utazásain, követi megbízatásokban is eljárva.¹⁵ Feltehetően 1573-ig, az érsek haláláig maradhatott e tisztében, s ekkortájt térhetett át nyíltan és hivatalosan is a luteránus hitre.

Mielőtt azonban tovább követnénk Esterházy Ferenc vagyoni helyzetének alakulását, vessünk egy pillantást az országban uralkodó általános gazdasági viszonyokra. A 16. században a középbirtokos nemességnek különösen jó alkalom kínálkozott az anyagi gyarapodásra. Úgy tűnik, hogy az 1568. évi drinápolyi békét követő nyugalmasabb negyedszázad szinte az egész ország számára gazdasági fellendülést hozott. A nagy nyereséggel járó marhatenyésztésbe és az élőállat-kereskedelembé ugyanis a társadalom igen széles rétegei kapcsolódtak be, hogy tőkéjüket gyümölcsöztessék. Bár történetírásunk a korabeli nemességet, mint a kereskedést megvetőket szokta volt elélni állítani, ma már elfogadott tény, hogy valójában ezek is jelentős szerepet játszottak a korszak rohamosan fejlődő kereskedelmében.¹⁶ A magyar főnemesség tagjai, mint például ákosházi Sárkány Ambros országbíró és Brandenburgi György örgróf már Mohács előtt is kereskedtek. Héderváry Ferenc pedig 1542-ben már hajót kívánt vásárolni, *amely ezer mérő árpát és búzát tud szállítani*.¹⁷ A Nádasdyak, Perényiek, Zrínyiek, Thurzók, Dobók, Forgáchok, Erdődyek, Batthyányak, Mágochyak stb. – hogy csak néhány kereskedelemmel foglalkozó főnemesi famíliát említsünk – szintén hamar felismerték, hogy az új helyzetben mind a külországi, mind a belföldi kereskedelemben hasznos bekapcsolódniuk. Mivel a határvidékek mentén többnyire ők töltötték be a fontosabb katonai posztokat, a főleg Lengyelország és nyugat felé irányuló marhakereskedelemből még könnyebben vehették ki részüket. A Zrínyiek és Frangepánok például dominálók voltak a Velence és Olaszország felé irányuló marha- és sertéskereskedelemben.

Tehát a nagybirtokos főnemesség és a velük kereskedelmi társaságokba tömörült társaik, virágzó üzletet folytattak nem csak a nyugat felé irányuló szarvasmarha-kereskedéssel, hanem a főleg Lengyelország-

ba irányuló borexporttal is. Emellett jól jövedelmezőnek bizonyult a belföldi borkereskedelem is.

De a nagyobb tőkével rendelkező főúri társaságok mellett a tehetősebb nemességnek is volt alkalma részesedésre a kereskedelem hasznából. Mint láttuk, Esterházy Benedek is egy a Bessenyei rokonsággal formált szerényebb tőkéjű kereskedelmi társaság keretein belül folytatott jövedelmező marhakereskedést.¹⁸ Ezzel szemben fiának, Ferencnek a kereskedelmi tevékenysége már nagystílűbbnek mutatkozik, és kiterjed más üzletágakra is. Egyrészt, a marhakereskedésben a jóval tőkeerősebb Illésházy-consortium tagjaként vesz részt, mely a morvaországi Auspitz nagyforgalmú szarvasmarhapiacán saját ágensén keresztül bocsátotta áruba a társaság marháit; másrészt, bekapcsolódik a Lengyelország felé irányuló borexportba is, sőt birkákkal is kereskedik, mégpedig hajórakomány tételben, amint ezt megtudjuk egy leveléből, amelyben Forgách Imrét kéri, hogy a Tisza mellékén vásárolt borát és birkáit szállító, Komáromnál megrekedt hajókat továbbsegítse.¹⁹

Igy nem éppen meglepő, hogy 1590-re, amikor november 27-én II. Rudolf császár Prágában kelt diplomájával új adományt kap Galántán és a környéken öröklött és szerzett birtokaira, már tisztességes vagyon urának mondhatjuk.²⁰

Pozsony vármegye közgyűlése először 1579-ben választotta Esterházy Ferencet a megye alispánjává, tehát ha nem előbb, ekkor már nyilván megfelelt a tisztséggel járó vagyoni követelményeknek is.

Mindemellett Ferenc úr bor- és gabonatizedeket is bérelt az esztergomi érsekségtől. Ezzel az üzletággal egyébként előszeretettel foglalkoztak a korban az ország hatalmasabbjai is, mint pl. Zrínyi, Thurzó, Batthyány famíliák. Ezek a tizedbérletek, melyekhez aránylag előnyös feltételek mellett lehetett hozzájutni, nyilván jelentős hasznot hajtottak Esterházy számára. Azt, hogy ezeket milyen fontos jövedelmi forrásnak tekintette, kitűnik abból is, hogy minden összeköttetését és pártfogóját igénybe veszi, amikor az érseki birtokok kormányzója vonakodik tizedbérletét megújítani.²¹

A Pozsony megyei *portális conscriptio* szerint Ferenc alispánnak halálakor (1604 után neve nem szerepel) 12 portából, azaz 48 jobbágytelekből álló birtoka és 1590 körül építtetett (ma is álló) egyemeletes kastélya volt Galántán. Ezen felül birtokos volt még Pozsony megyében, az anyjától öröklött Gányon, 1571-től Kosuton, 1573-tól Csenkén, 1596-tól Báfonyban, továbbá a Nyitra megyei Sziládon, Magyar-

bélen pedig szőlői voltak.²² Mint láttuk, a csallóközi Illésháza egy részét felesége hozományaként bírta. Nota bene, a Trencsén megyei deményfalvi (Dománisa) kis várkastélyt és uradalmat, továbbá a surányi birtokot azonban már csak fiai örökölték, mivel az örökhatyó Illésházy István túlélte sógorát.²³

Ferenc úr hagyatéka természetesen nem ért fel egy fejedelmi dominiummal, különösen ha meggondoljuk, hogy hány gyermek között lett volna az felosztandó. De ugyanakkor az, amit tudunk az alispán vagyoni helyzetéről, messzemenően cáfolja az állítást, mely szerint Esterházy Ferenc holmi egytelkes, hat-és-fél-szilvafás szegénylegény lett volna.²⁴

Erős karakterű férfiúnak mondják, aki szembe szállt a hatalmasokkal is a gyengébbek érdekében, de nem rettent vissza erőszak alkalmazásától sem, ha a maga igazát védte.²⁵ Ferenc úr azonban nem csak megyéje, de egyházának ügyeiben is prominens szerepet játszott.²⁶ Amikor 1579-ben, a felségsértés miatt elfogott Bornemisza Péter lutheránus prédikátor megszökött Bécsből, olyan úri népek bujatták mint lindvai Bánffy László, Balassa István, Losonczy Anna, Nádasdy Ferenc, Máriássy Pál, és nem utolsósorban Esterházy Ferenc.²⁷ Írva van róla, hogy olyan urakkal egy sorban adakozott Bornemisza Péter prédikátor könyvének kiadási költségeire mint pl. a dúsgazdag Salm Echiuss gróf, hogy Pálffy főispánja tekintélyes úrnak tartotta,²⁸ és elsőszülött fiát Wittenbergben taníttatta.

Sokatmondó szavakat olvashatunk Ferenc úrról sógora, Illésházy nádor 1596-ban irt végrendeletében is, ahol feleségét így inti: „...*Ajánlom feleségemnek segítségül a gazdaság vezetésének nehéz dolgában Esterhas Ferenc uramat. Ő legyen praefectus minden jószágunkban és dolgaiban, tanácsával éljél, mert jámbor és igaz ember.*”²⁹

Mindezek ellenére úgy tűnik, hogy eddig senki sem vette magának a fáradságot, hogy az ismert tényeket egybevesse azzal, amit immár egy évszázada ismételtetnek egymást idéző történészek, miszerint az alispán nincstelen, egytelkes szegénylegény lett volna.

Mint láthattuk, a fenti adatok oroszlánrésze rendelkezésére áll bárkinek hiteles, okleveles bizonyítékokkal alátámasztva a komolyabb fajsúlyú szakirodalom lapjain és az előző századforduló óta Eszterházy János családtörténetében is. Alig menthető tehát egyes írók mulasztása, amikor gondosabb kutatók publikált eredményeit következetesen figyelmen kívül hagyva, kitartóan idézgetik néhány 19. századi standard munka elavult és a hiteles forrásoknak ellentmondó feltevéseit.

Azt a kérdést pedig, hogy fontos-e a történetírás szempontjából Esterházy Ferenc vagyoni állapota, éppen a szakirodalom válaszolja meg azzal, hogy sosem siklik el felette említés nélkül.

Berényi László

JEGYZETEK

¹ Szilágyi András: Die Esterházy-Schatzkammer (Az Esterházy kincstár, német nyelvű kiadás) Bp. 1999: 11.: „...*Außer einem Grundstück besitzt er keine weiteren Güter.*” (Egy telken kívül más birtoka nincsen.)

² Pálffy Géza: A tizenhatodik század története, 2000, Bp. (a továbbiakban Pálffy i.m.): 149: „A vármegyék politizáló vezető rétegét, fontosabb tisztségviselőit (alispán) és országgyűlési követeit – akik a szabad királyi városok küldötteivel az alsó táblán foglaltak helyet – többnyire ez a módosabb középbirtokosság adta.” U.o. 148: Vagyonuk nagysága és képzettségük fokán kívül, meghatározó szerepet játszottak rokoni kapcsolataik is, (lásd Esterházy apósát és sógorát, kik mindketten voltak alispánjai a megyének, az utóbbi 1573–1577ig, s 1584-re már főudvarmester).

³ Eszterházy János gróf: Az Esterházy család és oldalágainak leírása, Bp. 1901 (a továbbiakban Eszterházy i.m. N.b. A családtörténet szerzője mindég „sz’-el írta nevét, így ezt a formát tartottam meg.): Oklt. 256. 125.sz.: Ferenc 1579-ben szerepel először mint alispán. Miután Pozsony megye protokollumai nem maradtak meg ezen időből, nem tudjuk pontosan megállapítani, hogy

hányszor és mettől meddig volt a megye alispánja. 1588-ban így írja alá magát: „*Coram me Francisco Esterhas Vice Comite Comit. Poseniensis* (Corpus Juris Hung. Decret. IV. rt. 10.); 1596-ban is alispán (Szalay László: Esterházy Miklós Magyarország nádora: I. (1); és Tud. Gyűjt. 1831: X. 75–76); 1599-ben mint „*Franciscus Estehas de Galantha alias Vice Comes isthius Comitatus Poseniensis*” írja magát; 1600-ban is alispán, amikor utoljára említetik ebben a hivatalban a vármegye egy portális összeírásában. (Tóth Ferenc: A magyar és erdélyi Protestáns Eccl. Histor. Decas I. 74). Kevéssé valószínű, hogy 1579-től 1601-ig, tehát 22 évig megszakítás nélkül töltötte volna be hivatalát, így nyilvánvaló, hogy többször is megválasztották.

⁴ Eszterházy i.m.: Oklt.: 119. 88. sz.: II. Ulászló kir. életére nézve megkegyelmez a hűtlenségért elítélt Zerhási Mártonnak, de birtokaitól megfosztja: „...*Martino Zerház dicto filio Ladislai Zerhas de Zerháza ac Martino, Emerico necnon Michaeli Chege dictis Ogya fratribus suis Capitibus dumtaxat eorum, super illa nota sew labe falsitatis et infidelitatis quam dem ex eo incurrisent* ...”

⁵ Eszterházy i.m.: 76.: „Benedek – mint már említettük – atyai birtokainak egy részét adományul nyeré.” Lásd u. o.: Oklt.: 254.

124. sz.: 1504. okt. 27. II. Ulászló kir. a hűtlenségért elmarasztalt Zerhási Márton Zerházán lévő birtokrészét és kukathi birtokát eladományozza; u.o. Okt.: 152.: 95. sz. okl.: 1512. okt. 11. II. Ulászló király a hűtlenség miatt elmarasztalt Zerhási Márton helyett fiának, Benedeknek ítéli nagyapja örökségét.

⁶ Eszterházy i.m.: Okt.: 166.: 101. sz.

⁷ Eszterházy i.m.: Okt.: 149. 94. sz.: 1508 ápr. 8.-án II. Ulászló kir. elrendeli Zerhási Márton fia Benedek beiktatását nagyapja, László, Zerháza, Thankháza, Belwatha, Loócz és Salamon birtokok őt megillető részeibe.

⁸ Eszterházy i.m.: Okt.: 30. 28. sz.: „Litterae Statutoriae, qua mediante Margaretha filia Ladislai de Salamon in possessione Cegled alias Barania Cotu. Posenien. adjacent, nemine contradicente introductur.”

⁹ Eszterházy i.m.: 77.: eme Ceglédet tévesen Baranya vm.-ben való, Márton által vásárolt birtoknak véli, ahonnan, mint írja, „Benedek valószínűleg a töröktől való félelmében költözött vissza Pozsony megyébe”.

¹⁰ Eszterházy i.m.: Okt.: 237. 117. sz.: 1553. aug. 31. Révay Ferenc kir. helytartó megidézi a pozsonyi káptalan által Esterházy Márton özvegyét, a szenci harmincad hivatalnak a Márton és társai által az országból kihajtatott marhák után járó 300 ft-os harmincad tartozás ügyében.

¹¹ Eszterházy i.m.: Okt.: 256.: 125. sz. 1. sz. jegyzet: „Bessenyei Ilonának atyja, valamint testvére Bessenyei Péter és Vasky Domokos után Galántán curiája és birtoka volt 1539-ben.” Mint láttuk, Benedeknek voltak birtokai Galántán kívül is, mely utóbbit 1549-ben 570 ft.-ban kötötte le egy tartozás fejében. Lásd még u.o. 2. sz. jegyzet: Esterházy Ferenc az 1572–1589. évek között örökös-társaitól Báhonyn, Kosuthon, Sziládon, Galántán és Gányon vásárolt birtokaira 1590-ben új adományt nyert.

Lásd ugyancsak: Magyar Országos Levéltár (MOL): Az Esterházy cs. zólyomi ágának levéltára: P 1291. III. D1. 31. cs: Prága: 1590. nov. 27. II. Rudolf császár megerősíti E. Ferencet öröklött és szerzett birtokaiban (II.).

¹² Századok: 1868.: 513.: Ferenc címerpecsétje egy Fedémesen, 1597. június 10-ről datált levelén. N. b. Ez annyiban különbözik az általánbn (helytelenül) „ösi”-nek tartott címertől, amennyiben az azúr mezőben lépő arany griff a címerpajzs alsó peremén áll, és baljában egy buzogányt emel a három rózsza helyett. A pajzsban lebegő leveles koronán lépő, jobb mancsában szablyát, baljában pedig három vörös rózsát emelő koronás griff először Miklós nádor bárói rangemlése után jelenik meg, s első ismert példája a neckenmarkti (Burgenland) templom kapuja feletti kőcimer (1613). Egyébként a Salamonwathaiak ősi címerállata Vajay Szabolcs véleménye szerint egy vízmadár volt. Alátámasztja ezt az ugyancsak Salamon nb. Thankházyak által használt címere: azúr mezőben, zöld alapon, egy lábón álló, nyíltól átlótt nyakú, csőrében patkót tartó vízmadár. Lásd: *L. Berényi: Über die Esterházy-Wappen. Burgenländische Heimatblätter* 1997, (59. évf.) 2. sz.: 49–60.

¹³ Eszterházy i. m.: 77. 60. sz. jegyzet.

¹⁴ Verancsics 1569. X. 17-én lett esztergomi érsek, 1573. VI. 5-től bíboros, † 1573. VI. 16. Ismert volt a protestánsokkal szembeni toleranciájáról.

¹⁵ Eszterházy i. m.: Okt. 257.: „Conventio Egreg” Francisci Zerhas de Galanta cuius annus incipit 22. July 1571.

¹⁶ Pálffy i. m.: 136.

¹⁷ Pálffy i. m.: 137

¹⁸ V.ö. a 10. sz. jegyzettel: Az Esterházy Benedek-féle kereskedőtársaság tagjai: Szentpáli Ferenc, Bessenyei és Borsy Tamás, Hegyi Ambrus, galánthai Balogh Udaltik, etc.

¹⁹ *Bártfai Szabó László*: A Hunt-Pázmán nembeli Forgách cs. története. Esztergom, 1910. 264.: Esterházy Ferenc pozsonyi alispán 1580. III. 19. Galántán kelt levélben kéri Forgách Imrét, hogy a Tisza melléken vett borát és juhait szállító, a minap Komáromnál megrekedt hajót, felhozhassa a Dunán. Bocsássa át őket, meg szolgálja.

²⁰ Lásd a 10. sz. jegyzetet.

²¹ *Bubics Zsigmond–Mérényi Lajos*: Herczeg Esterházy Pál, 1895: 10.: Fejérkövi István nyitrai püspök és kamaraelnök 1595. VII. 24-ről datált levele Heölgyi Gáspárhoz az esztergomi érsekiség uradalmainak igazgatójához: Előre bocsájva, Esterházy Ferenc pozsonyi alispán panaszát, hogy az igazgatóság vonakodik tovább is az ő haszonbérletébe adni az általa eddig bérlett tizedeket, – így folytatja: „Mivel a mondott úr Ő Felsége és az ország ügyeinek előmozdításában nem hanyag; mivel sem költséget, sem fáradságot, sem szorgalmat nem kímélvén, mindenre készség mutatkozott eddig, azért, hogy el ne csüggedjen s erősnél erősebb lelkű maradjon, ezentúl is, de sőt, hogy még inkább ösztönöztessek Ő Felsége és az ország ügyeiben mint eddiglen, továbbá is eljárni: nemzeti uraságod azon tekintettel legyen iránta, melyet méltán igényelhet s a mennyiben Ő Fölsége kárvallása nélkül történhetik, adja meg a kérelmezőnek, a mit kíván.”

²² Eszterházy i. m.: 82.

²³ Eszterházy i. m.: 82: Illésházy 1600-ban kelt adománylevelének értelmében hagyta a trencsénmegyei Deményfalvát (Domani-sa) Esterházy Ferencnek. Lásd még u.o.: Okt. 256. 125. sz.: 1., 2. sz. jegyzet, 257. 125. sz. Szalay L.: Esterházy Miklós Magyarország nádora: I. 1. és *Tudományos Gyűjtemény*. 1831 (X.) 75–76; a surányi birtokról: Történelmi Tár, 1897: Illésházy István végrendelete: 149, 702, 151–53: Rozombergh, 1596. VII. 6.

²⁴ Esterházy valóban nem egyszer panaszkodott gondjai miatt barátjának, Révay Mihály túróci alispánnak, mint pl. 1585-ben írt levelében is, azonban a tények ismeretében valószínűbb, hogy gondjai inkább birtokvásárlásaival mint a napi betevő falattal kapcsolatosak. Vide in: Szlovák Állami Lt. Bratislava: A Révay cs. kisselmeci lt.: Révay Mihály túróci alispán iratai és *Tudományos Gyűjtemény* 1831: Vol. X. 75–76.

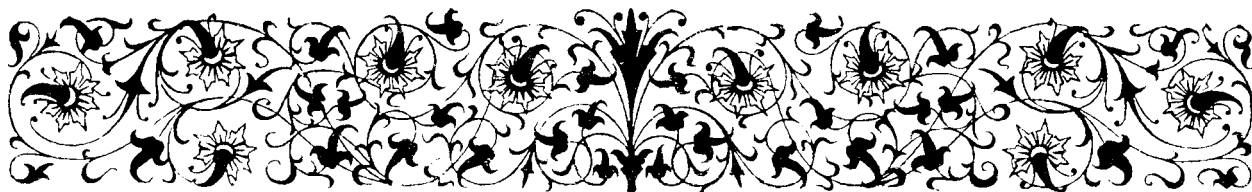
²⁵ Lásd Báthory Miklós országbíró idéző parancsát: Datum ad Castellum Bös, 1579. szept. 6. (Boldogasszony születése napja előtti vasárnapon)

²⁶ Eszterházy i.m.: 83, hivatkozással Weszprémi: *Succincta Medicorum Hung. et Transylv. Biographia*: IV. 323; és Tóth Ferenc: *A Magyar és Erdélyi Protestáns Ekkl. Histor. Decas. I.*, 74

²⁷ *Ujváry Zuzsanna*: Nagy két császár birodalmi között: Bp. 1984: 39. o.

²⁸ A Hédervári cs. Lt.: 205. 153. sz.

²⁹ Illésházy István végrendelete: v.ö. a 23. sz. jegyzettel.

A GUTKELED NEMZETSÉG SZÓLÁTMONOSTORI ÁGA AZ ANJOU-KORBAN

A Gutkeled nemzetség azon nagymúltú magyar nemzetségek közé tartozik, amely örökre beírta magát a magyar történelembe néhány kiemelkedő családja révén. Közülük a legismertebbek a Báthoryak, akiket a lengyelek is tisztelettel öveznek.

A nemzetségből a híressé vált családokon kívül számos olyan köznemesi família is eredt, amelyek kevéssé ismertek számunkra, és nagy részük mára már végleg eltűnt a történelem viharáiban.

E munka keretében három olyan családot mutatok be, amelyek századokkal ezelőtt kihaltak, középkori családtörténetük azonban nyomon követhető, és a forrásanyag alapján jól adatolható. Emellett számos birtokperrel átszótt történetük jellemző képet fest a középkori köznemességről.

Mindhárom família, a *Keresztúri Apaj*, a *Bacskai* és a *Berencsi* család a Gutkeled nemzetség Szólátmonostori ágához tartozott. Dolgozatomban ezen ág történetét próbálom meg feltárni és végigkísérni – a 14. század végéig – elsősorban okleveles adatok alapján.

A három család múltjával eddig kevesen foglalkoztak, noha bőséges forrásanyag áll rendelkezésünkre. Ugyanis a Berencsi család egykori levéltára a Vay család berkeszi levéltárába olvadva fennmaradt a 20. századig, a második világháború alatt azonban az oklevelek nagy része megsemmisült, ma már csak fényképfelvételeken olvashatók.¹

Ezen források és a szakirodalom felhasználásával először a Szólátmonostori ágból eredő családok genealógiáját és rokoni kapcsolatait mutatom be, melyhez nélkülözhetetlen a Gutkeled nemzetség korai történetének rövid áttekintése. Majd néhány kiemelkedő családtag pályájának ismertetésével kíséreltem meg szemléltetni a családok társadalmi helyzetét.

I. A GUTKELED NEMZETSÉG KORAI TÖRTÉNETE

A nemzetség korai történetéről nagyon keveset tudunk, így sokszor csak feltételezésekre vagyunk utalva. Kézai Simon és a Képes Krónika állítása szerint e nemzetség ősei, *Gut* és *Keled* német lovagok Péter király uralkodása idején (1038–41, 1044–46) Svábföldről érkeztek Magyarországra.² Egyes történészek szerint a Gutkeledék legelső ismert őse *Vid* Bács megyei ispán volt, aki korának egyik legbefolyásosabb előkelőjeként Salamon királyt Géza és László hercegek ellen tüzelte. *Vid* a mogoródi csatában (1047) esett el, miközben nemzetségének más tagjai a hercegek oldalán harcoltak.³

A nemzetség legrégibb birtoka a Fejér megyei Gut falu (ma Gúttamási) volt, legjelentősebb jószágai azonban ettől jóval messzebb, a Nyírségben és Szatmárban feküdtek.⁴

A Gutkeledék nemzetsége a 14. századra számos ágra szakadt. A történészek körülbelül harminc családot tartanak számon. Már a 12. század folyamán a nemzetség keletre szakadt ágán belül két főág kezdett elkülönülni: a *Majádi* és a *Sárvármonostori*.⁵ Nevükhöz fűződik az *adonyi* (ma Nyíradony) és a *sárvári monostor* (ma puszta Nagyecsed határában) alapítása. Azonban az alapítás időmeghatározása a gyér forrásanyag miatt nehézségekbe ütközik. Az mindenestre megállapítható, hogy az északkelet-magyarországi Gutkeled birtokok közül a Dél-Nyírségben fekvő *Gut* (ma puszta Nyíradony mellett) és a szomszédos *adonyi monostor* voltak a legősibb, tehát még 11. századi szerzemények. E monostor kegyurai a Majádi főág tagjai voltak.

A Sárvármonostori főág szatmári jószágainak a központja a *sárvári földvár* volt, mely Ecsedtől délre

az Ecsedi láp területén feküdt.⁶ A vár tövében a 11. század második harmadában, László nyíri-bihari hercegsége idején, 1067 előtt épült egy kőtemplom, melyet a XII. század elején elbontottak, s ennek helyén építették fel a nemzetség impozáns méretű (36×19 m), háromhajós téglabazilikáját és a délnyugatról hozzákapcsolódó bencés monostort.

Sárvárt birtokaival együtt Várda megszerzésével egyidőben királyi adományként kapta a nemzetség sárvármonostori főága, amely főleg Szatmár és Borsova vármegyékben volt birtokos.⁷

A földvár a 13. század során, valószínűleg a tatárjárás miatt elvesztette jelentőségét. A monostor sorsára is meghatározó volt az 1241-es év. A tatárok rettenetesen feldúlták a „híres és gazdag monostort” és birtokait. A kegyuraknak a monostor feltámasztása érdekében el kellett adniuk a monostor egyik birtokát, azonban régi hírnevét már soha nem tudta visszaszerezni. „Birtokait és kegyuraságát az alapító ivadéakai lassanként eladogatták, falait pedig elnyelte a láp.”⁸

Az oklevélben szereplő kegyurakat, Keresztúri Apajt, Kenézi Csépan fia Keledet, Bacskai Miklós bán fia Andrást, Várdai Aladárt és testvérét, Lászlót és Dragun fia István bánt tekinthetjük a sárvármonostori főág tagjának a 13. század közepén.⁹

A sárvármonostoriak szintén 12. század eleji szerzeményeinek tekinthetők a Borsova vármegye területén (elsősorban a Tiszakönyökben) fekvő birtokok, melyek központja, Várda (ma Kisvárda) a 11. század végén még királyi kézen volt. I. (Szent) László király 1085-ben Várda közelében a kunok ellen vívott csatája emlékére templomot építtetett itt. E birtok eladományozására csak ezután kerülhetett sor.

A 13. század elejéről már biztos adatunk van a Gutkeledék itteni birtoklására.¹⁰ Ettől az időtől számíthatjuk a szőlátmonostoriak megjelenését is a Tiszakönyökben és környékén, akik a Sárvármonostori ágból szakadtak ki a 13. század folyamán.

A Szőlátmonostori ág névadó monostorát 1290 körül említik, mint amely a váradi püspökség nyíri kerületében található.¹¹ Későbbi oklevelek segítségével fekvését pontosan meg tudjuk határozni, ezek szerint az egyutcás falu és monostora (Egyházas)-macs (ma Nagymacs), Mihálylaka (mai Alsójózsa) és Debrecen között feküdt.¹²

A falut az 1332-es pápai tizedjegyzék Monostor név alatt, az esperesség egyik legszegényebb falujaként említi. Szerzetesrendje és története ismeretlen. A monostor s vele együtt a falu a 14. század folyamán hanyatlásnak indult, és hamarosan elnéptelenedett.

Elhagyott templomát a 18. század elején bontották szét, és köveit a debreceni római katolikus templom alapjaiba építették.¹³

II. A SZŐLÁTMONOSTORI ÁG GENEALÓGIÁJA

A Szőlátmonostori ág 13–14. századi genealógiájának összeállításához számos oklevél rendelkezésünkre áll. Ezek a Keresztúri Apaj család kihalása utáni birtokpererekhez kapcsolódnak, melyek a családi kapcsolatok bizonyításához nélkülözhetetlenek.

A Gutkeled nemzetség nagytekéntélyű és vagyonos családja, a *Keresztúri Apaj* 1342-ben halt ki. Apaj bán unokája István mester személyével. István hatalmas birtokokat hagyott hátra az ország két egymástól távol fekvő vidékén, egyrészt Somogy és Körös vármegyében, másrészt a Nyírségben, amely a Gutkeled nemzetség fő fészke lett a 12. század folyamán.¹⁴

II. Apaj fia István mester halála után úgy tűnt, hogy a családnak nem maradtak közeli rokonai, így a birtokok a törvények értelmében a királyra szállottak. Az éppen ekkor pályája csúcsára érkező új nádor, Zsámboki (Gilétfi) Miklós és testvére, János turóci ispán nem késtek még ebben az évben adományt szerezni a néhai István mester összes birtokára.¹⁵

A birtokbaiktatásnál azonban jelentkeztek a család oldalági rokonai a Bacskaiak és a Berencsiekek, akik elmentmondtak a beiktatásnak, ezért Miklós nádor több évig elhúzódo pert kezdett ellenük az országbíró előtt.¹⁶

Berencsi Keled fia István fia László a maga és fivére, Domonkos és II. Keled nevében arra hivatkozott a per során, hogy nagyapjuk, *I. Keled Nagy /Magnus/ Apajjal, István mester apjával* (valójában nagyapjával – Sz.) *egy őstől született, és első ízi unokafivérek* voltak, birtokaikban és Szőlátmonostor kegyuraságában soha nem osztoztak meg, hanem azt közösen bírták.

Állításukat oklevéllel bizonyították, mely szerint 1329-ben Apaj fia István mester és közöttük egyezség jött létre Szőlátmonostor ügyében. István mester cserébe adta a birtok keleti feléért Lászlónak és Domonkosnak Berencs falut, akiket valójában ettől kezdve jelölhetünk ezzel a névvel.¹⁷

A Berencsiekek másik fontos érve az volt, hogy ők és Apaj fia István ősei az ország hadjárataiban ugyanazt a jelvényt viselték.¹⁸

1343 áprilisában a királyi kancellária a Szatmár és Bereg megyékben végzett alapos vizsgálat után telje-

sen alátámasztotta a Berencsi László által elmondottakat.¹⁹ A Berencsiek joga ezzel bebizonyosodott az elhunyt István mester birtokaira, azonban jogaik érvényesítésére még három évet kellett várniuk.

A *Bacskai* család öröklési jogainak bizonyítása során a közös őst is megismerhetjük. Bacskai András fia Miklós és testvérei ugyanis azt állították, hogy a *Bacskaiak őse* [avus], *Magnus András* és *Apaj fia István nagyapja*, *Magnus Apaj* (Apaj bán) *néhai Miklós bán fia* voltak.²⁰ Ezért maguknak követelték az elhunyt összes birtokát.

A Berencsiek viszont nem jelölték meg pontosan a közös ős személyét. Berencsi László – mint láttuk – arra hivatkozott, hogy nagyapja, *Keled István* mester apjával, *Apajjal atyafiak* (fratres patruales) voltak, ezért illetik őket egyformán István mester birtokai Bacskai András fiaival.

Az országbíró mindkét család esetében elismerte azok öröklési jogát az elhunyt birtokaira, és 1346. január végén a Miklós nádor és fivére ellenében Bacskai András fiai Miklós, László, András, Miklós fia János, valamint Berencsi Keled fia István fiai, László és Domokos részére ítélte oda azokat. II. Keled a per alatt 1344 körül meghalt.²¹

A beiktatást még ez év tavaszán a budai káptalan emberei rendben elvégezték, egyedül Himes [Hymus] birtok kapcsán jelentették azt, hogy a beiktatásnál néhai Debreceni Dózsa nádor fiai Jakab és Pál mesterek fegyveresen ellenük támadtak, és „*Hymus* birtokból mind őket, mind pedig az új birtokosokat erőszakkal kizárták és elkergették.”²²

1346 tavaszán tehát Himes kivételével a Bácskai és Berencsi család birtokba vette a Keresztúriak örökségét. Ez után első dolguk az volt, hogy megosszák egymás között az öröklött birtokokat. A Gutkeled nemzetségből választott bírák elé vitték az ügyet, akik ugyan hivatkozva arra, hogy nagyon nehéz a feleket egyezsége bírni, még ez év végén meghozták ítéletüket. A néhai István mester birtokait úgy osztották fel, hogy a Nyírségben [Nyr] fekvő, Bihar megyei *Szólátmonostorát* [Zolathmonustura], a Szabolcs megyei *Anarcs* [Onorch], *Benk*, *Mogyorós* [Monyoros] és *Himes* [Hymus] birtokokkal Berencsi Keled fiainak, Domonkosnak és Lászlónak ítélték oda. A Bacskaiak viszont megkapták a drávántúli birtokokat az *apajkeresztúri várral* együtt, valamint a Somogy megyei *Szólát* [Zolath], *Nezde*, *Fylke* és *Bykus* birtokokat.²³

Ezek ismeretében megállapíthatjuk, hogy az arbiterek nem egyenlően osztották fel az átháramlott birtokokat. A Bacskai családnak jutott rész jóval na-

gyobb értékű volt, ők körülbelül kétharmadát kapták az örökségnek.²⁴

Azonban továbbra is maradtak mindkét oldalon olyan családtagok, akik nem tartották igazságosnak a birtokosztályt. Berencsi László kiskorú fiai (Miklós, Tamás és István) nevében a család prókátora és familiárisa, Damján eltiltotta urát az ítélet elfogadásától, mert azt méltánytalannak tartotta.²⁵

A másik oldalon viszont Bacskai Miklós fiai, Miklós, István és Péter azért tiltakoztak, mert továbbra sem ismerték el Berencsi István fiait Apaj fia István mester örököseinek, mert szerintük azok más rokonsági ághoz tartoznak.²⁶

Ennek kapcsán valóban felmerül az a kérdés, hogy miért nem egyenlő mértékben osztottak meg a birtokokon, holott bebizonyosodott, hogy mindkét család közeli rokona a kihalt Keresztúri Apaj családnak. Azonban csak a Bacskaiak hivatkoznak arra, hogy I. Apaj és I. András egyenes ági leszármazottai Miklós bánnak, a Berencsiek ezt egyértelműen nem jelentik ki.

A problémát csak úgy oldhatjuk fel, hogyha a Berencsiek őseit, Csépánt nem Miklós bán fiának, hanem testvérének gondoljuk. Így válik érthetővé az, hogy László mester, akinek a dédapja volt Csépán, miért beszél csupán atyafiságról kikerülve a közös ős megnevezését, és miért kap kevesebbet az öröklött birtokokból, mint a Bacskaiak.²⁷

A rokonok ellentmondásai ellenére úgy tűnik, hogy a birtokosztály átment a gyakorlatba is. Ezt támasztja alá, hogy hamarosan jelentkeztek a nőági rokonok, és kérték leánynegyedüket az öröklött birtokokból.²⁸ 1347 júliusában a már Anarcsiként szereplő István fia László pert indít a Dózsa fiai által elfoglalt Himes birtok ügyében. A Bacskaiak pedig rövidesen áttelepednek szlavóniai birtokaikra, s az 1360-as években már az itteni káptalanokkal adatnak ki okleveleket.²⁹ Az öröklés körüli viták azonban még sokáig nem csitulnak el.

III. A SZÓLÁTMONOSTORI ÁG JELES TAGJAI

1. A Keresztúriak

A). (Nagy) Apaj bán

A Szólátmonostori ág első jelentős alakja, I. (Nagy) Apaj pályafutását Kálmán herceg, II. András király középső fia szolgálatában kezdte. Feltételezhe-

tően ő is a királyi udvarban nevelkedett, hasonlóan kora előkelő származású ifjaihoz.³⁰

Kálmán halicsi királysága után 1226-ban megkapta apjától Béla, ifjú király, addigi tartományát, Szlavóniát. Szlavón hercegeként egyre inkább önálló politizálásba kezdett, s a király várakozásai ellenére Béla ifjú király politikai irányvonalához csatlakozott, s hatékony támogatást nyújtott annak birtokrestaurációs politikájához.³¹

Ezekben az időkben találjuk Kálmán herceg hívei között Apajt, akit a herceg 1231-ben Somogy megye ispánjává nevezett ki.³²

Annak ellenére, hogy II. András létrehozta a szlavón hercegséget, annak kormányzását nem engedte át teljesen fia részére, mivel a horvát-szlavón báni méltóságot továbbra is meghagyta, amit a hercegek uralma idején az uralkodó hívei töltöttek be, ezzel is biztosítva némi felügyeletet a hercegek felett. Apaj ispáni kinevezésekor a Kán nembeli Gyula (korábban nádor 1215–17, 1224–26) viselte a báni méltóságot 1229 és 1235 között.³³

Apaj bán pecsétje, 1239.

1235 szeptemberében meghalt II. András király, s helyét legidősebb fia, Béla foglalta el. IV. Béla király rövid idő alatt felszámolta az apjához hű bárói érdekcsoportot, teljesen kiszorítva őket a hatalomból, helyükre, saját megbízható embereit ültette. Kán Gyulának is távoznia kellett. Tisztét az újonnan feltörők közül a Gutkeled nemzetség tagja, Apaj vette át, akit néhány év múlva apja, Miklós követett.³⁴

Apaj személyében, jelenlegi ismereteink szerint – Videt nem számítva –, valóban újonnan és elsőként tört fel a Gutkeled nemzetség egyik tagja országos jelentőségű bárói rangra.

Apaj bán jelentőségét mutatja az a tény is, hogy saját lovaspecséttel rendelkezett, amely egy 1239-es oklevelén maradt fenn. A pecsét rajzán tulajdonosát ábrázolták teljes fegyverzetben. A fegyveres ábrázolás önmagában is jelentős, mert egyrészt mutatja azt, hogy Apaj bán mint jövevény lovagok leszármazottja ismerője volt a nyugati harcmodornak, másrészt tudjuk, hogy a nehéz-páncélos lovas felszerelés igen költséges volt, így csak a tekintélyes vagyonnal rendelkezők engedhették meg maguknak. A bánnak azonban ez nem okozhatott gondot, hiszen birtokai jövedelme ezt lehetővé tette.

B) A Keresztúri Apaj család birtokai

A család birtokainak központja Keresztúr (Körös vármegye) volt, ahol valószínűleg Apaj bán építtette fel a Szólátmonostori ág egyetlen várát, Apajvárat³⁵, mely a 15. század közepéig maradt fenn. Jelentős birtokai voltak még Somogy vármegyében, amelyeknek területe – fia, II. Apaj állítása szerint – Köröshegy és Neзде egy részének birtokával nőtt Kálmán herceg adományozásának köszönhetően.

A távoli Nyírségben fekvő birtokokról ebből az időből még nincs forrásunk, de nagy valószínűséggel már ekkor a Gutkeled nemzetség tagjai bírták e földeket. 1212-ből fennmaradt Zsurk határjáró levele, melyben a szomszédos birtokok és birtokosok pontos felsorolását kapjuk.³⁶

Tudjuk, hogy 1297 előtt Benk és Mogyorós II. Apaj birtoka volt.³⁷ Ezek alapján, ha megnézzük a jóval korábbi állapotokat leíró határjárást, akkor elmondhatjuk, hogy Benk és Mogyorós (ma Tiszamogyorós) területén, ekkor Bátor vagy Lotárd lehetett birtokos. Németh Péter Lotárdot feltételelesen Gutkeled nembelinek tartja.³⁸ Azonban arról nincs tudomásunk, hogy Lotárdtól hogyan került a Keresztúriak kezébe ez a birtok.

Mindenesetre az elmondható, hogy vagy rokonság révén örökléssel, vagy 1212 és 1297 között birtokadományként jutott a Keresztúri Apaj család birtokába ez a terület. Ha tovább nézzük a határleírást, akkor Bánk szomszédjaként szerepel Ladánynál Salamon fia János, aki a Váradi Regestrum tanúsága szerint a Gutkeled [Cledguth] nemzetség tagja volt. Salamon fia János birtoka Ladány mellett Kenéz (ma Újkenéz) területét is magában foglalta.³⁹ Kenéz pedig a későbbiekben a Berencsi család örökölt birtoka volt, ezek alapján valamilyen rokoni kapcsolat mindenképpen feltételezhető az itteni Gutkeled és a szólátmonostoriak között.⁴⁰

C) A Keresztúri Apaj család tagjai

Apajt halála után, 1239-ben apja, Miklós követte a horvát–szlavón báni méltóságban. Miklós bán azonban csak két évig maradhatott ebben a tisztségben, mert 1241-ben a tatárok ellen vívott Muhi csatában számos országnaggyal együtt elesett. Halálával új fejezet kezdődött a család életében. A Szólátmonostori ág ezután többé már nem viselt fontos országos tisztségeket, kicsúszott a politikai hatalomból.⁴¹

A tatárjárás után, 1248-tól I. Apaj fia II. Apaj comes is megjelenik a forrásokban Raszinjakeresztúr és más drávántúli föld birtokosaként. Ezenkívül semmi jelentőset nem jegyeztek fel róla. Ispáni (comes) címből mégis arra következtethetünk, hogy valamilyen tisztséget töltött be.

II. Apaj idősebbik fiát, *Ekcset* 1290–97 között említik a források, öccse, István mester csak 1316-ban tűnik fel az oklevelekben 1297-ben, amikor apja Benket és Mogyoróst örök áron akarja eladni távoli rokonaiknak, még nem említik, ekkor még kiskorú lehetett.⁴² A család történetében azonban mégis ő kap nagyobb szerepet, mivel bátyja korán meghalt.

Az Árpád-ház kihalása utáni zűrzavaros időszakot követően hallunk róla először, amikor belebonnyolódik a király és a tartományurak közötti viszályba. István mester nyírségi birtokainak fekvéséből adódóan a Borsákkal került összeütközésbe, akik 1314-ben fordultak szembe I. Károly királlyal.

Borsa Kopasz 1317 tavaszán Debrecen mellett megtámadta az ellene szervezett királyi sereget, amely azonban Debreceni Dózsa szabolcsi és bihari ispán vezetésével győzelmet aratott a Borsák és szövetségeseik felett. Ennek ellenére ezzel még nem sikerült teljesen térdre kényszeríteniük az ellenséget, mert azok Adorján várába húzódtak vissza.

A debreceni csata után a királyi haderő ostrommal elfoglalta a Borsák székhelyét, Adorjánt. Kopasz nádornak sikerült elmenekülnie Súlyomkő várába. A vár ostromára 1318 elején került sor, ekkor már a király vezetésével. Károly a meredek sziklára épített vár bevételeét úgy akarta elérni, hogy a hegy két oldalán erődítményeket, ostromtornyokat emeltetett. Az egyik torony kapitányává Apaj fia István mestert nevezte ki, a másikat a szintén Gutkeled nembeli Dorog fia Joachim irányítása alá helyezte. A váltakozó sikerrel folyó ostrom során István mester által vezetett erődöt Súlyomkő felmentésére érkező Mikcs bán véres küzdelemmel bevette, Istvánt pedig fogságba vetette.⁴³ A harc kimenetele azonban a királyi sereg

javára dőlt el, az ostromlottakat a kiéhezés veszélye fenyegette, ezért megadták magukat, Kopasz nádort pedig a király kivégeztette.⁴⁴

István mester is hamarosan kiszabadult fogságából. Ezt tanúsítja, hogy 1319 januárjában személyesen adja leánynegyed fejében nővére fiának, Orosi Miklósnak Apajtelke [Apajteluke] vagy másképp Szőlős nevű földjét a váradi káptalan előtt.⁴⁵ Ezután váltakozva a Nyírségben vagy a Dráván túlön jelenik meg. Sokszor részt vesz szomszédos birtokok új urainak beiktatásán.⁴⁶

A király melletti hűsége továbbra is töretlen maradt, mert 1327-ben szlavón vicebánként részt vesz Mikcs bánnak a lázadó Babonicsok elleni hadjáratában.⁴⁷

Vicebáni megbízatása mindenképpen arra utal, hogy Szlavónia területén még jelentős tekintélynek örvendett, és befolyással volt az ottani eseményekre. Ezt a Szabolcs vármegyében betöltött szerepe alapján is állíthatjuk. Ugyan tudomásunk szerint nem látott el semmilyen megyei tisztséget, de testvére révén rokoni kapcsolatba került Szabolcs legtekintélyesebb családjával, a Kállaiakkal.⁴⁸

Apaj fia Istvánt utoljára 1342-ben említik az oklevelek, ekkor a zágrábi káptalan előtt adott ki meghatalmazásokat. Még ez év folyamán meghalt, s vele kihalt a Szólátmonostori ág legtekintélyesebb és legvagyonosabb családja.

2. A Bacsikaiak

A Bacsikaiak első ismert őse a már említett Miklós bán volt, akinek András nevű fiától származtak a család tagjai. András is részt vett a sárvári monostor felújításában. Ezen kívül azonban többet nem tudunk róla.

1330-ban unokája, Miklós mester az egri káptalan előtt testvérei, András és László beleegyezésével a Szabolcs vármegyei Petri [Petrus], Lövé és *Leven* birtokokat Pető comesnek adományozta hű szolgálataiért főleg azért, mert az 1330-as havasalföldi hadjárat során vére ontásával megmentette az életét.⁴⁹

A Bacsikaiak a fentiekén kívül öt falut mondhatnak magukénak, a zempléni *Bacskát*, *Burót* [Bwro], a szabolcsi *Csetért* (ma pusztá Tiszamogyorós határában), *Bákát* és *Kékcset*.⁵⁰

A család életében döntő változást az Apaj-ág kihalása hozott. A Bacsikai család – mint láthattuk – miután megszerezte Apaj fia István mester drávántúli

uradalmát és somogyi birtokait, áttette székhelyét a zempléni Bacskáról az apajkeresztúri várba. 1367 után már biztosan itt éltek, mert a csázmai, pozsegai és zágrábi káptalannal adattak ki okleveleket a Szabolcsban maradt Berencsiek ellen.⁵¹

A család a 15. század elején kezdett felemelkedni a tekintélyesebb köznemesek közé. II. Miklós unokái közül kettő, IV. Miklós és György esetében van tudomásunk arról, hogy a királyi udvarba kerültek. IV. Miklóst 1427–28 körül, Györgyöt 1398–1405 között mint udvari lovagot említik.⁵² A kor a köznemesi sorból való felemelkedés lehetőségét abban látta, hogy a fiúgyermekeket egy-egy nagy befolyású úr, gyakran maga a király udvarába küldték apródnak, ahol leginkább megvolt az esélye annak, hogy a rátermettségét és ügyességét bizonyító ifjúra felfigyeljenek, és bizonyos tisztségeket bízzanak rá.

A Bacskaiak is ezt a gyakorlatot követték. II. Miklós unokái közül kettő indult el ezen az úton. Közülük leg többre IV. Miklós vitte, akit Zsigmond király hű embere, Ozorai Pipó, a kiváló katona és pénzember fogadott familiájába 1413 körül. Az olasz származású Filippo Scolari a király még 1404 őszén temesi ispáni címmel ruházta fel, s rábízta a délkeleti országrész kormányzását és katonai parancsnokságát. Rá hárult az a nehéz feladat, hogy a török betörésektől veszélyeztetett területek védelmét megszervezze. Ozorai Pipó 1426-ig kormányozta a temesi ispánságot. Ez idő tájt a meglévő öt vár mellé még tizenegy épült a végvári vonalon, az addig hosszú kilométereken át védtelen területeken.⁵³ E fontos feladatok elvégzéséhez a kormányzónak megfelelő rátermett emberekre volt szüksége. Közöttük olyanokra, mint Bacskai IV. Miklós, akit 1417 és 1425 között Arad vármegye alispánjának nevezett ki.⁵⁴

Ozorai Pipó 1426 decemberi halála után, Bacskai Miklós közvetlenül a király szolgálatába állt. Letette a lovagok hűségi fogadalmát, majd már mint kipróbált katona, 1427-ben megkapta a ravanicai várnagyságot, miközben a zarándi alispáni feladatokat is ellátta. Pályája csúcsára akkor érkezett, amikor az utolsó újonnan épült végvár, Szentlászlóvár várnagyává nevezte ki Zsigmond király. E tisztség jelentősége abban rejlett, hogy ezt a várat maga a király építtette 1428-ban, mely a török fennhatóságú Galambóccal szemközt feküdt a Duna bal partján, s ennek ellensúlyozását szolgálta.⁵⁵

Zsigmond király személyesen is jól ismerte Bacskai Miklóst, ugyanis már 1426 óta, a súlyos helyzetre való tekintettel egyfolytában a déli végeken tartózko-

dott, a lovaggá ütés is itt történhetett 1427-ben. Szentlászlóvár építésére 1428 nyarán került sor, miután az uralkodó súlyos vereséggel végződő ostromot vezetett Galambóc ellen, ahol a király élete is veszélyben forgott.⁵⁶

A király ebben a helyzetben nevezte ki Bacskai Miklóst Szentlászlóvár kapitányává. Ezt a nagy felelősséggel járó feladatot a király csak olyan emberre bízhatta, aki hadi érdemei révén tekintélyt és megbecsülést vívott ki magának.

A Bacskaiaknak tehát sikerült vitézségük révén felemelkedniük a népes köznemesség legfelső rétegébe, azonban az I. Miklós által megalapozott báróságot már nem tudták elérni.

3. Berencsiek

A Berencsiek első ismert őse Csépán volt, akit nagy valószínűséggel Miklós bán testvérének tarthattunk.⁵⁷ Fia, I. Keled (1250–55) a tatárdúlást átvészelve rokonaival együtt a sárvári monostor újjáépítésén fáradozott.⁵⁸

Utódairól, Péterről (1272–1318) és Istvánról (1272–1305) már több forrás áll rendelkezésünkre. Előkelő származásuk miatt a megyei nemesség tekintélyesebbjei sorába tartoztak. Péter 1313-ban Szabolcs vármegye egyik szolgabírája volt, s ezáltal megillette a *comes* cím.⁵⁹

A kor gyakorlatának megfelelően életük nagy részét birtokügyek intézése töltötte ki, nevükkel is leg többször ilyen esetben találkozhatunk. Az ág osztatlan birtokain kívül a család saját birtokokat is szerzett. 1278 előtt kapták a királytól Kis-Dögét, amelyet a Várdaiaknak adtak tovább Öszöd egy részéért. Nemsokára azonban ettől a birtoktól is megváltak. Egy sárospataki emberrel, *Tenkus* Jánossal, a Kis-anarcsiak őseivel cserélték el egy bizonyos pataki szőlőért és telekért.⁶⁰

Ők sem maradhattak ki a kor viszályaiból. 1299-ben hevesen tiltakoztak az ellen, hogy zempléni birtokukkal, Cigánddal szomszédos falu, Rozvágy [Rozwad] ellenségük, a zempléni tartományúr Petenye Péter fia Péter mester kezébe kerüljön, arra hivatkozva, hogy „ezzel csak az ellenségeskedés nőne közzöttük”.⁶¹

A Berencsiek családi kapcsolatait is ismerjük. Péter felesége, annak a Leveleki vagy másképpen Besenyődi *Wilmad* fia Miklós comesnek volt a lánya, aki vel 1313-ban együtt látták el a szolgabírói teendő-

ket.⁶² István mester felesége, *Ondh*-i Egyed lánya Margit volt. Ilyen nevű családot azonban nem ismerünk Szabolcs megyében.⁶³

Péternek örökösei nem maradtak. István öt fia közül László emelhető ki, mert fivérei korai halála után rá hárult az a feladat, hogy a család anyagi javait megőrizze és gyarapítsa. Hosszú élete során sikerült fiai számára a felemelkedés útját megnyitnia.⁶⁴ Életében nagy tekintélynek örvendett a megyebeli nemes-ség körében, ezt bizonyítja, hogy az 1346-os és az 1349-es megyei közgyűlésen Szabolcs vármegye esküdtjei közé választották.⁶⁵

Apaj fia István halála utáni birtokperek lezárultával László mester és családja komoly összetűzésbe került a Márki nemesekkel. A Márkiak azzal vádolták a Berencsieket, hogy hatalmaskodást követtek el jobbágyaik ellen. Ezért haragjukban „útonálló módjára” karddal és nyíllal rátámadtak a laskodi úton békésen lovaglóló Lászlóra és szolgálira, és megsebesítették őket. Nemsokára László fia Miklós és Domonkos fia János ellen Kálló piacterén követtek el hasonló támadást, ahol a Berencsieket egyik szolgáját megölték. Az egri káptalan a feleket választott bírák előtti eskütételre ítélte. Azt azonban nem tudjuk, hogy mi lett a per kimenetele.⁶⁶

Az állandó pereskedés jelentős összeget emésztett fel a család bevételeiből. Ennek egyik példáját láthatjuk a Losonciak ellen indított per kapcsán, akik Benk és Monyoros falvak bizonyos részeit korábban elfoglalták. Lászlónak és Domonkos fia Jánosnak 1354-ben 30 márkájába került visszaszerezni a birtokrészeket. Ha ezt összevetjük Orosi Simon feleségének fizetett leánynegyed összegével (40 márká), amelyet Apaj fia István négy szabolcsi birtoka után állapítottak meg, látható a perköltség nagysága.⁶⁷

Berencsi László halála előtt (1368) még visszaszerelte Himes birtokot Debreceni családtól, melyet azok 20 évvel azelőtt jogtalanul elfoglaltak. Azonban alig került Himes az új tulajdonosok kezébe, máris kitört a család tagjai között a viszály, arról, hogy kinek kell állnia a perköltséget. Anarcsi Tamás és fivérei azzal támadták Domonkos fiait, Szaniszlót és Jánost, hogy Himest saját költségükön és fáradtságukkal perelték vissza, és most Szaniszlóék akarnak birtokba lépni, amit addig nem engednek meg, amíg a perköltséget ki nem fizetik.⁶⁸

A Domonkos és László fiai között egyre fokozódó ellentét az öröklött birtokok megosztásához vezetett. Ennek alapján 1367 nyarán *Anarcsot* László és fiai, *Mogyoróst* Domonkos fiai, Szaniszló és János kapták.

Két hónap múlva Domonkos fiai is birtokosztályt tettek maguk között „a béke kedvéért és szabolcsi birtokaik (*Berencs*, *Monostor* és *Cigánd* részirtokok) hasznáért”. 1370 őszén hasonlóan cselekedtek László fiai is. Ők *Anarcsot*, *Benket*, *Ladányt*, *Cigándot*, valamint a *berencsi*, a *kenézi*, a *monostori* és a *himesi* részirtokokat osztották fel egymás között igazságosan hat részre. Ugyanígy tettek a ménessel is.⁶⁹

Alighogy megtörtént a birtokosztály, a Bacskaiak és a Berencsieket között 1379-ben kiújult az Apaj fia Istvántól öröklött birtokok körüli vita, amely a Berencsieket számára kedvezőbben végződött, mint 1346-ban. A Bacskaiak ekkor már a Dráván túl éltek, s úgy tűnik meg voltak elégedve itteni körülményeikkel, mert nemcsak Apaj fia István öt nyírségi birtokának örökléséről mondtak le a Berencsieket javára, hanem a saját szabolcsi és zempléni szerzett birtokaikat és birtokrészeket, úgymint *Bacskát*, *Burót*, *Csetért*, *Bákát*, *Kékcset* is a Berencsi fivéreknek adták. A Bacskai család felszámolva szabolcsi birtokait végérvényesen a Dráván túlra költözött.⁷⁰

Miután rendeződtek a birtokügyek, a Berencsi család egyes ágai önállósulni kezdtek. Ez abban mutatkozott meg, hogy arra a birtokra költöztek, amely a birtokosztályban nekik jutott. Innentől kezdik a források új lakóhelyük szerint megnevezni az egyes családtagokat. Domonkos fia János *Csetéri* vagy *Benki*, testvére, Szaniszló *Kenézi*, Anarcsi László fia Miklós *Bacskai Nyíri*, fivére, Tamás pedig *Anarcsi* néven szerepel.

Berencsi László fiai közül Tamás életútja a legfigyelemreméltóbb. Az ő esetében feltételezhetjük, hogy a kor szokása szerint valamelyik főúri udvarban nevelkedett, mert később a család ügyeinek intézésében ő volt a legjáratosabb, sokszor őt közvetlenül nem érintő ügyekben is eljárta testvérei helyett.

Anarcsi Tamást ismerték a királyi udvarban is, így nem volt nehéz kijárnia, hogy I. Lajos király elrendelje Konth Miklós nádornak, hogy a leendő nádori gyűlésen vizsgálja meg a Bereg megyei Adony [Odon] és a Szabolcs megyei Öszöd [Ewzud] birtokok urainak birtokjogát, ugyanis Tamás ezeket családja örökletes birtokainak mondta. A király parancsát arra hivatkozva adta ki, hogy Berencsi „Lászlót és fiait jogaikban védeni akarja”.⁷¹

A család tekintélyének, erejének növekedése látszik kitűnni abból a fontos oklevélből, amely az Anarcsi család számára birtokaik fejlődésének elősegítője volt. Benne Lajos király elrendeli, hogy mivel az Anarcsiak Szabolcs megyei Kenéz és Anarcs, a Bi-

har megyei Monostor [Monustur] és Himes [Hymus] nevű birtokait „népek sokaságával kívánják benépesíteni, ezért akik a birtokra jönnek, szabadon jöhetnek”, és három évig adómentességet élveznek.⁷²

Nem tudjuk, hogy milyen közvetlen hatása volt ennek a királyi levélnek, azonban elképzelhetjük, hogy az adókedvezmény csábító lehetett a jobbágyság számára, de Monostoron ez már nem segített, mert a falu nemsokára teljesen elnéptelenedett.⁷³

A család jelentősége a század végére megnőtt. Tamás Opuliai László herceg famíliájába állt, s így rövidesen kinevezték 1370-ben semptei (Pozsony vm.) várnaggyá.

László herceg, Lajos király rokonaként fontos politikai súllyal bírt, több éven keresztül az ország nádoraként komoly befolyása volt az eseményekre. Így az ő szolgálatába szegődő köznemeseknek fontos tisztségek juthattak. Tamás mester a semptei várnagysággal egyidőben ellátta a bihari alispáni teendőket is, mely társadalmi szempontból a köznemesség felső szintjére emelte őt.⁷⁴

Pályája csúcsát jelentették ezek az évek. Tamás mester kihasználva emelkedő befolyását, családjá birtokainak fejlesztésén fáradozott. I. Lajos királytól valószínűleg saját kérésükre 1371-ben Mogyorós, Ladány és Himes birtokok határában a Tiszán kikötők és hajók tartásának a jogát kérték és kapták meg, melyekhez szolgák, familiárisok és jobbágyság telepítését engedélyezte a király.⁷⁵

Tamás mester élete 1388-ban ért véget, maga mögött hagyva egy mozgalmas és emelkedő életutat. Élete során sikerült azt az utat továbbfolytatnia, melyet már apja elkezdett. Családját felemelte a köznemesség felső rétegébe.

A család is ellátta nemesi kötelességét, több adatkunk van arról, hogy részt vettek a hadjáratokban. Anarcsi Tamás testvére, János 1380-ban harcolt a király hadjáratában. Ezt követően János, Mátyás és Péter, valamint Bacskai Nyíri Miklós fia György 1389-ben ott voltak a rigómezei csatában. Két évvel később az Anarcsiak újra hadjáratra készülődtek, ezúttal Boszniába, de a hadjárat elmaradt.⁷⁶

Anarcsi Mátyás és Péter a hadjáratok közben jellegzetes ragadványnevet is kapott, mely később családnévük lett. A *Tegzes* név arra utal, hogy íjászok voltak, s valamilyen különleges tegezts viseltek.

A Berencsi leszármazottak öt családot alapítottak, akik közül a 15. század során magas egyházi méltóságok kerültek ki.

A családokban a későbbiekben is számos fiú utód születik, ennek ellenére kétszáz év alatt mind az öt család eltűnik a történelem színpadáról.

IV. A SZÓLÁTMONOSTORI ÁG TÖRTÉNELMI PÉLDÁJA

A Szólátmonostori ág három családjának története jól példázza azokat a változásokat, amelyek a 13. század folyamán a különböző társadalmi rétegekben végbementek. Kialakult az egyforma jogokkal rendelkező nemesi réteg, amely gazdasági szempontból rendkívül széttagolt volt, s helyet kapott soraiban az egytelkes nemből a köznemesen át az országnagyig a kiváltságolt réteg összes tagja. Az ország nemesi elsősorban területileg, vármegyék szerint tagolódtak, ahol szűkebb közösséget formáltak.

A Szólátmonostori ág tagjaira sem voltak hatástalanok a kor változásai. A Gutkelek előkelő nemzetség tagjaiként még könnyen feljuthattak a bárók közé a 13. század folyamán.

A három család közül egyedül a Keresztúri őrzött meg valamit régi tekintélyéből. Kihalása döntő változást hozott a Bacskai és a Berencsi család életében. Birtokaik száma jelentősen megnövekedett, így vagyoni helyzetük is javult. A Berencsiek birtokaikat felosztották az egyre szaporodó családtagok között, s ezzel kezdett szétforgácsolódni a család birtokállománya. A Bacskaiak beköltöztek az apajkeresztúri várba, s innen kapcsolódtak be a déli végek eseményeibe.

Mindkét családból került ki olyan személy, aki valamelyik országnagy famíliájába állva, jelentős életpályát hagyhatott maga után. Anarcsi Tamás Opuliai László, Bacskai Miklós Ozorai Pipó mellett szerzett tisztségeket, elsősorban hadi érdemeik által.

A Bacskaiak és a Berencsiek példája a köznemesség kialakulását és rétegződését is szemlélteti. Látható, hogy egy előkelő nemzetség tagja, aki bárói ősökkel és rokonokkal büszkélkedhet, hogyan tagolódik be a köznemességbe, ugyanakkor elsősorban hadi érdemek és familiáris kapcsolatok révén hogyan tud felemelkedni a köznemesség felső rétegébe.

A Berencsi és a Bacskai leszármazottakból jött létre az Anarcsi Tegzes, a Bacskai, a Benki, az Újlaki és az apajkeresztúri Bacskai család, amelyek 15. századi történetük már egy új fejezete a Szólátmonostori ág történetének.

JEGYZETEK

¹ A családok megnevezésénél az oklevelekben leggyakrabban előforduló nevet használtam az egyszerűség kedvéért, a véglegesnek mondható családnévnek ugyanis csak a 15. századtól kezdenek kialakulni. A Berencsi család tagjai például Kenézi, Anarcsi, Monostori, Benki, Csetéri stb. előnévvel szerepelnek a 14. században lakóhelyüktől függően.

A Berencsi család korai történetével *Karácsonyi János* foglalkozott elsőként (A magyar nemzetségek története a 14. század közepéig. Bp., 1900–1901.) (továbbiakban: *Karácsonyi i. m.*) A Berencsieket a Várday családdal sorolta egy alába, mint azok legközelebbi rokonait. Ezt okleveles anyaggal cáfolta és pontosította *Eckhart Ferenc*. Ő a fent említett három család között mutatott ki szoros rokonságot. A Szólatmonostori ág elnevezés szintén tőle ered. (*Eckhart F.*: Adalékok a Gutkeled nemzetség genealógiájához. (továbbiakban: *Eckhart i. m.*) *Turul* 1911/(XXIX.) 35–38.)

² *Györffy György* is elfogadja a krónikák állítását. A nemzetségalapító ősöknek Gutot és Keledet tartja. (*Györffy Gy.*: A magyar nemzetségtől a vármegyéig, a törzstől az orszáig I–II. Századok 92/(1958.) 579.) *Magyar Kálmán* szintén Péter király idejére teszi a megtelepedésüket, kiegészítve azzal, hogy a két lovagot Péter testőrsége vezetőjének tekinti. (*Magyar K.*: A Báthoryak sárkányölő hagyománya. In: A Somogyi Múzeumok Közleményei I. Kaposvár, 1973. 122.)

³ *Zsoldos Attila*: Az Árpádok és alattvalóik. (továbbiakban: *Zoltán i. m.*) Bp., 1997. 129.

⁴ Korai magyar történeti lexikon (a továbbiakban: KMTL) Gutkeled címszó. Főszerk. *Kristó Gyula*. Szerk. *Engel Pál–Makk Ferenc*. Bp., 1996. 240. Magyar Kálmán szerint a nemzetség egyik ága (Vidé) a királytól kapott Fejér megyei birtokokon (Gut környékén) élt, a másik pedig a hercegekhez tartozó dukátusi területen, főként a nyírségi Gut környékén. Nyilvánvalóan a hercegek győzelmével ez utóbbi nemzetségtagok kezdhették meg felemelkedésüket. (*Magyar K.*: a 2. jegyzetben i. m. 123.)

⁵ A két főág meglétét *Karácsonyi János* mutatta ki (az 1. jegyzetben i. művében).

⁶ *Maksai Ferenc*: A középkori Szatmár megye. Bp., 1940. 35–36. Mára már az egykori várat szinte teljesen elszántották, eredeti sáncrendszere is csak nyomokban rekonstruálható.

⁷ Szabolcs–Szatmár–Bereg megyei monográfia. Szerk. *Cserenyák László*. Nyíregyháza, 1993. 150. (Más vélemények szerint már a 11. századi templomot is a Gutkeledék építették. Vö. KMTL 595.)

⁸ *Benkő Loránd*: Név és történelem. Tanulmányok az Árpád-korról. Bp. 1998. 84. *Karácsonyi János*: az 1. jegyzetben i. m. 56, 1250: Fejér IV/2. 67.

⁹ Ez azzal bizonyítható, hogy a birtok eladásban egyetlen majádi főághoz tartozó személy sem vesz részt, pedig ha kegyurak lettek volna, az eladás nélkülük érvénytelen lett volna. (Vö. *Karácsonyi i. m.* 22.)

¹⁰ Zsurk határjárásakor 1212-ben szomszédosként említik a Gutkeled [Clethgut] nembeli Salamon fia Jánost. – Hazai okmánytár. Codex diplomaticus patrius (a továbbiakban: HO.). Kiadják: *Ipolyi Arnold, Nagy Imre és Véghely Dezső*. VI–VIII. Bp., 1876–1891. VIII. 14.)

A Váradi Regestrum szintén öt említi Ladány (ma Mezőladány) birtokosaként 1219-ben. – Regestrum Varadiense examinum ferri candentis ... (a továbbiakban: VR.). Curris et laboribus *Ioannes Karácsonyi et Samuelis Borovszky* editum. Bp., 1903. 4. §, 254.; *Németh Péter*: A középkori Szabolcs megye települései. Nyíregyháza, 1997. 118. (továbbiakban: *Németh i. m.*)

¹¹ „(Tabellar)ius decimationis cutelli de Nyr [...] Item villa *Zoluoc comitis Monasteria nova*.” Idézi: *Bunyitay Vince*: A váradi püspökség története I–II. Nagyvárad, 1883. II. 429. (továbbiakban: *Bunyitay i. m.*) *Zoluoc* comes kilétét homály fedi, nem tudjuk, hogy milyen rokoni kapcsolat fűzte az ág ismert tagjaihoz.

¹² Magyar Országos Levéltár, Mohács előtti gyűjtemény, Budapest (a továbbiakban: MOL DI.) 96459; *Németh i. m.* 133; *Lévai B.*: Monostor a helynevek tükrében. In: *A Debreceni Déri Múzeum Évkönyve* 1992–93. 96.

¹³ *Bunyitay i. m.* 429.

¹⁴ A Keresztúri Apaj család birtokai közül Szabolcs vármegyében *Anarch, Benk, Monyoros, Zolathmonustura*; Somogyban *Zolath, Neзде, Fylke, Bykus*; Körös vármegyében *Apaykerezthura, Cosmademyen, Kedhel* és más Kereszturhoz tartozó birtokok fekdtek (MOL DI. 96272).

¹⁵ Zsámboki Miklós 1342-től haláláig (1356) volt nádor, ugyanakkor több vármegye ispánja. Vö. *Engel Pál*: Magyarország világi archontológiája I–II. 1301–1437. Bp., 1996. II. 265. (továbbiakban: *Magyarország*)

¹⁶ MOL DI. 96239. (1343. aug.), DI. 96241. (1343. nov.), DI. 96243. (1344. jan.), DI. 96254. (1345. febr.), DI. 96505. (1346. jan.–átirat).

¹⁷ Tartalmilag átírva az országbíró 1376. 02. 28-ai oklevelében. MOL DI. 96505.

¹⁸ Uo. Az oklevél ugyan egyértelműen nem mondja meg, hogy mi volt a közös jelkép, de Apaj bán fennmaradt pecsétjéből ez megállapítható. Az 1231-ből származó lovaspecsét hátlapja a Gutkeled nemzetség szimbólumát, négy jobb oldali heraldikai éket ábrázol. Vö. *Csoma József*: Magyar nemzetségi címerek. Bp., 1904. 1219.

¹⁹ MOL DI. 96230., DI. 96231., DI. 96233.

²⁰ MOL DI. 96505.

²¹ Uo.

²² MOL DI. 96269.

²³ MOL DI. 96505., DI. 96273.

²⁴ Eredetileg maguk a felek is ilyen arányban akartak meg egyezni. (MOL DI. 96505).

²⁵ MOL DI. 96272.

²⁶ MOL DI. 96505. Tartalmi átírás Szepesi J. országbíró 1376. február 28-i oklevelében.

²⁷ *Eckhart Ferenc* és *Engel Pál* is Cséánt Miklós bán testvérének tartja (*Eckhart F.*: Magyarország i. m. 38., *Engel* 15. jegyzetben i. m. II. 11).

²⁸ Apaj fia István testvére, *Margit(?)* Orosi (Kállai) Simon özvegye kéri leánynegyedét apja öt nyírségi birtoka után, noha már azt testvérétől 1319-ben megkapta. – A nagykállói Kállay család levéltára. (Az oklevelek és az egyéb iratok kivonatai.) (A továbbiakban: Kállay). I–II. Budapest, 1943. 1319: Kállay I. 89. reg., 1349: Kállay I. 987., 996. reg., MOL DI. 96306.

²⁹ MOL DI. 96284.

³⁰ Apaj távoli rokonáról, a sárvármonostoriak közé tartozó Dragun fia István bánról biztosan tudjuk, hogy már gyerekként az udvarba került és II. András király fiának, András hercegnek a szolgálatába szegődött 1231-ben, s ezzel elindulhatott páratlan karrierje. (*Zsoldos i. m.* 126–129.)

³¹ KMTL 316.

³² Apaj somogyi ispán Kálmán herceg hű embereként többször is feltűnik forrásainkban, mint például egy 1234-es oklevél megerősítő részében, ahol több más országos tisztséget betöltő személlyel együtt szerepel. (Az oklevelet latinul közli *Solymosi*

László: A földesúri járadékok új rendszere a 13. századi Magyarországon. Bp., 1998. 207–208).

³³ *Fügedi Erik*: Ispánok, bárók, kiskirályok. (továbbiakban: Fügedi i. m.) Bp., 1986. 96.

³⁴ Uo. 120. Ld. a genealógiai táblát.

³⁵ Későbbi nevén Apájeresztúr.

³⁶ Vö. a 10. jegyzettel.

³⁷ A zichi és vásónkeői gróf Zichy-család idős ágának okmánytára. Codex diplomaticus domus senioris comitum Zichy de Zich et Vásónkeő (a továbbiakban: ZO.). Szerk.: Nagy Imre, Nagy Iván, Véghely Dezső, Kammerer Ernő, Lukács Pál. I–XII. Pest, Budapest, 1871–1931. I. 85.

³⁸ Németh i. m. 208.

³⁹ Ez azzal bizonyítható, hogy Salamon fia János földjének déli szomszédja a körüi apátság volt. S ez – a névetimológiát felhasználva – csak Apátit (hajdan Kopócsapáti, ma Aranyosapáti) és környékét jelentheti.

⁴⁰ ZO. I. 106.

⁴¹ *Fügedi i. m.* 120. A nemzetség más ágai még néhány évtizedig meghatározó szerepet játszottak a politikában, pl. Dragun fia István bán és utódai, de a 14. századra ők is letűntek.

⁴² Ld. a 37. jegyzetet.

⁴³ Anjou-kori okmánytár Codex diplom. Hungaricus Andegavensis (a továbbiakban: AO.) I–VII. Szerk. Nagy Imre, Tasnádi Nagy Gyula. Bp., 1878–1920. II. 217–18.

⁴⁴ *Engel Pál*: Beilleszkedés Európába a kezdetektől 1440-ig. Bp., é. n. 268.

⁴⁵ Kiadva: AO. I. 498.; Kállay I. 89. reg.

⁴⁶ 1323. júniusában Raszina határosa és szomszédja: MOL DI. 2173. Regesztázva: Anjou-kori Oklevéltár. Documenta res Hungaricas tempore regum Andegavensium illustrantia (a továbbiakban: AOKl.). VII. Szerk. Blazovich László–Géczi Lajos. Uo. 1991. 1323., 312. reg.

1324: Berencsi uraként említik (ZO. I. 266). 1325: a Szóllátmonostorral szomszédos Mihálylaka új urának, Várdai Pelbártnak beiktatásán vesz részt (ZO. I. 271). 1335: Egyházasmacs szomszédosa (ZO. I. 480).

⁴⁷ MOL DI. 86995., AOKl. XI. 1327., 448. reg.

⁴⁸ Ld. a 28. jegyzetet.

⁴⁹ Károly király a magyar hűbérurasságot megtagadó Basarab, havasalföldi vajda ellen vezetett hadjáratot szeptemberben. A vajda látszólag behódolt, azonban november 9-e és 12-e között a Havasalföldre sereggel érkező Károlyt a Kárpátok hegyei között megtámadta, ahol „sokan a magyarok közül az oláhok [fegyvere] által elesetek”. (*Századok* 1871. 610). Ebben a hadjáratban vett részt II. Miklós mester és hű familiárisa, Pető comes is.

⁵⁰ 1400: MOL DI. 96716. Bacsikai András lányának örökösei ezekből a birtokokból ki kívánják megkapni anyjuk leánynegyedét.

⁵¹ MOL DI. 96429, 96526, 96795.

⁵² *Engel Pál*: a 15. jegyzetben i. m. II. 38.

⁵³ *Engel Pál–Kristó Gyula*: Magyarország története 1301–1457 (Kézirat) Bp., 1992. 138.

A várépítés intenzitását mutatja, hogy a 11 új vár négy év alatt készült el. (Magyarország történeti kronológiája I. A kezdetektől 1526-ig. Főszerk. Benda Kálmán. Bp., 1986.)

⁵⁴ Uo. Magyarország I. 98.

⁵⁵ Uo. 332.

⁵⁶ Uo. Galambóc török kézre kerülésével Magyarország közvetlen szomszédságba került a török birodalommal, s ettől kezdve

a temesi területek ki voltak téve a portyázó török csapatok betöréseinek. Gyors megoldásként egy új vár építése kínálkozott a Duna másik oldalán.

⁵⁷ Talán ő volt az, akit 1219-ben és 1220-ban a Várad Regestrum említ mint ladányi (ma Mezőladány) poroszlót. Az biztos, hogy a település másik része a Gutkeled nemzetség egyik tagja, Salamon fia János birtokában volt (VR. 4. §. 234.; 4. §. 254.; 50. §. 245.; 51. §. 245).

⁵⁸ Ld. a 8. jegyzetet

⁵⁹ 1313: Oklevéltár a Tomaj nemzetségbeli losonczy Bánffy család történetéhez (a továbbiakban: Bánffy). Szerk.: Varjú Elemér, Iványi Béla. I–II. Bp., 1908–1928. I. 41., AOKl. III. 629., Z. I. 135.

⁶⁰ *Karácsonyi i. m.* 83.

⁶¹ MOL DI. 96042.

⁶² 1313: Ld. az 59. jegyzetet. 1315 februárjában arról értesülünk, hogy Péter felesége betegágyán hitbérét és jegyajándékát férje iránti szeretetből elengedte. (MOL DI. 96060). *Wylmad* fia Miklós 1305-ben Besenyődi (MOL DI. 76156, ZO. I. 110), 1313-ban pedig Leveleki (AOKl. III. 629) előnévvel a vármegye egyik szolgabírája. (A Zichy Okmánytárban *Wrkund* név található *Wilmad* helyett, de ez téves olvasat eredménye).

⁶³ MOL DI. 96366. Ebben az esetben is felvetődhet a másolatot készítő tévedése, mivel az *Ondh* név gótikus írásképe fedheti a szabolcsi *Oros* település nevének írásképet. Ennek ellentmond az, hogy 1359-ben nem Orosi Egyed utódai kérik Berencsi István néhai felesége hitbérét és jegyajándékát, hanem *Luka*(?)-i János fia Pál, akit szintén nem tudunk beazonosítani.

⁶⁴ Az oklevelek 1302-ben említik először testvérével, Domonkossal együtt, s 1368-ban hallunk róla utoljára, tehát halálakor körülbelül 80 éves lehetett. (1302: *Karácsonyi J.* az 1. jegyzetben i. m. 83; 1368: MOL DI. 96435).

⁶⁵ Kállay 859., 993. reg. A 14. században mindössze csak ez a két forrás őrizte meg a szabolcsi esküdtek nevét. A névsor (2×12 név) valóban a megye legtekintélyesebb nemeseit sorolja fel, köztük a Kállayakat a Balogsemjén, és a Szakolyiakat a Gutkeled nemzetségből. Az esküdtek között néhány kivételtől eltekintve elsősorban régi nemzetség tagjait találjuk.

⁶⁶ MOL DI. 96277., DI. 96340.

⁶⁷ MOL DI. 96341.

⁶⁸ MOL DI. 96423., DI. 96443.

⁶⁹ 1367 jún.: *Történelmi Tár* 1889. 549., MOL DI. 253458; 1367 aug.: MOL DI. 96432; 1370: DI. 96460, 96459.

⁷⁰ MOL DI. 96526, 96795. A pert négy évvel korábban Berencsi László fia Tamás újította fel, mert igazságtalannak tartotta a 2/3–1/3 arányú felosztást, ő Apaj fia István birtokainak felét követelte. Ennek eredményeként sikerült elérnie, hogy a drávántúli területek az apajkeresztúri várral 1/4 részben a Berencsiéké, 3/4-e pedig a Bacsikaiaké legyenek, a szabolcsi birtokok pedig fele-fele részben illessék mindkét családot (MOL DI. 96505). De a végleges megoldásra még négy évet kellett várni.

⁷¹ MOL DI. 96413.

⁷² MOL DI. 96441.

⁷³ Ld. a 13. jegyzetet.

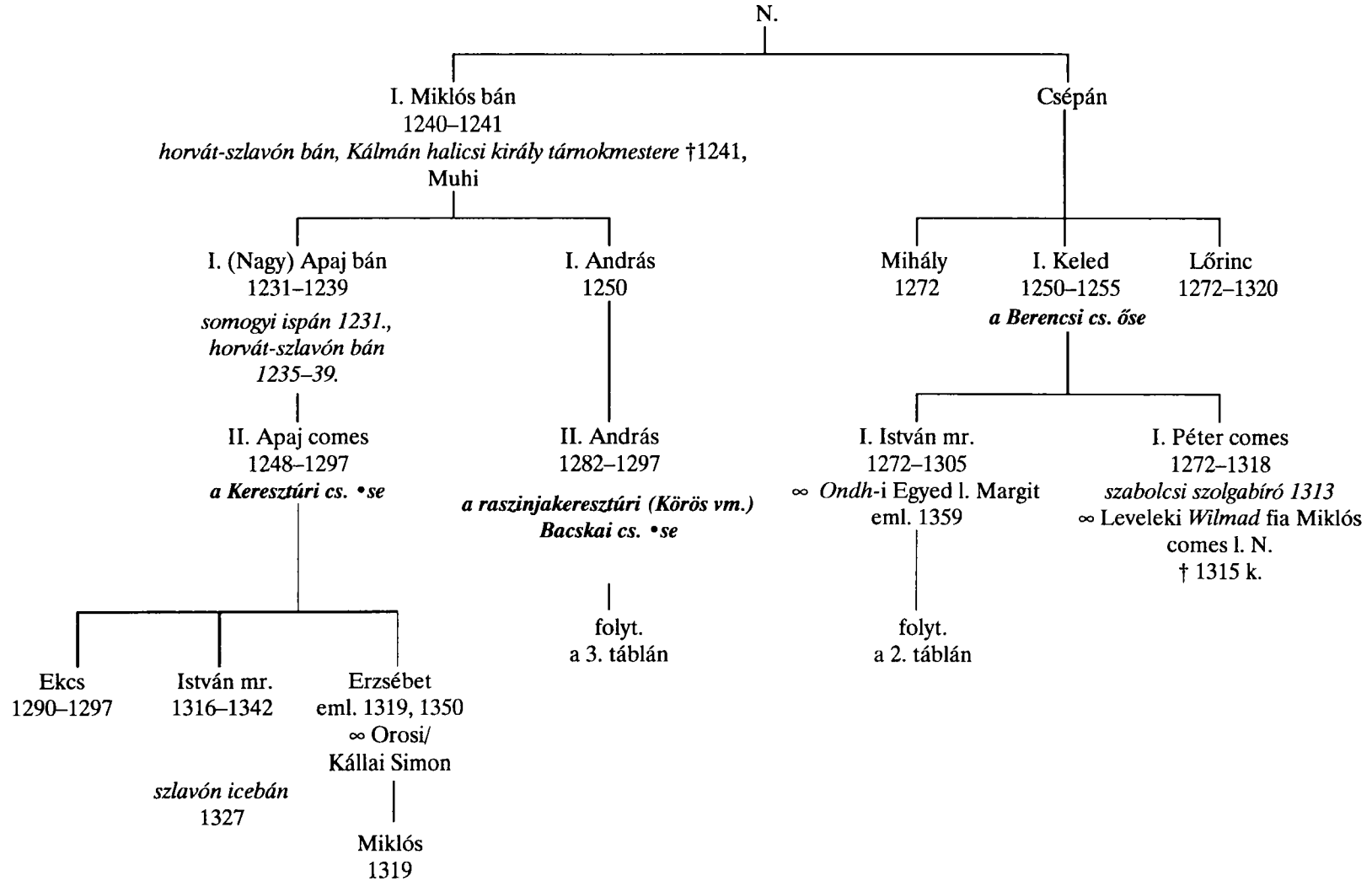
⁷⁴ *Engel Magyarország i. m.* I. 113, 409.

⁷⁵ MOL DI. 96467.

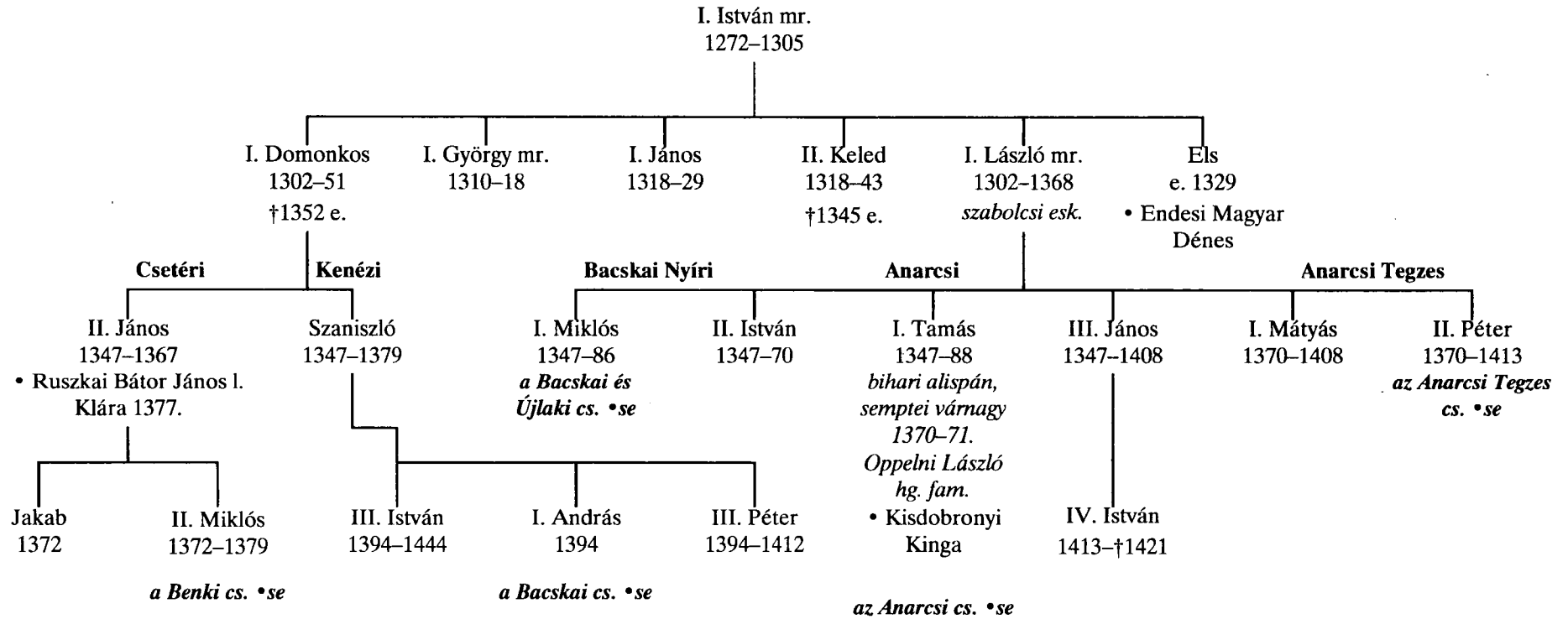
⁷⁶ 1380: MOL DI. 96545, 1389: DI. 96627, 1391: DI. 96635.

⁷⁷ Azt hogy miért ilyen sorrendben követték egymást a báni méltóságban, nem tudjuk. Azonban szokatlansága ellenére sem lehetetlen ez a megoldás.

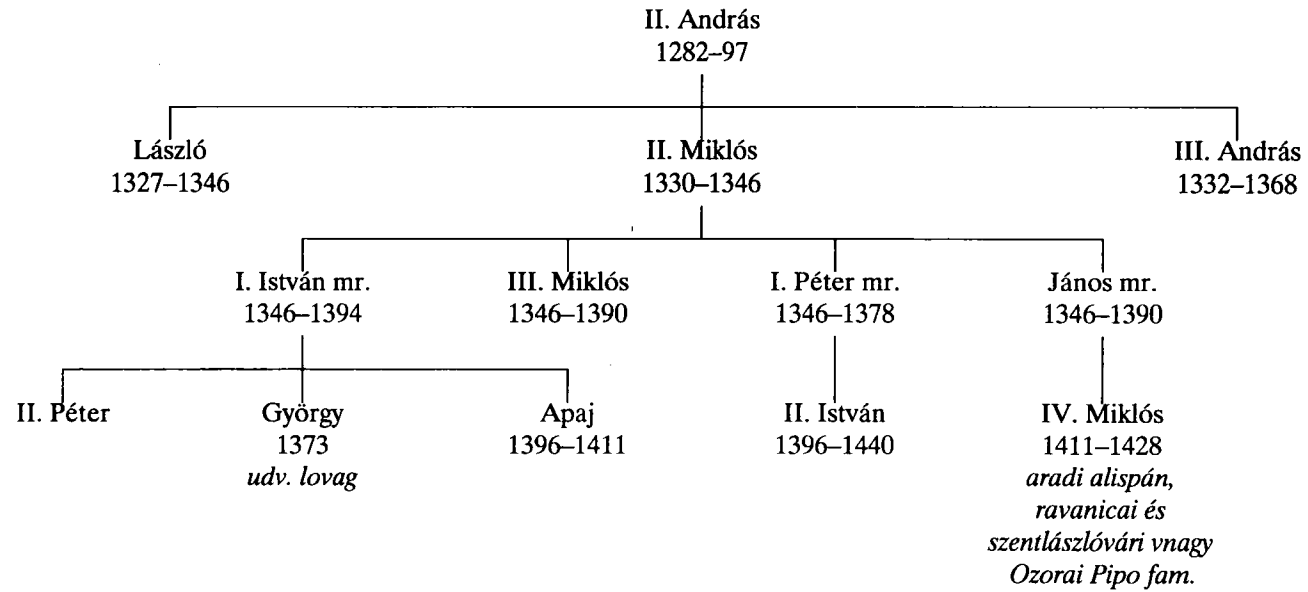
1. tábla. A Keresztúri–Bacskai–Berencsi-rokonság⁷⁷

2. tábla. A Berencsi család

3. tábla. A raszinjakeresztúri Bacskai család

BÉKÉS VÁRMEGYE FŐISPÁNJAINAK ARCKÉPCSARNOKA

A „Turul” 1998/3–4. számában megjelent egy rövid írás a Nádasdy-huszárezred Betléren található tiszti galériájáról.¹ Jelen tanulmány kapcsolódva a fenti témához, azaz a történeti ikonográfiához, annak egy – az archontológiához szorosan kapcsolódó – másik ágával, az ún. tisztviselei arcképekkel szeretne behatóbban foglalkozni. E történelmi segédtudományon belül pedig jelen esetben Békés vármegye főispánjainak – a vármegye székházában valamikor feltehető – portréiról lesz szó.

A Békés vármegyei főispáni portrék első hiteles említésével 1808. március 14-én találkozhatunk. A vármegye nemesi közgyűlésének jegyzőkönyvében található bejegyzés szerint ugyanis ekkor kérték fel a vármegye rendjei akkori és egyik volt főispánjukat – Horváth Zsigmondot és Lovász Zsigmondot –, „*hogy írott képeikkel ajándékozzák meg a megyét*”, mivel szeretnék „*Eő Excelentiájok eránt viseltető buzgó tisztelet és szeretetnek állandó mutatóvannyaival kívánván felékesíteni a Gyűlések Házát...*”.²

A fenti kérés ettől az évtől kezdődően újra és újra megjelenik a közgyűlési jegyzőkönyvekben. Ez a folyamat lényegében a 19. század közepéig tart, mely időtől kezdve a vármegye általában már nem kéri főispánjait, hanem ő maga festeti meg azok portréit. Ezen festményeket rendszerint a székház közgyűlési termében, vagy más néven nagytermébe függesztették ki. De akadt arra is példa, hogy az ún. kisterembe – amely a nagyterem közvetlen szomszédságában volt – szántak egy-egy portrét.

1861. január 23-án Szakál Lajos volt főjegyző közli Békés vármegye Bizottmányával, hogy a főispánok arcképei közül csak gróf Károlyi György portréja hiányzik.³ Békés vármegye Törvényhatósági Bizottságának 1876. augusztus 10-i közgyűlési jegyzőkönyve

pedig ugyancsak arról tesz említést, hogy „*... a megye főispánjainak arckép sorozatából csak is a Gróf Károlyi György arcképe hiányzik, s a sorozat teljessége érdekében óhajtható volna ezen egy hiányzó arcképet is megszerezni.*”.⁴ (Az időközben főispáni tisztséget betöltő báró Wenckheim Béla és Tomcsányi József képmásai ekkora már a vármegye tulajdonában voltak.)

Az első és egyetlen lista, amelyet sikerült fellelni a főispáni arcképekről 1877. augusztus 29-én készült. Ebben a dokumentumban név szerint felsorolják azokat a főispáni portrékat, melyeknek a kereteit újra kell aranyozni. Az összeírás szerint 1877-ben a következő tizenegy főispánról volt festmény a vármegye háza közgyűlési termében: „*B. Harruker János György Fő Ispány, B. Harruker Ferenc Fő Ispány, Gr. Károlyi József Fő Ispány, B. Orczi József Administrator, Lovász Zsigmond Fő Ispány, Horvát Zsigmond Fő Ispány, B. Bedekovics Ferenc Fő Ispány, Lánczy József Fő Ispány, Gr. Károlyi György Fő Ispány, Báró Wenckheim Béla Fő Ispány, Tomcsányi József Fő Ispány.*”⁵ Ezen forrás alapján tehát egyértelműen bizonyított, hogy 1877-ben a vármegye székházában szinte az összes 1732-től főispáni tisztséget betöltő személy portréja megtalálható volt.

A 19. század végétől kezdődően a főispáni portrék beszerzése még nagyobb hangsúlyt kapott. Rendszerint a főispán elhunytának alkalmából határozta el a vármegye, hogy megfesteti az adott személy képét. A festmény elkészülte után pedig ünnepélyes külsőségek között, emlékbeszéd elmondása – melyeket külön ki is nyomtattak – és általában díszközgyűlés keretében leleplezték le őket.

Az a tendencia, amely Békés vármegye minden volt főispáni portréjának a megszerzésére irányult a

20. század elején megszakadt. Legalábbis erre a tényre engednek következtetni a vármegyei törvényhatósági bizottság közgyűlési jegyzőkönyvei, melyekben nem történik említés a Reiszig Ede utáni főispánok portréiról. Kivételt ez alól csupán két főispán – Fábrý Sándor és Ambrus Sándor – személye képez, mely személyek arcképének megfestését 1917-ben határozta el a vármegye. Valószínű azonban, hogy ők is inkább alispáni működésüknek köszönhatték ezt a megtiszteltetést. (Fábrý 12 éven át volt alispán, majd ezután egy évig főispán, Ambrus pedig 10 év alispáni szolgálat után, szintén mindössze egy évig töltötte be a főispáni tisztséget.)

Megemlítenéd még, hogy Békés vármegye székházában nem csupán a főispánok, hanem – a korabeli iratok és fényképek tanúsága szerint – más személyek festményei is ki voltak függesztve. Így megtalálhatóak voltak I. Ferenc Józsefnek és Erzsébet királynénak, Horthy Miklós kormányzónak és Horthy István kormányzó-helyettesnek, továbbá gróf Batthyány Lajosnak, gróf Széchenyi Istvánnak, Deák Ferencnek, Kossuth Lajosnak és gróf Tisza Istvánnak, illetve Békés vármegye más jeles személyiségeinek – mint például báró Wenckheim László vízszabályozási kormánybiztosnak és Daimel Sándor alispánnak – a portréi is.

Békés vármegye főispáni arcképcsarnokának a nagyságáról sajnos nincsenek pontos adataink. Ennek oka, hogy a vármegye nagy- és kistermében egykor kifüggesztett portrékról nem sikerült semmilyen 20. századi összeírást fellelnünk. Az 1732 és 1917 között Békés vármegye főispáni tisztségét betöltő huszonkét személy közül mindössze tizenötöt tudjuk biztosan, hogy készült rólok olyan festmény, amely valamikor a vármegye székházának a falán függött. A többi hét főispán közül egyről ismert, hogy a portréját meg kívánták festetni. Azt azonban nem sikerült kiderítenünk, hogy valóban elkészült-e és a vármegye megkapta-e az említett festményt.

Sajnálatos tény továbbá, hogy a Békés vármegye főispáni arcképcsarnokából származó képek nagy része ma már nem fellelhető. A vármegyházán elhelyezett képek jelentős része a II. világháború utáni fosztogatások és pusztítások martalékává lett. 1944 októberre és 1946 decembere között ugyanis a szovjet Vörös Hadsereg megyei katonai parancsnoksága működött az épületben, és ez a több mint két év megpecsételte az itt található művészeti értékek sorsát is. Dr. Hraskó Gyula vármegyei főjegyző már 1945. október 5-én – a belügyminiszter számára – írt jelenté-

séből értesülhetünk arról, hogy „... a székház felszerelése, a visszamaradt fontos, értékes iratanyag, stb. – minden kérésünk s óvintézkedésünk (levéltár befalazása) dacára – súlyos rongálásokat szenvedett, ill. nagyrészt elpusztult az orosz katonák otléte alatt.”⁶

Néhány festmény azonban – a csodával határos módon – átvészelte a szovjet katonák pusztításait és további sorsukról is rendelkezünk információkkal. 1951. augusztus 30-án ugyanis József Dezső, a gyulai Dolgozók Esti Képzőművészeti Tanfolyamának vezető tanára azzal kéréssel fordult a Békés megyei Közlevéltár vezetőjéhez, hogy az adja át a gyulai művésztelep számára az egykori vármegyházáról a levéltár őrizetébe került festményeket. Indokként közli, hogy „A közel 7 év óta porosodó, jórészt sérült nagy vásznaknak még mindig vannak használható részei, melyeket elsősorban és legilletékesebben a Tanfolyam festő hallgatói volnának hivatva hasznosítani...”⁷ Ezek szerint a vármegyháza nagy- és kistermében kifüggesztett portrék egy része – valószínűleg az orosz katonák távozása után – az ugyancsak a vármegye székházában működő megyei levéltár birtokába került.

Dr. Csákabonyi Kálmán, a megyei levéltár vezetője a kérést szeptember 13-án továbbította az illetékes felsőbb szervnek, a Levéltárak Országos Központjának. Levelének mellékletéből kiderül, hogy a levéltár őrizetében 16 darab nagyméretű kép nélküli keret és 9 darab keret nélküli festmény található. Ez utóbbiak közül három kép Horthy Miklós kormányzóról, egy Horthy István kormányzó-helyettesről, a többi pedig általa nem ismert személyekről készült.⁸ (A kép nélküli keretek számából következtetni lehet a vármegyei arcképcsarnok egykori nagyságára, de informálnak a festmények elpusztításának, illetve eltulajdonításának a mértékéről is.)

A Levéltárak Országos Központja szeptember 25-én kelt válaszában elrendelte, hogy – az esetleges átengedés előtt – a levéltárvezető kérje ki az illetékes múzeum véleményét és az értékesebb festményeket inkább nekik adja át.⁹ A gyulai Erkel Ferenc Múzeum akkori vezetője, Dr. Lükő Gábor október 10-én el is készítette a kért szakvéleményt, melyben megállapította, hogy „...említett arcképek közül öt darabot találtam muzeális értékűnek. Ezek: 1. Kraft 1819-ből, 2. Orlay 1876-ból, 3. Mihalovics 1931-ből származó művei és két ismeretlen szerzőtől származó arckép.”¹⁰ (A két ismeretlen festőről azóta kiderült, hogy azok Barabás Miklós és Szamosy Elek.) A Levéltárak Országos Központja október 26-án végül elrendelte, hogy a levéltár a fenti 5 festményt a múzeumnak, a fennma-

radó 4 képet – a Horthy-portrékat – és az üres képkereteket pedig a gyulai művésztelepnek adja át.¹¹ A felsőbb rendelkezésnek megfelelően 1951. november 5-én¹², illetve november 12-én¹³ az átadások és átvételek meg is történtek.

1951-ben tehát mindössze három darab főispáni portré – báró Bedekovich Ferencé, gróf Wenckheim Béláé és Tomcsányi Józsefé – valamint báró Wenckheim László kormánybiztos és Daimel Sándor alispán képe került beszállításra gyulai Erkel Ferenc Múzeumba, mely festmények azóta is a múzeum tulajdonában vannak.¹⁴

Fentiekén kívül csupán egyetlen festmény hollétéről tudunk bizonyosat. Ez a kép, a Szemlér Mihály által 1870-ben festett Batthyány-portré, amely a mai napig is a Békés Megyei Levéltár tulajdonában található.¹⁵ (Kérdés, hogy a fenti képről miért nem tett említést Dr. Csákabonyi Kálmán levéltárvezető az 1951-es jegyzékben.)

A következőkben azokról a főispáni portrékról szeretnénk szót ejteni, amelyek az egykori vármegyei főispáni arcképcsarnokba tartozhattak. Az első ilyen főispán, az 1732-ben kinevezett báró Harruckern János György, az utolsó pedig, az 1916 és 1917 között működő Ambrus Sándor volt. Tehát az e két időpont, azaz 1732 és 1917 közötti időszak főispánjairól¹⁶ lesz szó az alábbiakban. Megjegyzendő még, hogy a következő huszonkét főispán közül többről – nevük kurzív betűvel lett szedve – valószínűleg soha nem készült portré a vármegyeháza számára.

1. BÁRÓ HARRUCKERN JÁNOS GYÖRGY (főispán: 1732–1742).

Az 1877-es összeírás szerint volt róla festmény a gyulai vármegyeházán.¹⁷ Arról azonban nincs levéltári forrás, hogy mikor került a portréja Békés vármegye tulajdonába.

2. BÁRÓ HARRUCKERN FERENC (főispán: 1743–1775).

Az 1877-es összeírás szerint volt róla festmény a gyulai vármegyeházán.¹⁸ Arról azonban nincs levéltári forrás, hogy mikor került a portréja Békés vármegye tulajdonába.

3. GRÓF KÁROLYI JÓZSEF (főispán: 1776–1790).

Békés vármegye nemesi közgyűlésének, 1820. július 25-én kelt jegyzőkönyvi bejegyzése megemlékezik arról, hogy gróf Károlyi József örökösei ígéretet tettek egy, a néhai főispánról készült portré megküldésére.¹⁹ Sajnos arról a későbbi jegyzőkönyvek nem tesznek említést, hogy a Károlyi család mikor juttatta

el az ígért festményt. Az azonban biztos, hogy a portréja később vármegye tulajdonába került, mivel azt 1877-es összeírásban név szerint említik a gróf Károlyi Józsefről készült festményt.²⁰

A Magyar Nemzeti Múzeum Történelmi Képcsarnok tulajdonában található egy, az 1770-es évek végén készült, 97,5×75 cm nagyságú vászonra festett olajkép, amely a gyermek gróf Károlyi Józsefet ábrázolja.²¹ A művészettörténészek véleménye szerint a portré Károlyi gróf Békés vármegye főispáni székébe való beiktatása alkalmából készült.²² Ez utóbbi adatból, valamint abból a tényből kiindulva, hogy a műalkotás csak 1953-ban – magántulajdonból – került a képcsarnok birtokába, nem tarthatjuk teljesen kizárt dolognak, hogy az említett festmény valamikor Békés vármegye székházában volt kifüggesztve.

4. BÁRÓ ORCZY JÓZSEF (főispáni helytartó: 1790–1791).

Békés vármegye alispánja azzal a kéréssel fordult néhai báró Orczy József örököseihez, hogy küldjék meg a vármegye számára édesapjuk portréját. A megkeresés pontos dátumát nem ismerjük, de az biztos, hogy 1820. július 25-én már a vármegye tulajdonában volt a főispáni helytartóról készült festmény.²³

A báró Orczy Józsefről festett portré jelenlegi sorsáról nem tudunk.

5. LOVÁSZ ZSIGMOND (főispán: 1791–1801).

Békés vármegye rendjei 1808. március 14-én a következő szövegű kéréssel fordultak volt főispánjukhoz, Lovász Zsigmondhoz: „... *bátorkodunk egész alázatos bizodalommal kérni, hogy írott képével, mely Excellentiádnak egész személyét ábrázolja bennünket megajándékozni méltóztasson.*”²⁴ A volt főispán azonban nem sietett a kérésnek eleget tenni, mivel a vármegye nemesi közgyűlése 1820. július 25-én arról számolt be, hogy a festmény még mindig nem érkezett meg.²⁵ Néhány nappal később, július 28-án azonban az első alispán már örömmel közli, hogy Lovász Zsigmond özvegye megküldte a kért portrét.²⁶

A Lovász Zsigmondról festett portré jelenlegi sorsáról nem tudunk.

6. HORVÁTH ZSIGMOND (főispáni helytartó: 1801–1802, főispán 1802–1808).

Békés vármegye rendjei 1808. március 14-én – egy időben a Lovász Zsigmondhoz irt levéllel – szóban kérték meg főispáni helytartójukat, Szentgyörgyi Horváth Zsigmondot, hogy készítse el számukra az arcképét. A kérelem teljesítésére akkor a főispáni helytartó szóban ígéretet is tett.²⁷ Azt, hogy pontosan mikor készült el és került Horváth Zsigmond portré-

ja a vármegye tulajdonába nem tudjuk, de az biztos, hogy 1820. július 25-én már a birtokukban volt.²⁸

A Horváth Zsigmondról festett portré jelenlegi sorsáról nem tudunk.

7. BÁRÓ BEDEKOVICH FERENC (főispán: 1809–1825).

Békés vármegye rendjei 1816. október 4-én kelt levelükben kérték meg főispánjukat, báró Bedekovich Ferencet, hogy küldje meg számukra a képmását.²⁹ A főispán december 17-én kelt válaszlevelében ígéretet is tett a kérés teljesítésére.³⁰ Bedekovich azonban nem sietett a kérést teljesíteni és ezért a vármegye 1819. július 6-án megbízta a közeljövőben Bécsbe utazó Rosty Albert főjegyzőt, hogy mozdítsa elő a főispáni portré ügyét.³¹ Az ismételt felkérés már meghallgatásra talál és a neves bécsi festőművész, Peter Krafft (1780–1856) – a képen található évszám szerint – még 1819-ben elkészítette Bedekovich portréját. Békés vármegye Nemési Közgyűlésének 1820. július 25-i jegyzőkönyvi bejegyzéséből értesülünk tovább arról, hogy a festmény már a vármegye tulajdonában van.³²

Peter Krafft: Báró Bedekovich Ferenc
(Erkel Ferenc Múzeum. Ltsz.: 55.28.)

A 139×110,5 cm nagyságú vászonra festett olajkép 1945 után a vármegyházáról a Békésmegyei Közlevéltárba, majd 1951-ben a gyulai Erkel Ferenc Múzeumba került, ahol jelenleg is megtalálható.³³

8. LÁNCZY JÓZSEF (főispán: 1825–1836).

Az 1877-es összeírás szerint volt róla festmény a gyulai vármegyházán.³⁴ Arról azonban nincs levéltári forrás, hogy mikor került a portréja Békés vármegye tulajdonába.

9. ACZÉL ANTAL (főispáni helytartó: 1836–1841).

Nincs levéltári forrás arról, hogy Békés vármegye megfestette volna a portréját. 1861-ben a vármegye bizottmánya ugyan az Aczél-képet nem említi a hiányzó főispáni portrék között³⁵, de az 1877-es összeírásban a neve nem szerepel.³⁶

10. GRÓF KÁROLYI GYÖRGY (főispán: 1841–1848).

Békés vármegye Bizottmányának 1861. január 23-i ülésén Szakál Lajos volt főjegyző felvetette, hogy a vármegye volt főispánjai közül egyedül csak gróf Károlyi György arcképe hiányzik és, hogy azt meg kellene szerezniük.³⁷ A vármegye közönsége Szakál elképzelését magáévá tette és levélben kérték fel a volt főispánt, hogy „... emlékül arcképét lefestetni, nekünk megküldeni, s meg engedni, hogy azzal megyénk házának termét feldíszítván Békés megye volt főispánjainak kép koszorúját kiegészíthessük.”³⁸

Elődeihez hasonlóan gróf Károlyi sem sietett a kérést teljesíteni, és ezért a vármegye törvényhatósági bizottsága 15 évvel később, 1876. augusztus 10-én ismételten a festmény megküldését volt kénytelen kérni az ekkor már főudvarmesteri tisztséget betöltő főrendtől.³⁹ 1876. november 6-án Békés vármegye alispánja arról tájékoztatta a törvényhatósági bizottságot, hogy gróf Károlyi György – titkára útján – ígéretet tett a portré megküldésére.⁴⁰ Károlyi gróf november 19-én kelt levelében pedig már azt közli az alispánnal, hogy „van szerencsém az kívánt arcképet megküldeni”⁴¹. A gyors szállítmányként kezelt küldemény kísérlőlevele szerint a festményt másnap, november 20-án adta fel Budapesten a gróf titkára, Körmeny Imre.⁴² Ennek ellenére a portré csak 1877. január 2-án érkezett meg a gyulai vármegyházára.⁴³

A fenti iratokból csupán annyit tudhatunk meg gróf Károlyi György portréjáról, hogy az egy olajfestmény volt. Arról, hogy ki és mikor készítette sajnos nem esik szó.

A gróf Károlyi Györgyről festett portré jelenlegi sorsáról nem tudunk.

11. BÁRÓ WENCKHEIM BÉLA (főispán: 1848–1849, 1860–1861, 1865–1867).

A festmény keletkezésével kapcsolatban pontos levéltári adatokkal nem rendelkezünk. Az alispáni mutatókönyvekből csupán annyit sikerült megtudnunk, hogy 1867-ben „*Wenckheim Béla báró belügy-minister, mint e megyei volt főispán – jelenlegi belügy-minister disz arcképének megszerzése elhatározatik, s a beszerzésére a főispán felkératik.*”⁴⁴ Sajnos más, ezzel a témával foglalkozó dokumentum nem került elő, így eddig azt sem tudtuk, hogy ki és mikor festette meg báró Wenckheim Bélát a vármegye számára.

Barabás Miklós: Báró Wenckheim Béla
(Erkel Ferenc Múzeum. Ltsz.: 55.32.)

Fábián Irén békéscsabai muzeológusnak – a festményen felfedezett „*Barabás. 867.*” szignó alapján – azonban egyértelműen sikerült megállapítania, hogy a gyulai Erkel Ferenc Múzeum állományában található Wenckheim-képet Barabás Miklós (1810–1898) készítette 1867-ben.⁴⁵ Ezen állítást látszik igazolni Barabás Miklós festményeinek a jegyzéke is, melyben az 1870. szám alatt egy 1867-ben, Békés vármegye ré-

szére festett Wenckheim Béla térdképről történik említés.⁴⁶ Az igazsághoz tartozik, hogy az 1941. szám alatt egy 1870-ben, ugyancsak Wenckheim Béláról készített térdkép szerepel.⁴⁷ Erről a festményről azonban nem esik szó a vármegyei mutatókönyvekben és jegyzőkönyvekben. Valószínűnek tartom, hogy ez a második Wenckheim-portré csupán a művész elírása lehet, hiszen képeinek jegyzékét csak utólag, jegyzetei és emlékezete alapján vetette papírra.

A 126,5×94,5 cm nagyságú vászonra festett olajkép 1945 után a vármegyházáról a Békésmegyei Közlevéltárba, majd 1951-ben a gyulai Erkel Ferenc Múzeumba került, ahol jelenleg is megtalálható.⁴⁸

A Wenckheim-portré történetének további adalékként szeretném még megemlíteni az a tény is, hogy báró Wenckheim Bélát Munkácsy Mihály is szeretne volna megfesteni Békés vármegye számára. Munkácsy írja 1867. májusában Ligeti Antal festőművésznek: „*Nekem a bátyjám írta, hogy talán a Wenckheim arcképét kell festenem, Békés megye számára.*” Nagy-bátyja, Reök István június 10-én írt levelében azonban már lemondóan közli Munkácsyval, hogy „*Wenckheim festéséből se lesz semmi, mert Barabásba szerelmek és ahhoz fordultak.*”⁴⁹

12. TOMCSÁNYI JÓZSEF (főispán: 1867–1876).

Orlai Petrics Soma: Tomcsányi József
(Erkel Ferenc Múzeum. Ltsz.: 55.35.)

Békés vármegye Törvényhatósági Bizottsága 1876. május 8-án határozta el, hogy megfesteti a néhány nappal korábban, május 4-én elhunyt főispánjának, Tomcsányi Józsefnek a portréját.⁵⁰ Ugyancsak ők tájékoztatták 1876. augusztus 10-én a m. kir. belügyminisztériumot, hogy az Orlai Petrics Soma (1822–1880) által – 300 forint honorárium fejében – elkészített portré már a vármegye birtokában van.⁵¹

A 132×100 cm nagyságú vászonra festett olajkép 1945 után a vármegye-házáról a Békésmegyei Közlekvéltárba, majd 1951-ben a gyulai Erkel Ferenc Múzeumba került, ahol jelenleg is megtalálható.⁵²

13. BELICZEY ISTVÁN (főispán: 1876–1889).

Békés vármegye Törvényhatósági Bizottsága 1902. február 28-án határozta el, hogy megfesteti volt főispánjának, az 1902. január 12-én elhunyt Beliczey Istvánnak a portréját.⁵³ A Veres Gusztáv által – 400 korona honorárium fejében⁵⁴ – festett portré 1903-ban készült el, és december 29-én avatták fel a vármegye törvényhatósági termében. A kép leleplezésekor Dr. Fábry Sándor alispán tartott emlékbeszédet a néhai főispánról.⁵⁵

Veres Gusztávnak azonban valószínűleg nem ez volt az első Beliczey Istvánról készített portréja. Az Aradon, 1887-ben megjelent Alföldi Képes Emlékönyvben található ugyanis egy metszet a főispánról, melynek a szignója „Veres Cs. G.”.⁵⁶

Az 1903-ban festett portré jelenlegi sorsáról nem tudunk.

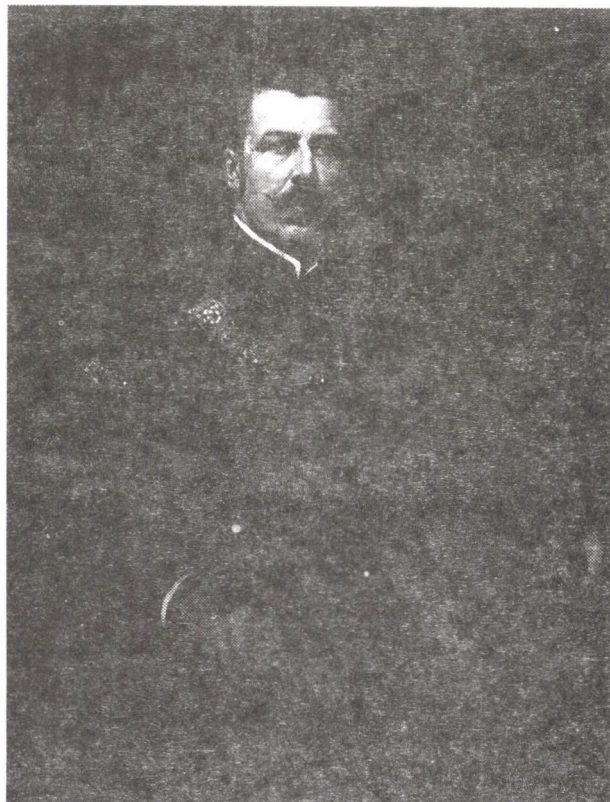
14. TERÉNYI LAJOS (főispán: 1889–1891).

Békés vármegye Törvényhatósági Bizottsága 1898. február 28-án határozta el, hogy megfesteti volt főispánjának, az 1897. november 4-én elhunyt Terényi Lajosnak a portréját.⁵⁷ A vármegye által kiírt pályázatot 1898. május 26-án Stettka Gyula (1855–1925) nyerte el⁵⁸, aki még ebben az évben el is készítette – 600 korona honorárium fejében – Terényi Lajos portréját.⁵⁹ A festmény ünnepélyes felavatására 1899. február 27-én került sor a vármegye törvényhatósági termében. A kép leleplezésekor Dr. Bodoky Zoltán főjegyző tartott emlékbeszédet a néhai főispánról.⁶⁰

Az 1898-ban festett portré jelenlegi sorsáról nem tudunk. Terényi Péter – a néhai főispán fia – azt írja az édesapjáról készült festményről, hogy „A 2-ik világháború utáni fordulatkor a kép eltűnt, valószínűleg a feltűnően gazdag hatalmas ráma birtoklásának diadalára.”⁶¹

A gyulai Erkel Ferenc Múzeum tulajdonában található ugyan egy Terényi Lajost ábrázoló,

115,5×75,5 cm nagyságú vászonra festett olajkép⁶², de azt nem a vármegye, hanem Gyula városa készítette el 1899-ben Uferbach Jenővel (1874–1926)⁶³ és az 1950-es években, Terényi Péter ajándékként került a múzeum birtokába.⁶⁴

Stettka Gyula: Terényi Lajos
(A festményről készült fénykép Walter Terényi Lajos tulajdonában található)

15. REISZIG EDE (főispán: 1891–1892).

Békés vármegye Törvényhatósági Bizottsága 1908. október 14-én határozta el, hogy megfesteti volt főispánjának, az 1908. augusztus 22-én elhunyt Reiszig Edének a portréját a vármegye ún. kisterme számára. A felmerülő költségekre a törvényhatóság 400-500 koronát szavazott meg.⁶⁵

Arra vonatkozó adatot, hogy a festmény valóban elkészült-e sajnos nem sikerült fellelnünk. A törvényhatósági bizottság közgyűlési jegykönyveiben többet nem szerepel a téma. Az alispáni mutatókönyvekben pedig a Reiszig-képről, mint folyó ügyről 1909-ben olvashatunk utoljára, de a témával kapcsolatos iratok sajnos mind ki lettek selejtezve.⁶⁶ Ez után az év után pedig egyáltalán nem esik szó többet a festményről.

Talán a kép nem is készült el, mivel az 1909-es iratok is csupán a portré megfestetésével kapcsolatos anyagi természetű dolgokkal foglalkoznak.

16. **TALLIÁN BÉLA** (főispán: 1892–1896).

Nincs levéltári forrás arról, hogy Békés vármegye megfestette volna a portréját.

17. **LUKÁCS GYÖRGY** (főispán: 1897–1905).

Nincs levéltári forrás arról, hogy Békés vármegye megfestette volna a portréját.

18. **KRCSMARIK JÁNOS** (főispán: 1905–1906).

Nincs levéltári forrás arról, hogy Békés vármegye megfestette volna a portréját.

19. **FÁBRY SÁNDOR** (főispán: 1906–1907).

Békés vármegye Törvényhatósági Bizottsága először 1917. december 29-én határozta el, hogy megfesteti volt alispánjának, majd főispánjának, Dr. Fábry Sándornak a portréját.⁶⁷ Az I. világháború, az azt követő forradalmi időszak, majd a román megszállás és végül a 20-as évek gazdasági nehézségei miatt a fenti határozatot a vármegye nem tudta végrehajtani. Ezért kerülhetett arra sor, hogy 1931. február 25-én – az előző évi maradványból származó 2600 pengőből – a törvényhatósági bizottság ismételten elrendelte – az akkor már néhai – Fábry Sándor portréjának elkészíttetését.⁶⁸

A Vidovszky Béla (1883–1973) által festett portrét 1932. szeptember 29-én avatták fel a vármegye közgyűlési termében.⁶⁹ A kép leleplezésekor dr. Berthóty Károly törvényhatósági bizottsági tag tartott emlékbeszédet a néhai alispánról és főispánról.

Az 1931 és 1932 között festett portré jelenlegi sorsáról nem tudunk.

A gyulai Erkel Ferenc Múzeum tulajdonában található ugyan egy Fábry Sándort ábrázoló, 98 x 78 cm nagyságú vászonra festett olajkép,⁷⁰ de azt – fénykép alapján – Mihálovits Miklós (1887–1960) készítette és csupán 1970-ben, a család ajándékként került a múzeum birtokába.⁷¹

20. **DÖRYPÁL** (főispán: 1907–1909).

Nincs levéltári forrás arról, hogy Békés vármegye megfestette volna a portréját.

21. **KÉRY GYULA** (főispán: 1911–1916).

Nincs levéltári forrás arról, hogy Békés vármegye megfestette volna a portréját.

22. **AMBRUS SÁNDOR** (főispán: 1916–1917).

Békés vármegye Törvényhatósági Bizottsága először 1917. augusztus 9-én határozta el, hogy megfesteti volt alispánjának, majd főispánjának, Ambrus Sándornak a portréját.⁷² Az I. világháború, az azt követő forradalmi időszak, majd a román megszállás és végül a 20-as évek gazdasági nehézségei miatt a fenti határozatot a vármegye nem tudta végrehajtani. Ezért kerülhetett arra sor, hogy 1931. február 25-én – az előző évi maradványból származó 2600 pengőből – a törvényhatósági bizottság ismételten elrendelte – az akkor már néhai – Ambrus Sándor portréjának elkészíttetését.⁷³

A Csabai-Wágner József (1888–1967) által festett portrét 1932. szeptember 29-én avatták fel a vármegye közgyűlési termében.⁷⁴ A kép leleplezésekor Dr. Zöldy János törvényhatósági bizottsági tag tartott emlékbeszédet a néhai alispánról és főispánról.

Az 1931 és 1932 között festett portré jelenlegi sorsáról nem tudunk.

Merényi-Metzger Gábor

JEGYZETEK

¹ B. Szabó János: A Nádasdy-huszárezred tiszti galériája Betlén. In: Turul, 1998/3–4. sz. 107–108. p.

² Békés Megyei Levéltár (a továbbiakban: BML.). IV. A. 1. a. Békés vármegye Nemesi Közgyűlésének jegyzőkönyvei. 34. kötet. (a továbbiakban: Közgyűlési jgv.) 371/1808.

³ BML. IV. B. 253. a. Békés vármegye Bizottmányának jegyzőkönyvei. (a továbbiakban: Bizottmány jgv.) I. kötet. 27/1861.

⁴ BML. IV. B. 402. a. Békés vármegye Törvényhatósági Bizottságának közgyűlési jegyzőkönyvei. (a továbbiakban: TB jgv.) 5. kötet. 290/1876.

⁵ BML. IV. B. 402. b. Békés vármegye Törvényhatósági Bizottságának közgyűlési iratai. 197/1877.

⁶ BML. XXI. 3. a. Békés vármegye alispánjának közigazgatási iratai. 11053/1945.

⁷ BML. XXVI. 702. A BML iratai. 629/1951.

⁸ BML. XXVI. 702. A BML iratai. 629/1951.

⁹ BML. XXVI. 702. A BML iratai. 721/1951.

¹⁰ BML. XXVI. 702. A BML iratai. 766/1951.

¹¹ BML. XXVI. 702. A BML iratai. 815/1951.

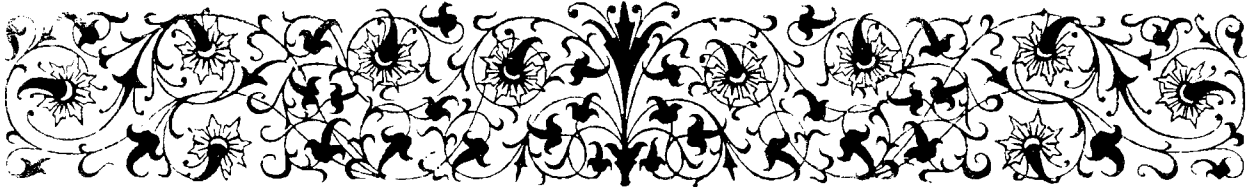
¹² BML. XXVI. 702. A BML iratai. 842/1951.

¹³ BML. XXVI. 702. A BML iratai. 843/1951.

¹⁴ Erkel Ferenc Múzeum (a továbbiakban: EFM.). Peter Krafft: Báró Bedekovich Ferenc. Ltsz.: 55.28.; Barabás Miklós: Báró Wenckheim Béla. Ltsz.: 55.32.; Mihálovits Miklós: Daimel Sándor. Ltsz.: 55.33.; Szamosy Elek: Báró Wenckheim László. Ltsz.: 55.34.; Orlai Petrics Soma: Tomcsányi József. Ltsz.: 55.35.

Itt szeretnék köszönetet mondani az Erkel Ferenc Múzeum két munkatársának, Dr. Németh Csaba igazgatóhelyettes úrnak és Gyarmati Gabriella művészettörténésznek e tanulmány megírásához nyújtott szíves segítségükért.

- ¹⁵ BML. Képzőművészeti tárgyak. Ltsz.: 4.
- ¹⁶ Békés vármegye főispánjainak archontológiáját ld.:
Fallenbüchl Zoltán: Magyarország főispánjai 1526–1848. Budapest, 1994. 66–67. p.; *Héjja Julianna Erika*: Békés vármegye archonológiája. Főispánok és alispánok (1715–1950). Gyula, 1999. (kézirat); *Karácsonyi János*: Békés vármegye története. I. kötet. Gyula, 1896. 472–473. p.; Magyarország főispánjainak története 1000–1903. Szerk.: *Somogyi Zsigmond*. Bp., 1902. 44–47.
- ¹⁷ BML. IV. B. 402. b. Békés vármegye Törvényhatósági Bizottságának közgyűlési iratai. 197/1877.
- ¹⁸ BML. IV. B. 402. b. Békés vármegye Törvényhatósági Bizottságának közgyűlési iratai. 197/1877.
- ¹⁹ BML. IV. A. 1. a. Közgyűlési jegyzőkönyv. 46. kötet. 903/1820.
- ²⁰ BML. IV. B. 402. b. Békés vármegye Törvényhatósági Bizottságának közgyűlési iratai. 197/1877.
- ²¹ Magyar Nemzeti Múzeum Történelmi Képcsarnoka. Ltsz.: 53.21.
- ²² *Cennerné Wilhelmb Gizella*: Új portréműfajok a 18. századi magyarországi festészetben. *Ars Hungarica*, 1982. 2. sz. 172.
- ²³ BML. IV. A. 1. a. Közgyűlési jegyzőkönyv. 46. kötet. 903/1820.
- ²⁴ BML. IV. A. 1. a. Közgyűlési jegyzőkönyv. 34. kötet. 371/1808.; BML. IV. A. 1. b. Békés vármegye Nemesi Közgyűlésének iratai. 371/1808.
- ²⁵ BML. IV. A. 1. a. Közgyűlési jegyzőkönyv. 46. kötet. 903/1820.
- ²⁶ BML. IV. A. 1. a. Közgyűlési jegyzőkönyv. 46. kötet. 1061/1820.
- ²⁷ BML. IV. A. 1. a. Közgyűlési jegyzőkönyv. 34. kötet. 371/1808.
- ²⁸ BML. IV. A. 1. a. Közgyűlési jegyzőkönyv. 46. kötet. 903/1820.
- ²⁹ BML. IV. A. 1. a. Közgyűlési jegyzőkönyv. 42. kötet. 1290/1816.
- ³⁰ BML. IV. A. 1. a. Közgyűlési jegyzőkönyv. 42. kötet. 1494/1816.
- ³¹ BML. IV. A. 1. a. Közgyűlési jegyzőkönyv. 45. kötet. 936/1819.
- ³² BML. IV. A. 1. a. Közgyűlési jegyzőkönyv. 46. kötet. 903/1820.
- ³³ EFM. Ltsz.: 55.28.
- ³⁴ BML. IV. B. 402. b. Békés vármegye Törvényhatósági Bizottságának közgyűlési iratai. 197/1877.
- ³⁵ BML. IV. B. 253. a. Békés vármegye Bizottmányának jegyzőkönyvei. I. kötet. 27/1861.
- ³⁶ BML. IV. B. 402. b. Békés vármegye Törvényhatósági Bizottságának közgyűlési iratai. 197/1877.
- ³⁷ BML. IV. B. 253. a. Békés vármegye Bizottmányának jegyzőkönyvei. I. kötet. 27/1861.
- ³⁸ BML. IV. B. 253. b. Békés vármegye Bizottmányának iratai. 27/1861.
- ³⁹ BML. IV. B. 402. a. Békés vármegye Törvényhatósági Bizottságának közgyűlési jegyzőkönyvei. 5. kötet. 290/1876.
- ⁴⁰ BML. IV. B. 402. a. Békés vármegye Törvényhatósági Bizottságának közgyűlési jegyzőkönyvei. 5. kötet. 319/1876.
- ⁴¹ BML. IV. B. 407. a. Békés vármegye alispánjának elnöki iratai. 16/1877.
- ⁴² BML. IV. B. 407. a. Békés vármegye alispánjának elnöki iratai. 16/1877.
- ⁴³ BML. IV. B. 407. a. Békés vármegye alispánjának elnöki jegyzőkönyvei. 5/1. kötet. 16/1877.
- ⁴⁴ BML. IV. B. 258. Békés vármegye alispánjának iratai. Tárgymutató. 28. kötet.
- ⁴⁵ *Becsy András*: Rejtett kincs „elfekvőben”. *Gyulai Hírlap*, 1992. február 14. sz. 4. p.
- ⁴⁶ *Márkosfalvi Barabás Miklós* önéletrajza. Kolozsvár, 1944. 278.
- ⁴⁷ *Márkosfalvi Barabás Miklós*: i. m. 280.
- ⁴⁸ EFM. Ltsz.: 55.32.
- ⁴⁹ *Czeglédi Imre*: Munkácsy Békés megyében. Békéscsaba, 1994. 153–155. p.
- ⁵⁰ BML. IV. B. 402. a. TB jegyzőkönyv. 5. kötet. sz. n/1876.
- ⁵¹ BML. IV. B. 402. a. TB jegyzőkönyv. 5. kötet. 290/1876.
- ⁵² EFM. Ltsz.: 55.35.
- ⁵³ BML. IV. B. 402. a. TB jegyzőkönyv. 38. kötet. 2/1902.
- ⁵⁴ BML. IV. B. 407. b. TB jegyzőkönyv. 987. kötet. 12347/1903.
- ⁵⁵ BML. IV. B. 402. a. TB jegyzőkönyv. 39. kötet. 963/1903.
- ⁵⁶ Alföldi Képes Emlékkönyv. Szerk.: *Bátaszéki Lajos*. Arad, 1887. 93. p.
- ⁵⁷ BML. IV. B. 402. a. TB jegyzőkönyv. 29. kötet. 206/1898.
- ⁵⁸ BML. IV. B. 407. b. Békés vármegye alispánjának általános közigazgatási iratai. 11710/1898.
- ⁵⁹ BML. IV. B. 407. b. Békés vármegye alispánjának általános közigazgatási iratai. 25059/1898.
- ⁶⁰ BML. IV. B. 402. a. TB jegyzőkönyv. 30. kötet. 2/1899.
- ⁶¹ BML. XIII. 9. A Terényi család iratai. 1. doboz. Terényi Péter kézirata Terényi Lajos főispán életéről. 29. fol.
- ⁶² EFM. Ltsz.: 55.30.
- ⁶³ BML. V. B. 171. Gyula város Képviselőtestületének közgyűlési jegyzőkönyvei. 24. kötet. 182/1897., 27. kötet. 8/1900.
- ⁶⁴ BML. XIII. 9. A Terényi család iratai. 1. doboz. Terényi Péter kézirata Terényi Lajos főispán életéről. 30. fol.
- ⁶⁵ BML. IV. B. 402. a. TB jegyzőkönyv. 47. kötet. 600/1908.
- ⁶⁶ BML. IV. B. 407. b. Békés vármegye alispánjának általános közigazgatási iratai. Mutatókönyv. 1218. kötet. passim.
- ⁶⁷ BML. IV. B. 402. a. TB jegyzőkönyv. 61. kötet. 603/1917.
- ⁶⁸ BML. IV. B. 402. a. TB jegyzőkönyv. 79. kötet. 35/1931.
- ⁶⁹ BML. IV. B. 402. a. TB jegyzőkönyv. 80. kötet. 144/1932.
- ⁷⁰ EFM. Ltsz.: 70.1.
- ⁷¹ EFM. Leltárkönyv. 1/1970.
- ⁷² BML. IV. B. 402. a. TB jegyzőkönyv. 61. kötet. 320/1917.
- ⁷³ BML. IV. B. 402. a. TB jegyzőkönyv. 79. kötet. 35/1931.
- ⁷⁴ BML. IV. B. 402. a. TB jegyzőkönyv. 80. kötet. 144/1932.

A NEMESI FEJÉR VÁRMEGYE ALISPÁNJAI 1692–1849

(Archontológiai összeállítás)

Az 1692-ben újjászervezett Fejér vármegye vezetése a birtokos nemesség irányításával folyt. A főispáni tisztséget a nagybirtokos arisztokrácia számára tartotta fenn a bécsi udvar, míg a törvényhatóság vezetését a középbirtokosoknak adták át.

A vármegye belső ügyeinek tényleges irányítója az alispán volt, aki a teendőket a másodalispánnal, vagy a helyettes alispánnal osztotta meg. Voltak kivételes helyzetek, amikor a nemesi közgyűlés általános képviselőt (vicegerens) bízott meg a vármegyei ügyek vitelével. Az alispánok elég sokszor voltak távol hivataluktól. Ilyen esetekben került sor vicegerens, későbbiekben helyettes alispán kinevezésére. A távollét általában betegség miatt, vagy egyéb hivatali elfoglaltságból (országgyűlési részvétel) adódott.

A nemesi vármegyét a közgyűlés, mint testület, irányította, választotta meg tisztviselőit, küldte el két követét a diétára.

II. József közigazgatási reformjának életbelépéséig (1785) régi vármegyéről beszélünk, ami alatt a vármegyei vezetés patriarchális viszonyait értjük. A József-kori reformok bukása után az 1785 előtti viszonyokat visszaállítani nem lehetett, és az új nemesi vármegyében változások kezdődtek. Az átszervezést az alispánnak kellett végrehajtania. A nemesi közgyűlés 1848 májusáig tevékenykedett, majd a megyei bizottmány intézte a vármegye ügyeit.

Az alispánok kronológiai sorrendje:

Ujvári Ferenc	1692–1693
Miskey István	1693–1701
Meszlényi János	1701–1727
(Losonczy Farkas János)	1705–1709)

Vörös Pál	1727–1735
Rötth Sándor	1735–1754
Fehérvári Pál	1754–1760
Vörös Ignác	1760–1781
Vörös Zsigmond	1781–1786
Marich Tamás	1786–1806
Ürményi Miksa	1806–1813
Marich István Dávid	1813–1832
Szűts Lajos	1832–1836
Ürményi József	1836–1840
Sárközy Kázmér	1840–1845
Kandó József	1845–1847
Zlinszky István	1847–1849
Csapó József	1849

Ujvári Ferenc 1692–1693

Az újjáalakult nemesi Fejér vármegye első alispánja. A tisztújító közgyűlésen három alispánjelölt volt: Nedeczky Ferenc, Martonfai István és Ujvári Ferenc, akik közül a nemesség az utóbbit választotta meg alispánná. Tisztsége 1693. november 13-ig tartott, amikor a gyengén működő vármegyei apparátus újráválasztására került sor egy általános tisztújítás keretében.¹

Miskey István 1693–1701

A Miskey család Fejér vármegyéből származik, annak Solt részén volt birtokos. A török elől végvárukba menekülnek és szolgálatuk alatt birtokszerző törekvéseiknek bő tere nyílt. Erre leginkább a hódoltsági falvak és puszták voltak az alkalmasak. A

Miskey családé ekkoriban Lovasberény, Sárkeresztúr, Sárosd, Nadap, Szolgaegyháza, Szerecseny és még több helység, ahol részbirtokaik voltak. A vagyonhá-zasságok révén is gyarapodott a család vagyona. Miskey István felesége Eölbey lány. A birtokok egy része e családtól származott. A végvári életben szolgáló katonák között, legalábbis Győrben, az összefonódás elég nagyfokú. Miskey két lányát ottani tisztek veszik feleségül. Anna Meszlényi János (a későbbi alispán) felesége lett, Éva pedig Pozsgay Ferencé, aki 1701-1717 között Fejér vármegye jegyzője volt. Pozsgay is keveset tartózkodott a vármegyében a kuruc háborúk idején; ezidőben katonai vezető Győrben. Miskey István 1704-ben halt meg Győr alatt, a kurucokkal történt összecsapás során.

Miskey sógora, Sajnovics Mátyás, ugyancsak birtokszerző volt Fejér megyében. Sajnovics felesége Pozsgay Katalin volt.²

Az 1693. november 13-án tarott vármegyei tisztújító közgyűlésen választották meg a rendek alispánná. Addig a győri lovasság tisztje volt, aki alakulatával részt vett a törökellenes felszabadító háborúban; ott van Esztergomnál, Budánál, Vácnál és az érdi palánk ostrománál. 1692. július 10-i installáció alkalmával ott volt a megyei közgyűlésen, bár úgy is említik, hogy ő lett volna a vármegye egyik katonai biztosa. Alispáni hivatali ideje alatt alig tartózkodott Székesfehérváron, továbbra is Győrben élt. Az adminisztrációs ügyeket Ujvári Istvánra, az egyik szolgabíróra bízta, aki hamarosan helyettes-alispáni funkciót kapott.

A főispán Miskeyt hanyag hivatalviselés miatt több ízben megdorgálta, sőt börtönnel is fenyegette, kötelességmulasztás miatt. A másik helyettes alispán, Kolosváry szintén sérelmezte Miskey távollétét. Kolosváry szerint Miskey Győrbe kérette a vármegye iratait és ahol szükség lenne rájuk, ott nem találhatók meg. Ebben az időben történt ugyanis a vármegye végleges újjászervezése, a birtokviszonyok is ekkor alakultak ki. Iratok hiányában a felelős emberek alig tudtak dolgozni, sőt súlyos visszaélések is történtek. A lakosságot a törökellenes háború terhei nyomták, a hadbiztosok ezzel kapcsolatos visszaélései napirenden voltak. Nem volt, aki megvédte volna a vármegye lakosságát. Kolosváry az 1693–1700 közötti évekre 16 ezer forint hiányt mutatott ki, amely a hadbiztosok és az alispán hanyagsága következtében keletkezett. Miskeynek az alispáni tisztségtől 1701-ben meg kellett válnia.³

A törökellenes hadjáratok – és a háborús helyzet – miatt az uralkodó álláspontja az volt, hogy a vissza-

hódított területeken a vezető közigazgatási tisztségek katonák kezébe kerüljenek. (Miskey alispáni tisztsége alatt Győrben a lovasság parancsnoka.)

Meszlényi János 1701–1727

A győri katonai-hivatalnoki nemességhez fűződő kapcsolatai révén került az alispáni tisztségbe. Győri lakosként és birtokosként arra törekedett, hogy a Győr megyei alispáni tisztséget is megszerezze. 1700-ban már pályázott erre, de a nagy hatalommal rendelkező Fiáth Jánossal szemben eredményt nem tudott elérni. Már Fejér megyei alispán, amikor – 1703-ban, illetve 1706-ban – két ízben is pályázott a Győr megyei tisztségre. Meszlényit rokonsága 1703-ban értesítette, hogy Fiáth János magasabb tisztséget kapott, így itt az alkalom a győri alispánság megszerzésére. A rendkívüli katonai helyzet miatt Fiáth Jánost a rendek nem engedték el, így Meszlényi reményei meghiúsultak, s a 1706-os választáskor is alulmaradt. Végül 1710-ben választották meg. Ekkor hat éven át volt győri alispán is. 1716-ban az örökös ellenfél, Fiáth János kibuktatta onnan egy esztendő múltán azonban ismét győri alispán lett Meszlényi. Mivel a két vármegye alispáni teendőit Meszlényi ellátni nem tudta, így mindkét helyen helyetteseket állítottak be a rendek a vármegyei adminisztráció vezetésére.

Meszlényi családjával a kurucok elől 1703-ban Győrbe menekült, a német katonai parancsnok azonban az alispánt visszarendelte Székesfehérvárra. Amíg Meszlényi távol volt otthonától, azt a német katonák kifosztották.

Károlyi Sándor kuruc csapatai 1704. január 16-án bevonultak Székesfehérvárra. A kuruc generális elé hurcolt Meszlényinek megbocsátottak (három nap börtön után). Ekkor az alispán hűséget fogadott a kurucoknak, visszatért a városba és teljhatalmú alispánként intézkedett. A vármegye kuruccá lett. A városi magisztrátust Meszlényi esküdtette fel Rákóczi-ra. Azok a tisztviselők, akik nem voltak hajlandók az esküt letenni, Győrbe menekültek, s helyükre az alispán újakat nevezett ki. 1704-ben az alispán 800 fős kuruc felkelőcsapatot szervezett, melyet hat zászlóval láttak el. A városból elvonuló kuruc egység parancsnoka a város védelmét Meszlényire bízta, mivel a budai és a simontornyai rác katonaság a város biztonságát fenyegette.

1704. április 8-án a labanc sereg visszavette Székesfehérvárt. Meszlényi nyomban a császár hűségére tért.

A kuruc vármegye tisztviselői a Sárvízen túli vidékre menekültek, ahol a kuruc vármegye tovább működött. A labanc katonaság kifosztotta a várost, többek között Meszlényi házát is, aki ezek után, hogy megélhetését biztosítsa, a kereskedésben kezdett tevékenykedni. Törökországból és a Balkánról hozatott ökröket, amelyeket meghízalva adott tovább a katonaságnak. A császár emberei bizalmatlanok Meszlényivel szemben: inkább kuruc mint németpárti, – állították róla.

Vagyoni helyzete a kuruc háborúk után konszolidálódott. Első házassága révén egy kúriát örökölt: 1694-ben vette nőül Komáromi István özvegyét, Festetich Máriát. Fehérváron kúriális háza volt. Ez az 1712. évi telekösszeírás szerint a 74. számú ház volt, amely a 19. század elejéig vármegye-házként funkcionált. 1721-ben vette feleségül özv. Semberger Ádámné Miskey Annát, akivel tíz évig élt együtt, majd 1731-ben Wágner Erzsébet lett a felesége. A két alispáni tisztség után évi 1000 forint lett a jövedelme. Mindkét vármegye több ízben elküldte a diétára. Fejér megyei alispáni tisztségéről 1727-ben lemondott. Győrben halt meg 1736-ban.⁴

Losonczy Farkas János 1705–1709

A labancoktól ellenőrzött Fejér megye Duna-Sárvíz térségéből a Sárvízen túli vidékekre menekült a birtokosok egy része, és ott megszervezi a kuruc seregek által ellenőrzött (kuruc) vármegyéjét. Ennek alispánja lett Losonczy Farkas János, akit a vármegye korábbi életében nem találunk.

Első adatunk 1706. március 1-ről származik. Ekkor a vármegyei közgyűlés a simontornyai rákok becsapásai ellen szervezkedett, s többek között a fejedelemtől kért katonákat, hogy legyen a kuruc Fejér vármegye oltalmára. 1707. május 13-án Szentmihályon tartották a vármegyei közgyűlést. 1707. június 13-án az alispán részt vett az ónodi országgyűlésen. 1708. március 16-án Ladányban volt a kuruc vármegyei közgyűlés. A vármegyei szövetkezett rendek tiltakoztak az I. József király által összehívott pozsonyi országgyűlés ellen. Határozatba foglalták, hogy a Pozsonyban megjelenők a nemzeti ügy árulói. A kuruc vármegye és ezzel az alispán tisztsége a Rákóczi felkelés hanyatlása idején oszlott fel.⁵

Losonczy Farkas Jánost a vármegye adminisztrációjában a későbbiekben nem találjuk. Mindössze annyit tudunk róla, hogy 1726-ban Peremartonban élt.

Vörös Pál 1727–1735

Szolgabíróként tűnt fel a vármegyei életben (1714) Meszlényi János alispán keze alatt. Ebben a tisztségben két évvel később megerősítették. 1720-ban főszolgabíró lett. 1727-ben választották meg alispánnak – Meszlényi János lemondása után – helyettesének Lipthay Ferencet választotta meg a közgyűlés, aki ekkor főadószedő. Ugyanekkor töltötték be Vörös Pál korábbi helyét is Fekete József személyével. A Vörös család nemességet és címet Lipót királytól nyert, 1659-ben. (Ezt még ez év december 30-án, Érsekújváron kihirdették, Komárom vármegye nemesi közgyűlésén.)⁶ A család a farádi nemesi előnevet viselte. Birtokaik Igaron, Pentelén (Sár), Kiskesziben és Kajászószentpéteren voltak. A család Fejér megyei ágának alapítója a birtokszerző Vörös Pál. Ehhez az ághoz tartozik Vörös Antal, a budai tanterület és a pesti jogi egyetem igazgatója.⁷

Röth Sándor 1735–1754

Nemesi előneve: gadóczy. Ányos Pál anyai nagypapa. 1732-ben Fejér vármegye jegyzője lett, 1735-ben pedig alispán. A tisztújító közgyűlés 1735. május 2-án volt. Az alispáni tisztségben 1744-ben és 1751-ben megerősítették. Új alispánt 1754-ben választottak Fehérvári Pál személyében. 1751-ben az alispáni fizetése 600 forint volt.⁸

Fehérvári Pál 1754–1760

Alispáni tisztsége előtt az ügyészi hivatalban dolgozott. 1741-ben alügyész és e tisztségében megerősítették 1744-ben is. Alispánként hat esztendeig állt a nemesi vármegye élén, de mint másod alispán 1744-től működött ott, Röth Sándor alispán mellett.⁹ 1751-ben részt vett megyei követként a pozsonyi országgyűlésen.¹⁰

Vörös Ignác 1760–1781

Főszolgabíró 1751-ben lett, majd 1760-ban az alispáni tisztséget kapta meg, és ezt 25 éven át viselte. Az alispánsága alatt tartott tisztújító közgyűléseken (1767, 1773, 1781) mindannyiszor megerősítést nyert, bár 1780-ban ideiglenes alispánt választottak, Hei-

mer Ignác személyében. (Ez úgy tűnik, az alispán távollétének idejére szolt.) Kormányzata alatt osztották fel Fejér vármegyét három közigazgatási járásra: a sármelléki és a vértessaljai mellé megalkották a bicskei járást. Ez a vármegye sűrűn lakott részeiből alakult ki.

A farádi nemesi előnevet viselő Vörös család a hivatalnoki réteg tagja volt. A török után közvetlenül nem tűnnek fel Fejér vármegyében, de az 1720. évi regnikoláris összeírásban már szerepelnek, mint birtokosok (Igar, Dád, Sárpentele). Utóbbi helyen van rezidenciájuk is. Birtokaik közül (1826-ban) Sárpentelet adják el, majd fokozatosan kicsúszik kezük közül a többi birtok is.¹¹

Vörös Zsigmond 1781–1786

1751-ben szolgabíró, majd az 1754. évi restauráció során újraválasztják. Főszolgabíróként Vörös Ignác alatt dolgozott 1760-tól. Vörös Zsigmond 1775-ben fehérvári polgárjogot kapott; mint főszolgabíró működött ekkor, tehát nincs városházai hivatala. Alispán-sága alatt laza volt a hivatali ellenőrzés, így súlyos visszaélések voltak tapasztalhatóak. 1784-ben helytartótanácsi bizottság vizsgálta ki a Fejér vármegyei állapotokat. A vád igaznak bizonyult: Vörös Zsigmondot a királyi tanácsosi címtől megfosztották. Utóda Marich Tamás lett.

Vörös Zsigmond annak a farádi Vörös családnak a tagja, amelyből ő volt a harmadik alispán Fejér vármegyében.¹²

Marich Tamás 1786–1806

1767-ben szolgabíróként tűnt fel Fejér vármegyében. 1781-ben másodalispán lett, 1786-tól alispán. Marich Tamást nem a rendek választották meg, hanem királyi biztos nevezte ki. II. József halála után alispáni tisztségét megerősítette a vármegyei közgyűlés. 1802-ben szintén megerősítést nyert, így 1806-ig viselte a tisztséget.

Udvari tanácsosi címet kapott, birtokai Szolgaegyházán és Csóron voltak. Felesége románfalvi Fehérváry Katalin volt. Fiuk, Marich István Dávid, aki főispáni tisztséget viselt.¹³

A II. József-kori új közigazgatási rendszer értelmében 1787–1790 között királyi biztosként Almássy Pál felügyelte és irányította Fejér megye életét, aki

együttal Heves és Nógrád megyék biztosa is volt. Almássyról meg kell jegyeznünk, hogy 1810–1815 között Arad vármegye főispánja volt.¹⁴

Ürményi Miksa 1806–1813

Bécsben született 1775. április 17-én, apja, Ürményi József, a későbbi Fejér megyei főispán, majd országbíró.

1796-ban 21 esztendősen tűnt fel a vármegyei közéletben. Ekkor tb. aljegyző lett, majd a következő évben szolgabíró. 1799-ben vármegyei főjegyző. A gyors hivatali karrier apjának, Ürményi József – a vármegye főispánja – támogatásának volt köszönhető. A vármegyei adminisztrációt 1805-ig vezette. Ebben az évben másodalispán lett, majd a következő évben alispán. Ezt a funkciót 1813-ig megtartotta. Utóda, Marich István Dávid lett. Ürményi Miksa alispáni funkciója idején, 1808-ban országgyűlési követ lesz. Közéleti tevékenységét cs. kir. tanácsosi és kamarási tisztséggel honorálta az uralkodó. Meghalt 1836. november 27-én Léván.¹⁵

Marich István Dávid 1813–1832

1795-ben tb. aljegyző, majd 1797-ben első aljegyzői tisztséget kapott. 1802-ben a sármelléki járás szolgabírája, 1806-ban másodalispán. 1813-ban nyerte el az alispáni tisztséget, amelyet 1832-ig viselt.

Megjegyezzük, hogy 1811–1832 között székesfehérvári királyi biztосként is működött; számtalan konfliktusa volt a városi tanáccsal. Fejér vármegyei működése során több alkalommal követ a pozsonyi országgyűlésen (1805, 1825, 1830, 1832). Közéleti funkciói ezután is gyarapodtak: 1836–1837-ben Liptó vármegye főispán-helyettese, 1837–1841 között Torna vármegyei főispán, 1841–1845 között győri, majd 1845 után veszprémi főispán. 1811-ben cs. kir. kamarás, 1860-ban a Szent István-rend középkeresztjét kapta meg. Nemesi előneve: szolgálgyházi. Birtoka Szolgaegyházán és Csóron van. Apja, Marich Tamás, Fejér vármegyei alispán, anyja Fehérváry Katalin. Született Csóron, 1773. dec. 30-án.¹⁶ Királyi biztosként Fehérváron nem volt népszerű. Úgy tekintették, mint alispánt, aki hatalma alá vonja a sz. kir. várost. Így a viszony a két törvényhatóság között feszült volt. Az 1830. évi vármegyei tisztújításra a városi küldöttek nem mentek el. Királyi biztosi működéséhez kap-

csolódik a harmadik vetésforgó bevezetése a város határában. Ennek megkönnyítésére a közlegelőből 1508 parcella földet mértek ki, és földbér ellenében a gazdáknak juttatták. Nevéhez fűződik a városi házszámok elterjesztése. (A városháza az 1. számot kapta.) Az 1840-es évek elejére a királyi biztossal a viszony némileg enyhült. 1842-ben a tanács Jankovits József másodalispánnal együtt – aki királyi biztos helyettesként működött Fehérváron – tiszteletbeli polgárrá választották.¹⁷

Szüts Lajos 1832–1836

1777-ben született: Szücs Péter és Halász Julianna birtokos szülők gyermekeként. Református egyházmegye (vértesaljai) gondnoka 1833–1842 között. Meghalt Baracskán, 1842. május 3-án.¹⁸

1802-ben nyert alkalmazást Bicskén, mint tb. aljegyző, majd másod-alszolgabíró. 1816-ban viszont a járás főszolgabírája és ebben a státuszában erősítették meg 10 év múlva is. 1832-ben kapott alispáni tisztséget, melyet 1836-ig megtartott.

A baracscai előnevet viselő Szüts-ág, baracscai birtokról kapta előnevét, mely a török uralom után még pusztá volt. 1702-ben került a Gellért, valamint a Szüts család tulajdonába. A Szüts-ág Baracskán elszaporodott, 1828-ban 17 család alkotta.¹⁹

Ürményi József 1836–1840

1807. április 3-án született Székesfehérváron. Apja Ürményi Miksa, alispán, anyja Nagy Julianna. 1830-ban lépett vármegyei szolgálatba. A hivatali ranglétra alacsony fokán kezdte, tb. aljegyző lett. 1836-ban alispáni tisztséget kapott, amit 1840-ben is viselt. Ez évben mindkét alispánt a vármegye Pozsonyba küldi követként az országgyűlésre (Sárközy Kázmér másodalispán). Addigi helyettesük Bezerédi Miklós volt. Ürményi konzervatív politikai elveket vallott. 1841-ben alnádor lett József főherceg mellett. (Az alispáni tisztséget Sárközy Kázmér kapta meg.) A neoabszolutizmus idején a Tisza-szabályozás kormánybiztosa, majd 1861-ben az egyik Tolna vármegyei országgyűlési kerület mandátumával képviselő. A vármegyei életben a későbbiekben is szerepelt. 1876–1880 között Zala vármegye alispánja volt.

A közgyűlési jegyzőkönyv szerint Fejér vármegye magyar körirattal ellátott pecsétjét és a hozzákapcsolo-

lódió diplomát Ürményi József alispánsága idején kapta meg a vármegye tisztikara. Egy kisgyűlési határozat kötelezte még korábban az alispánt, hogy ezt a magyar köriratú pecsétet szerezze meg. Az uralkodó adománylevélben szabályozta a pecséthasználatot, mely adománylevelet a vármegyei közgyűlésen 1837. június 26-a és július 3-a között ki is hirdettek.

Ürményi József 1880. október 20-án Zalaegersze-gen halt meg.²⁰

Sárközy Kázmér 1840–1845

Nemesi előneve: nádasdi. A Somogy vármegyei Nagybjomban született 1799. március 10-én. Apja, Sárközy István Somogy vármegye alispánja, anyja, a Fejér vármegyei Pettenden élő birtokos chernelházi Chernel családból származó Chernel Eszter. Az 1820-as évek elején Pettendre költözött a család, ahol a Fejér vármegyei politikai elit közé kerültek. Sárközy Kázmér az anyai örökséget vette át Pettenden. 1822-ben tb. aljegyző lett, 1828-ban másodaljegyző és szolgabíró, 1832-ben főszolgabíró, 1836-ban másodalispán és egyben a pozsonyi országgyűlés követeként a diétán.

Alispáni tisztségbe 1840-ben választották meg. Ezt a tisztséget 1845-ig viseli, utóda Kandó József lett. Sárközy Kázmér a konzervatív politika híve, ez biztosította neki a gyors politikai karriert is. 1845-ben a királyi tábla úrbéri osztályának elnöke, majd 1847-ben alnádor. A szabadságharc leverése után pettendi birtokán tartózkodott, közéleti tevékenysége a református egyházkerület (vértesaljai) gondnoki teendőiben merült ki, de 1860 decemberében ott van Esztergomban a hercegprímás által összehívott értekezleten, ahol a leendő országgyűlést készítették elő. Az 1861. évi országgyűlési képviselőválasztás során a csákvári mandátumot tudta megszerezni, ugyanekkor a hétszemélyes tábla bírása is lett. 1869-ben, nyugalomba vonulásakor megkapta a Szent István-rend kiskeresztjét. 1876-ban hunyt el Pettenden.²¹

Kandó József 1845–1847

1828-ban tb. aljegyző, majd 1830-ban első aljegyzői státuszt kapott. Ebben a tisztségben erősítik meg 1832-ben is. Huzamosabb ideig a jegyzői hivatal alkalmazottja, amikor is a vármegyei politikai csatáro-

zásokban lehetetlen helyzetbe került, és az éppen ezért eltávozott Fiáth Ferenc helyére került.

Ugyanebben az évben alispán lesz Sárközy Kázmér helyett. Tisztségét nem egészen három évig gyakorolta, 1847-ben lemondott. Az eddigi másodalispánt, Zlinszky Istvánt választották a helyére.²²

Zlinszky István 1847–1849

1828-ban tb. alügyészként került a vármegyei adminisztrációba, majd 1832–1836 között aljegyzői minőségben tevékenykedik. 1840-ben lett főjegyző és ebből a státusból emelték ki másodalispánnak. 1847-ben Kandó József lemondott alispáni tisztségéről, és ekkor került helyére Zlinszky István. Alispáni tisztségében 1849 áprilisáig maradt, ekkor a visszatért kormánybiztos leváltotta. A népi kezdeményezésnek is szerepe volt mindkét alispán eltávolításában. Meg kell azonban jegyezni, hogy Zlinszky nagy közigazgatási tapasztalattal rendelkezett, és kiváló jogérzékkel oldotta meg az 1848. évi rendszerváltó időszak feladatait.

A Zlinszky család felmenő ága Fehérváron a 18. század folyamán megtalálható. 1798-ban Zlinszky András posztókéészítő kapott polgárjogot ugyanakkor volt egy hivatalnoki ág is. 1778-ban Zlinszky István vármegyei esküdt, 1781-ben pedig szolgabíró. Feltűnik a hivatalnoki ágban Zlinszky Ignác is, aki 1783-ban szintén szolgabíró, majd 1787-ben főszolgabíró. Ezt a státust megtartotta a József-kori közigazgatás megszűnte után is. Zlinszky Imre ugyanezt az utat járta be. 1790-ben vármegyei esküdt, 1797-től azonban már szolgabíró, 1802-től főszolgabíró.

Zlinszky alispán 1848 után a bírói szolgálatban működik. 1867-től a vármegyei törvényszék elnöke. 1878-ban halt meg.²³

Csapó József 1849

1849. május 10-én lett alispán a megyei bizottmány újjáalakulása során. A másodalispán ekkor Boross Mihály lett. Csapó József az 1848–1849-es szabadságharc lelkese és szervezője volt. 1849. június 11-én a megyei népfelkelés szervezője, annak vezetőjévé nevezik ki. Alispáni munkásságát május–augusztus között a szabadságharcért folytatott tevékenység tölti ki. 1849. augusztus 10-én Székesfehérváron Hamvassy Imre mellett a felkelés egyik szervezője. Szoros kapcsolatot tart fenn a Veszprém-ben tartózkodó Noszlopy Gáspárral, majd a városban is megjelenő Mednyánszkyval (augusztus 14.).

Csapó József 1832-ben került a megyei adminisztrációba; ekkor tb. aljegyző. Kinevezett aljegyző 1836-ban lett, és egy évtizeden keresztül a megyei adminisztráció kulcsembere. 1848-ban a vármegye főjegyzője, majd a vármegyei nemzetőrség kapitánya, századosi rangfokozatban. A megyei és a városi nemzetőröket Hamvassyval együtt vezetik a táborba, ott vannak Schwehatnál is, s az elszennvedett vereséget mindketten nehezen viselik.

Csapó a hatvanas években Veszprémbe került, és ott is halt meg.²⁴

Farkas Gábor

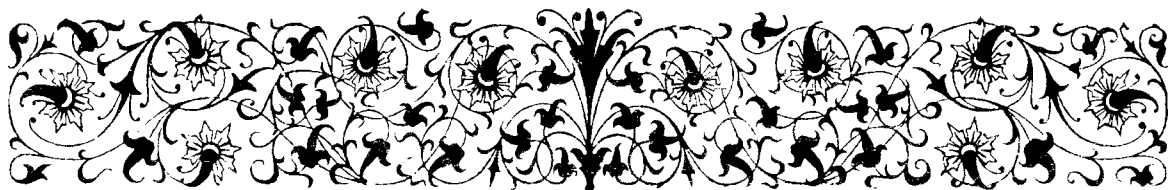
FORRÁSOK, RÖVIDÍTÉSEK

- AR – Alba Regia, A Szent István Király Múzeum évkönyve
 FMTE – Fejér megyei történeti évkönyve
 KÁROLY – Károly János: Fejér vm. története. Székesfehérvár, 1–5. 1896–1904.
 Kgy. jk. – A nemesi Fejér vármegye közgyűlésének jegyzőkönyvei

- Lauschmann – *Lauschmann Gyula*: Székesfehérvár története. Közlemények Székesfehérvár történetéből. 1–4. Székesfehérvár, 1993–1996.
 Szinnyi – *Szinnyi József*: Magyar írók élete és munkái. Bp. 1891–1914.
 Településtört. – A Dunántúl településtörténete 5. 1900–1945. Veszprém, 1982.

JEGYZETEK

- ¹ Kgy. jk. 1692–1693 1–8 p.
- ² AR 27. 215–218.
- ³ Miskey István iratai 1695–1715.; *Litterae diversae* iratgyűjtemény, továbbá Vármegyei tisztségviselők nyilvántartása 1692–1786.
- ⁴ Fejér vm. lt: *Litterae diversae*, Meszlény alisp. ir. 1702–1725; Kgy. jk. 1701–1727; FMTÉ 11. k. 5–52; Történelmi Tár Új folyam IX. 1908. Meszlény János hagyatéki ügye. Közli: R. Kis I. 118–150. pp.
- ⁵ FMTÉ 11. sz. 1977, 49–50.
- ⁶ FMTÉ 1990. 345.
- ⁷ Farádi Vörös Ignác visszaemlékezései az 1778–1822. évek-re, Bp., 1927.
- ⁸ Kgy. jk. 1735–1754.
- ⁹ Kgy. jk. 1741–1760.
- ¹⁰ Károly I. 352.
- ¹¹ Kgy. jk. 1760–1785.
- ¹² Kgy. jk. 1751–1786.
- ¹³ Kgy. jk. 1786–1806.; Szinnyei VIII.k. 582. pp.
- ¹⁴ Szinnyei XIII. 128. pp.
- ¹⁵ Kgy. jk. 1796–1813.
- ¹⁶ Kgy. jk. 1795–1832.; Szinnyei VIII. 582–583.
- ¹⁷ Lausmann III. 22., 39., 86.
- ¹⁸ Szinnyei XIII. 1182–1183.
- ¹⁹ Kgy. jk. 1808–1836
- ²⁰ Szinnyei XIV. 695–696.; Kgy. jk. 1830–1840.
- ²¹ Településtörténet V. 432–433.
- ²² Kgy. jk. 1828–1847.
- ²³ Kgy. jk. 1778–1849.; FMTÉ. VIII. 118.
- ²⁴ Kgy. jk. 1832–1839.

KISEBB ROVATOK

KONFERENCIÁK, RENDEZVÉNYEK

TELEPÜLÉSEK HERALDIKÁJA KONFERENCIA TRENCSENEN

A Slovenská genealogicko-heraldická spoločnosť pri Matici slovenskej 2000. szeptember 9-én, a trencsényi Városi Múzeumban, „Települések heraldikája” címen tudományos konferenciát rendezett.

A tanácskozáson megismerkedhettünk a szlovák kollégák e tárgyra, illetve a heraldika egészére vonatkozó legújabb kutatási eredményeivel, tudományos felfogásával, a heraldika mai – aktuális – helyzetével szomszédainknál.

Federmayer, Frederik „Városi heraldikai hagyományok Szlovákiában” címen tartott előadást. Döntően a Felvidék nyugati részéből, Pozsony térségéből, mutatott be XV-XVII. századi példákat (többnyire szfragisztikai emlékeken, illetve kőfaragványokon megjelenő címereket). Igyekezett bemutatni a városi (polgári) heraldika, a korabeli nemesi heraldikától elütő jellegzetességeit.

Králik, Ján „Településcímerek alkotásának és használatának jogi vonatkozásai Szlovákiában” című előadásában részletesebben bemutatta a településcímerek – jelenlegi – regisztrációjának jogi vonatkozásait.

Vrteľ, Ladislav „Családi címerek heraldikai és művészi jellegzetességei” című előadásában elemzést adott korunk szlovák heraldikai gyakorlatáról. Beszélt a szlovák heraldikai iskola magas színvonaláról, nemzetközi vonatkozású „kompatibilitásáról”. Részletesebben kitért a szlovák heraldikusok és a vezető külföldi szakmai körök, utóbbi évtizedekben megnyilvánuló, gyümölcsöző szakmai kapcsolattartására. A pozitív külföldi eredmények, rövidtávú szlovákiai hasznosítására.

Ő is elemezte a mai – korszerű – szlovákiai heraldikai regisztrációs gyakorlatot. Beszélt a mai szlovákiai (magán) címerfelvételi szokásokról.

Graus, Igor „Településcímerek és a falerisztika” címen a kommunális heraldikában előforduló falerisztika motívumokat vizsgálta. Kicsit leegyszerűsítve, a különféle keresztformákat is hangsúlyozott falerisztika motívumként értékelte.

Alexy, G. Zdenko „Külföldi településcímerek és családi címerek” című előadásában kitért napjaink címeradási-, jóváhagyási-, regisztrálási stb. gyakorlatára egyes országokban. Így beszélt az Amerikai Egyesült Államok, Kanada, Németország gyakorlatáról. Röviden érintette a csehországi-, magyarországi-, horvátországi- és szlovéniai – vonatkozó – heraldikai gyakorlatot is.

Kartous, Peter „A Szlovák Köztársaság Heraldikai Regisztrere és a családi címerek” című előadásában részletesen bemutatta a Szlovák Köztársaság jelenlegi, példamutató heraldikai regisztrációját. Kitért az 1975-re visszanyúló előzményekre. Szó volt a városi-, községi-, hivatali-, intézményi-, magán címerek regisztrációs gyakorlatáról. Ismertette a mai Szlovákiában érvényesülő magán címerfelvételi (regisztrációs) és címerhasználati gyakorlatot, amely során, pl. közismert politikusok, közéleti személyiségek, vezető értelmiségiek, s (nem feltétlenül) címerhasználó egyházi személyiségek is élnek a címerfelvétellel.

Ezután különféle korreferátumok hangzottak el. Elsősorban tradicionális családi címerek – napjainkban történő – regisztrálása tárgyában.

Vita bontakozott ki napjaink vállalati (cég-) szimbólumainak („logó”) heraldikai regisztrálhatóságáról. Megállapították, hogy a „heraldikus” karakterű jelképek regisztrálhatók, míg pl. a pecsétek – melyek nélkülözik a heraldikai jelleget – nem.

A tanácskozás alkalmából jelent meg, s az ülés-
szak végén egyben reprezentatív könyvbemutatót is
tartottak, a „Heraldický register Slovenskej Repub-
liky I.” című kötet. Ez a Szlovák Köztársaság Belügy-
minisztériumának és a Matica Slovenska-nak közös,
reprezentatív kiadványa.

Előreláthatóan a tanácskozáson elhangzott elő-
adások a közeljövőben, könyv alakjában is napvilágot
látnak.

Pandula Attila

CSALÁDTÖRTÉNET, HELYTÖRTÉNET CÍMŰ KONFERENCIA SZÉCSÉNYBEN

*Az Emberközpontú, Fenntartható Társadalomért
Alapítvány (Kiskunfélegyháza) szervezésében „Csa-
ládtörténet, helytörténet” konferencia (millenniumi
rendezvény) volt október 22–23-án Szécsényben. En-
nek keretében értékelték a vonatkozó tárgykörökben
(határokon belül és azokon túl is meghirdetett) pá-
lyázatokat, s kiosztották a díjakat.*

Dr. Pandula Attila „A megújuló magyar család-

történet-írás a XXI. század küszöbén”, Dr. Szegfű
László tanszékvezető főiskolai tanár (Szeged) pedig
„Gondolatok a magyarországi helytörténetírásról”
címen tartottak tudományos előadásokat.

Kíváncsú lenne, ha a pályázaton sikert elért
munkákat – így genealógiai vonatkozású dolgozato-
kat – mihamarabb megjelentetnék.

KARD ÉS KOSZORÚ (TALLÓZÁS EZER ÉV MAGYAR URALMI ÉS KATONAI JELKÉPEIBEN)

A HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum, az MTA
Történettudományi Intézete és Művészettörténeti In-
tézete, az ELTE Bölcsészettudományi Kar Történe-
lem Segéttudományai Tanszéke és a Magyar Heral-
dikai és Genealógiai Társaság rendezésében 2000.
november 16-18. között Budapesten a Hadtörténeti
Intézet és Múzeum dísztermében nemzetközi konfe-
renciát tartottak.

Az ülészakot Dr. Szakály Sándor, a Hadtörténeti
Intézet és Múzeum főigazgatója köszöntötte. A meg-
nyitó előadást Dr. Szabó János h. államtitkár tartot-
ta, „Honvédségünk és a történelmi jelképek” címmel.

Az első nap, „*Katonai jelképek*” szekcióban hang-
zottak el előadások. Makai Ágnes „Kitüntetések ka-
tonai jelképei”, Selmeczi Kovács Attila „A huszár és
a honvéd, mint nemzeti jelkép a magyar népművé-
szetben”, Kedves Gyula „Ősi fegyverek, ódon rang-
jelzők. Törő-zúzó fegyverek szimbolikus szerepben.”,
Kovács S. Tibor „A hegyestőr: fegyver, rangjelző, jel-
kép.”, Tölg László „Kard, mint katonai szimbólum”,
Bánffyné Kalavszky Györgyi „Virbus unitis” katonai
jelképek az első világháborús képeslapokon”, Szo-
leczy Emese „A végelbocsátás jelképei”, Kreutzer
Andrea „A hadsereg identitástudatának tükröződése
a nyomtatott dokumentumokban. 1868-1918.”, Csi-
kány Tamás „Damjanich vörössipkásai”, Bacsoni

Tamás „A sisak – egy sajátos katonai jelkép.”,
Babucs Zoltán „Jász-kun katonai jelképek a 18–19.
században.”, Illésfalvy Péter „Vadász és hegyi-
csapatok jelképrendszere a Monarchiától napjaink-
ig.”

Ugyanazon a napon ünnepélyes megemlékezést
tartottak a Hadtörténeti Múzeum születésnapja al-
kalmából. Ugyanakkor nyitotta meg Jankovics Mar-
cell a „Kard és koszorú” (Tallózás ezer év katonai
jelképeiből) című nagyszabású kiállítást. Ezt Csák-
váriné Kottra Györgyi vezetésével rendezték.

A második nap, „*Uralmi jelképek*” szekcióban tar-
tottak előadásokat. Petneki Áron „Aranyrózsák,
szentelt kardok, érmek”, Bak János „Magyar királyi
jelvények a középkorban.”, Marosi Ernő „Szent Ist-
ván lándzsája.”, Tóth Endre „A királyi jogar.”, Wehli
Tünde „Szent László”, Buzás Gergely „Szabályos
alaprajzú várpaloták, mint az uralkodói hatalom jel-
képei (14. század).”, R. Várkonyi Ágnes „Az egység
jelképei a megosztottság másfél századában.”, B.
Szabó János-Erdősi Péter „Erdélyi fejedelmi beikta-
tások.”, Kincses Katalin Mária „Hatalmi jelképek, a
város reprezentációja a 17. századi országgyűlése-
ken.”, Basics Beatrix „Koronázások és korona ábrá-
zolások.”, Szabó Péter „A „meztelen kard” a magyar
királykoronázásokon.” Jelena Borošak Marijanović

„A Habsburg Monarchia és a Magyar Királyság szimbólumai a Horvát Történeti Múzeum zászlóin.”, František Cséfalvay „Az első szlovák állam katonai jelképei.”, Imrich Purdek „A jelenkori Szlovákia katonai szimbólumai.”, Ságvári György „Állami és uralkodói felségjelek megjelenése a katonai egyenruhán a 18–19. században.”

A harmadik nap, „Heraldika és rokon területek” szekcióban voltak előadások. Bertényi Iván „Heraldika a magyar irodalomban.”, Nyulásziné Dr. Straub Éva „Festészet a magyar heraldikában.”, Pandula Attila „Rendjelek a magyar állami heraldikában.”, Bodor Imre „Magyar állami címer a középkorban.”, Harmath Arisztid „Új adalékok a Szent Jobb törté-

netéhez.”, Géra Eleonóra „Az Almásy-család története.”, Csáky Imre „Hadtudományi vonatkozású címerképek a magyar királyság vármegyéinek, kiváltságos kerületeinek és szabad királyi városainak XVIII–XIX. századi címereiben.”, Mohos Márta „Magyar heraldika a modern irodalomban.”, Kóczy T. László „Egy belga királyi rokon magyar családi kapcsolata.” Reményeink szerint a magyarországi történeti segédtudományi kutatások legújabb eredményeit sokrétűen bemutató konferencián elhangzott előadások – rövidesen – kötet formájában is olvashatók lesznek.

Pandula Attila

KÉRDÉS

Keresik Maria Johann Seraphin edler von Frizberg (vagy – és – Fritzberg) leszármazóit. A nevezett 1773. január 1-jén Grazban született. A bécsi és a grazi egyetemeken tanult jogot. 1792–1808 között osztrák állami szolgálatban állt. Közigazgatási jogász volt állami uradalmakban. 1808-ban (vagy inkább 1809-ben) állítólag egy magyar (vagy horvát) önkéntes alakulat tisztje (nemesi fölkelő ?). Bármilyen –

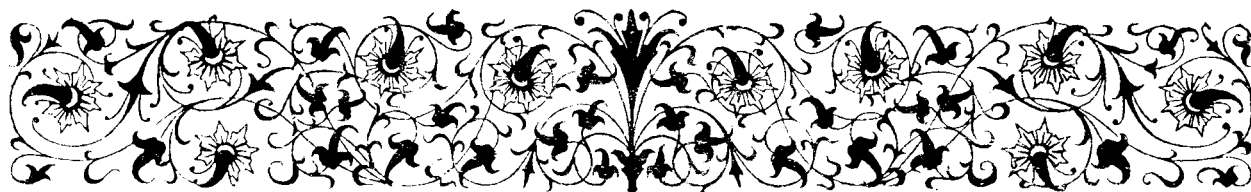
különösen katonáskodására vonatkozó – 1808 utáni dokumentum érdekes lehet.

Leszármazói a 19. században a Magyar Királyság területén éltek. Fontos lenne a Frizberg (vagy Fritzberg) család leszármazására vonatkozó bármilyen adat.

Az esetleges megjegyzéseket Dr. Pandula Attila nevére kérjük a szerkesztőség címén.

A MAGYAR HERALDIKAI ÉS GENEALÓGIAI TÁRSASÁG RENDEZVÉNYEI

1. 2000. SZEPTEMBER 28.
SZENDE LÁSZLÓ „Idősebb Erzsébet királyné.”
(az ülést vezeti: NYULÁSZINÉ Dr. STRAUB ÉVA alelnök)
2. 2000. október 26.
SOÓS FERENC „Családi címerek a középkori magyar pénzekén.”
(az ülést vezeti: Dr. Pandula Attila főtitkár)
3. 2000. november 30.
EVVA MARGIT „Csoma József a heraldikus.”
(az ülést vezeti: Dr. Pandula Attila főtitkár)
4. 2000. december 14.
NYULÁSZINÉ Dr. STRAUB ÉVA „Önkormányzatok címeralkotása 1990 után.”
(az ülést vezeti: Dr. Bertényi Iván elnök)
- Megemlékezés a 100. éve született Dr. Kumorovitz Lajos Bernátról.
(Dr. Bertényi Iván elnök)
5. 2001. január 25.
KARACS ZSIGMOND „Lapok a Medgyesi család történetéből.”
(az ülést vezeti: Dr. Harmath Arisztid főtitkár-helyettes)
6. 2001. február 22.
HÖRCSIK LAJOS „A Ruzskay család története.”
(az ülést vezeti: Dr. Pandula Attila főtitkár)
7. 2001. március 29.
ZOMBORKA MÁRTA (múzeumigazgató – Vác, Tragor Ignác Múzeum)
„Kriptaleletek a váci Fehérek templomából.”
(az ülést vezeti: Dr. Kollega Tarsoly István alelnök)
8. 2001. április 26.
VITEK GÁBOR „Székesfehérvár történelmi zászlói.”
(az ülést vezeti: Dr. Pandula Attila főtitkár)
9. 2001. május 31.
Dr. CSÁKY IMRE őrnagy (Zrínyi Miklós Nemzetvédelmi Egyetem)
„Magyar önkormányzatok jelképei a XVIII-XIX. században.”
(az ülést vezeti: Dr. Bertényi Iván elnök)
10. 2001. június 21.
Dr. HARMATH ARISZTID „Magyar vonatkozású német genealógiai kutatások.”
(az ülést vezeti: Nyulásziné Dr. Straub Éva alelnök)

KÖNYVISMERTETÉS

BEREG VÁRMEGYE (1782–1785). SZERKESZTETTE,
A BEVEZETŐ TANULMÁNYT ÍRTA ÉS FORDÍTOTTA: PÓK JUDIT.

(A Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Levéltár kiadványai. Közlemények 17. Sorozatszerkesztő: Nagy Ferenc)
Nyíregyháza, 1999. 116 oldal, ezen belül 33 színes térkép. ISBN 963 7240 32 2

Mindenki számára, aki a történeti földrajzban járatos, közsímt, hogy a 18. század végén készült I. sz. katonai felmérés milyen fontos forrás. A régi úthálózat, vízrajz, településtörténet stb. kutatói – foglalkozzanak középkori vagy kora újkori kérdésekkel – gyakran veszik kézbe a térképszelvényeket. Ma már a Hadtörténeti Múzeumban nem csak fekete-fehér, hanem színes fényképmásolatokban is hozzáférhetők.

Ugyanakkor tény, hogy a vidéki helytörténet művelői csak nehézségek árán jutottak hozzá ehhez az értékes forráshoz. Így csak dicséret illeti a Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Levéltárat, a Megyei Közgyűlést, hogy vállalkoztak a három történeti vármegye térképszelvényeinek publikálására. Egyet tudunk azazal a döntéssel érteni, amelynek az alapján az egész történeti Bereg vármegye szelvényeit publikálták. Nem lett volna szerencsés, ha az évszázadok óta egyseget alkotó tájból csupán azokat a részleteket ragadják ki, amelyek a mai Magyarország területére vonatkoznak.

A Bereg megyével foglalkozó kötet bevezetője nem csak a katonai felmérés történetét ismerteti, hanem néhány oldalban a történeti beregi táj földrajzi viszonyaival is megismerteti olvasóit. A szerző elsősorban Lehoczky Tivadar monográfiájára illetve Laurensik Keresztély múlt századi leírására támaszkodott. Jónak tartjuk, hogy néhol a katonai felmérés adatait ugyancsak beépítette ebbe a bevezetőbe.

A színes térképszelvények igényesek, jól, sikerültek, világosan lehet rajtuk követni a földrajzi formákat. Helyes az a megoldás, hogy az országleírásnak az egyes községekre vonatkozó szöveges részét is közreadták. A munkát helységnévmutató egészíti ki. Kár, hogy a szelvényekre nem utal a mutató, s így a nem Bereg megyei helységek kimaradnak belőle. Az ukrainai kutatók munkáját megkönnyítette volna, ha a településeknek jelenlegi nevét (cirill betűvel) is megtalálták volna benne.

Draskóczy István

ANTON E. DÖRNER: EVREII DIN COMITATUL SATU MARE ÎN SECOLUL AL XVIII-LEA (1723–1760).
THE JEWS OF SATU MARE COUNTY IN THE 18TH CENTURY (1723–1760).

Cluj-Napoca, 1998.

A fenti, kétnyelvű kötet regesztákat tartalmaz. Dörner Anton a Szatmár megyei s Szatmár városi Levéltár sorozataiból nem kis munkával kigyűjtötte a

megye zsidó származású lakóira vonatkozó adatokat, s az aktákat regesztákban közölte. A román nyelvű kivonatok bővebbek (ott található a levéltári jelze-

tek), míg az angol változatok szűkszavúak. A munkában több családtörténeti adat található. A tájékoztatót a névmutató segíti, ahol azonban a román elnevezések magyar megfelelői – sajnos – hiányoznak. Jó-

nak tartjuk azt a megoldást, hogy a bevezetésben a szerző ismerteti az általa átnézett levéltári egységeket.

Draskóczy István

MEDIAEVALIA TRANSILVANICA. TOM. I. (1997) nr. 1–2., Tom. II. (1998) nr. 1, nr. 2.

1997-ben új periodika indult Erdélyben, Szatmárnémeti Múzeum kiadásában. Közvetlen előzményének tán azt a számos genealógiai eredményt tartalmazó történeti konferenciát s az előadásokat közreadó kötetet tekinthetjük, amelyben magyar és román ajkú történészek foglalkoztak magyarul s románul az erdélyi román nemességgel (*Nobilimea românească din Transilvania*. Az erdélyi román nemesség. Coordonator Marius Diaconescu. Satu Mare, 1997. 301). Nemcsak azért gondolunk erre, mert a szerkesztő, szervező, Marius Diaconescu személye összeköti őket, hanem azért is, mivel mind a két kiadványra az a jellemző, hogy román és magyar történészek közölnek egy helyen dolgozatokat. Arról van szó, hogy a tágabban értelmezett erdélyi tájat lakó népek történészei egy helyütt szólaljanak meg egymás és az olvasók számára.

A vállalkozásnak az alapeszméje, hogy ti. – amint a beköszöntő fogalmaz – műveljék „a tisztán tudományos szempontú és módszerű történetkutatót, amely megszabadulhat végre a politika alkalmatlan beavatkozásaitól”, mindannyiunk számára fontos. Eme cél jegyében románok s magyarok alkotják a szerkesztőbizottságot. Magyarként Magyarországról Engel Pál, Erdélyből pedig Sipos Gábor foglal benne helyet. A periodika többnyelvű, ahol a román s magyar mellett a nagyobb világnyelveken olvashatók írások, s az olvasókat valamilyen idegennyelvű rézümé tájékoztatja.

A folyóirat elsősorban ennek a történeti tájnak a középkorával kíván foglalkozni. A középkort azonban tágabban értelmezi, hisz a 17. század végéig terjedő korszakra vonatkozó tanulmányokat közöl. Az írások tematikája változatos. A 15. századi Erdély és Magyarország román templomai (Adrian Andrei Rusu), Lajos király 1366-os kiváltságlevele (Ioan-Aurel Pop), A felső-magyarországi főkapitányság és Erdély Báthory István uralkodása idején (Pálffy Géza), Kolozsvár deák kereskedői – 1599–1637 (Francisc Pap), a Havasalföld és a magyar királyság politikai kapcsolatai az Anjou királyok idején (Marius Diaconescu), Asztali kultúra és reprezentáció a 17. századi nemesi háztartásokban (Szöcs Péter Levente), Majláth Ist-

ván és a Fogaras vidéke (Ioan Aurel Pop), Dokumentumok Havasalföld, Moldva és Erdély kapcsolatairól (Marius Diaconescu, Érszegi Géza) –, hogy csak találmomra néhány címet idézzünk.

A családtörténet kutatói számára sem érdektelen a három kötet valamelyikébe belelapozni. Ioan Drăgan írást közölt (Tom. I. nr. 1–2.) a román eredetű s az 1440–1514 közötti időszakban vezető szerepet betöltő nemesekről. Olyan nemesi családokról (szám szerint 24) olvashatunk áttekintést a cikkben, amelyek többsége a középbirtokos réteghez tartozott. Így többek között a Malomvizi Kendeffy, a Malomvizi Kenderessy, Macskássy, Fiat, Oláh, Pestyeni családok neve tűnik fel az írásban. A szerző Móré Elek diósgyőri várnagyot, aki már 1505 előtt, 1502-ben ezt a tisztséget töltötte be, a Lupsai Móré familiához kapcsolta.

A következő számban Zsoldos Attila az Árpád-kori közszabad nemzetségekkel foglalkozott. Érdeklődése homlokterében nem az előkelő nobilis nemzetségek álltak, hanem az ún. kis nemzetségek, amelyeket javaik egy megyéhez kötöttek. A királyi serviensek rétegéhez kapcsolta őket. Ők a poroszlók, királyi emberek, s karriert csak egyéni érdemek alapján tudtak csinálni, miközben a nobilisokat segítette családjuk, ismertségük.

A harmadik kötetben Adrian Rusu a Hunyadi család kezdeteiről közölt tanulmányt, amely a romániai és a magyarországi szakirodalom alapos ismeretéről tanúskodik. Többek között megállapítja, Hunyadi számára nem a származása volt a lényeges.

A tanulmányok mellett fontosabb művekről készült ismertetéseket is tartalmaznak a kötetek – románul. Érdemes lenne a romániai munkákról magyar nyelvű recenziókat is készíttetni. Így például Ioan Hategan Ozorai Pipórol és Kinizsi Párol szóló könyveinek bírálata érdekes lehet magyarországiak számára is.

Reméljük, a kiadványnak újabb köteteit mihamarabb kézbe vehetjük, ahol mind több magyar (erdélyi és azon kívüli) kutató írása lesz olvasható.

Draskóczy István

BALOGH GYULA–SZLUHA MÁRTON: VAS VÁRMEGYE NEMES CSALÁDJAI.

Heraldika Kiadó, Budapest, 1999.;

SZLUHA MÁRTON: LIPTÓ VÁRMEGYE NEMES CSALÁDJAI. Heraldika Kiadó, Budapest, 2000.

Két kötetet mutatunk be egyszerre, amelynek közös ismertetőjele a szerzőjük, Szluha Márton. Az 1999-ben megjelent, Vas vármegye nemességét bemutató kötet két részből áll. Az első részben Balogh Gyulának, az 1894-ben első kiadásban, továbbá 1901-ben második kiadásban megjelent Vas vármegyei alapmű reprint kiadása tekinthető. Ez a rész a genealógusok előtt jól ismert, évtizedek óta ez a legmegbízhatóbb könyvészeti forrásmunka a megyére. A kötet második részében – a régi hagyományokat követve – a szerző abc-rendben számba veszi a megye nemes családjait, a kezdetektől fogva, napjainkig, rendkívül alapos táblázatok segítségével.

Ugyanez mondható el a Liptó vármegyei kötetről is, amely sok helyen, főként az abc I-betűtől terjedő részében alpmunkának tekinthető. A szerző az A–H betűs részében feldolgozta Horánszy Pálnak a II. világháború előtt megjelent kétkötetes Liptó vármegyei nemességet bemutató köteteit, és szerencsés módon, hozzájutott Horánszky kéziratban maradt hagyatékához, amit saját levéltári kutatásaival egészített ki.

A mintegy 800 oldalas rendkívül bőséges és adatgazdag kiadványt értékes képmellékletek (Liptó megyei kúriák, templomok) illusztrálják. A kötetet negyedívnyi színes címermelléklet egészíti ki, tallózva a vármegye nemes családjai között.

Az egyszerűség egytípusú hibákat, hiányosságokat is eredményezett a két bemutatott kötetnél. Fő hiányosság a nehézkes eligazodás. Sajnos sem tartalomjegyzék, névsor, sem névmutató nincs a kötetekben. A könyvek erénye, az igen részletes és bőséges táblázatok, emiatt, sajnos az adatok gyors megtalálását teszik lehetetlenné. Ha előfejet alkalmazott volna a szerző, akkor sok ilyen jellegű problémát kiküszöbölhetett volna. A szerző igen komoly gyűjtőmunkája alaposabb szerkesztést igényelt volna. Csak remélhetjük, hogy a szerző folytatja a vármegyék genealógiai feldolgozását, és azokban már egy ún. felhasználóbarát megoldást választ.

Kollega Tarsoly István

ELŐFIZETÉSI FELHÍVÁS

A Turul előfizetési díja 2001-re változatlanul 1000 Ft + ÁFA, azaz **1120 Ft**, melyhez eddigi előfizetőink részére mellékelten csekket küldünk. Az új előfizetők a Szerkesztőség címén rendelhetik meg a folyóiratot.

Külföldi előfizetőink részére is változik az előfizetési díj a magas postaköltség miatt. A tengeren túlra (légiposta költséggel) **30 USA \$**, Európában **25 DM**, vagy **25 svájci frank**. Az előfizetés bankszámlaszáma: Postabank és Takarékpénztár Rt. „**11991102-02103006-00070010**” Magyar Történelmi Társulat – Turul.

MEGJELENT!

Folyóiratunk szervezésében jelent meg Baán Kálmán lapjának repertórium.

A *Magyar Családtörténeti Szemle* 1935 és 1944 között, genealógiai és heraldikai szaklap alcímen közölt rendkívül értékes forrásokat és tanulmányokat, amelyek a háborús pusztítások és a történelem viharai között megsemmisült irategyüttesek sokszor kizárólagos tanúságtevője.

Baán Kálmánnak, a két világháború között működő családkutató irodája, igen széles tevékenységet folytatott, amelynek eredményeit gyakran közölte lapjában. A tíz évet megért folyóirat legértékesebb részei a megyei nemesi összeírások, a címeres pecsét közlések és a genealógiai adattárak, amelyeket gyakran a visszacsatolt területek levéltáraiból gyűjtöttek össze.

A repertóriumot Dr. Hernádi László Mihály, a Pécsi Egyetemi Könyvtár főigazgató-helyettese állította össze. Ezzel, a számos füzetből álló sorozat, könnyen kezelhetővé vált.

A kötet ízléses kivitelben, 140 oldalon ismerteti a könyvtárakban is csak nehezen elérhető folyóirat cikkeinek szerzői és tárgyszavas mutatóját.

Ajánljuk minden családtörténettel és címerkutatással foglalkozó levéltárosnak, történésznek és kutatónak.

A kötet induló árát úgy állapítottuk meg, hogy a szélesebb kutatóréteg is meg tudja vásárolni (800 Ft + áfa). Ezt az árat 2001. március 31-éig tudjuk tartani, ezután 1000 Ft + áfa lesz a kiadvány ára.

A kiadvány írásban megrendelhető a Turul szerkesztőségében (1250 Bp., Bécsikapu tér 4.)